T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ İZMİR'DE SALGIN HASTALIKLAR

Hazırlayan
FERDİ ÇİFTÇİOĞLU

Danışman
Yrd. Doç.Dr. ZAFER ATAR

MANİSA

2014

ÖZET

"II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ İZMİR'DE SALGIN HASTALIKLAR"

Salgın hastalıkların, tarihin en eski dönemlerinden itibaren ve hemen her coğrafyada, insan hayatı üzerinde biyolojik ve beşeri açıdan yıkıcı tesirleri olmuştur. Aynı zamanda bu salgınlar, tarihin şekillenmesinde de büyük rol oynamıştır. Veba, kolera, frengi, çiçek, sıtma, tifo ve humma gibi bulaşıcı hastalıklar, dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi, Osmanlı topraklarında da varlığını sürekli hissettirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin sürekli uğraştığı felaketlerin başında gelen salgın hastalıklar, XIX. yüzyılda devlet genelinde binlerce insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda salgınların en etkili olduğu şehirler, İstanbul ve İzmir'dir. İzmir'de hemen hemen her alanda etkisini hissettiren bulaşıcı hastalıklar, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında, iktisadi ve sosyal açıdan kent hayatını olumsuz yönde etkilemiştir.

Kentteki salgınlar karşısında, resmi kurumlar ve sivil kuruluşlar adeta seferber olmuşlardır. Hastalıklar hakkında halkı bilgilendirme işini yerel basın üstlenmişken, altyapı ve şehrin temizliği hakkında belediyelerin büyük uğraşıları görülmüştür. Bütün bunların yanında salgınları önleme yolunda yapılan en kapsamlı çalışma ise, karantina uygulaması olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, İzmir, Salgın, Hastalık, Sağlık, Karantina*

ABSTRACT

“THE OUTBREAKS IN IZMIR DURING THE REIGN OF II. ABDULHAMID”

Epidemics from the earliest periods of history have influenced people and this without interruption has continued for thousands of years. Outbreaks affecting people such as Plague, cholera, syphilis, flowers, malaria, typhoid, and infectious diseases such as fever have played a major role in shaping the history, as can be seen in almost every part of the world, the existence of these outbreaks were also felt on the Ottoman lands.

The outbreaks which caused a great deal of trouble for the Ottoman Empire led to so many devastations all around the states in the 19th century, however the most affected city of these outbreaks was the city of İzmir. The outbreaks did not only affect the city in terms of medicallly, but also affected commercially and in terms of individiual actitivities.

In order to prevent the outbreaks in the city, health organizations, physicians, municipalities and the local pres did their best. While the local press undertook informing people of the diseases, municipalities worked hard about the infrastructure and the cleaning of the city. In addition to these, quarantine was the most extensive work in order to prevent the outbreaks.

Key Words: Ottoman Empire, İzmir, Outbreak, Disease, Health, Qurantine

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "***II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ İZMİR'DE SALGIN HASTALIKLAR***" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26.12.2013 tarih ve 30/4 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 24. Maddesi gereğince Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Programı öğrencisi Ferdi ÇİFTÇİOĞLU'nun "II. Abdülhamid Dönemi İzmir'de Salgın Hastalıklar (1876-1908) " konulu tezi incelenmiş ve aday 10.01.2014 tarihinde saat 14:00'de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna		☑	OY BİRLİĞİ
DÜZELTME yapılmasına	*	☐	OY ÇOKLUĞU
RED edilmesine	**	☐	ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN

Yrd. Doç. Dr. Zafer ATAR
(Danışman)

ÜYE — Doç. Dr. Muzaffer TEPEKAYA

ÜYE — Yrd. Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL

	Evet	Hayır
*** Tez, burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir	☐	☐
Tez, mutlaka basılmalıdır	☐	☐
Tez, mevcut haliyle basılmalıdır	☐	☐
Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.	☐	☐
Tez, basımı gereksizdir.	☐	☐

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi boyunca milyonlarca insan çeşitli sebeplerden dolayı hayatını kaybetmiştir. Meydana gelen bu ölümlerde salgın hastalıkların oranı oldukça büyük boyutlardadır. Diğer bir ifadeyle tarih boyunca deprem, yangın, sel, kıtlık vb. gibi afetler hiçbir zaman salgın hastalıkların insanlar üzerinde yaptığı tahribatın seviyesine ulaşmamıştır. Kısa bir zaman dilimi içerisinde binlerce hatta milyonlarca insanın ölümüne yol açan salgınlar, orduları kırmış, imparatorlukları çökertmiş, toplumun psikolojisinde derin tahribatlar yapmıştır.

"II. *Abdülhamit Dönemi İzmir'de Salgın Hastalıklar (1876-1908)*" adlı çalışmamızda, İzmir halkının söz konusu tarihler arasında maruz kaldığı başlıca salgın hastalıklar, hastalıkların sosyal hayat üzerindeki etkileri ve hastalıklar karşısında alınan önlemlerin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu bağlamda öncelikle dönemin arşiv belgeleri ve basını taranmış, daha sonra ise hatıratlar ve tetkik eserler incelenmiştir. Elde edilen veriler ışığında da, öncelikle hastalıkların tanımı ve ortaya çıkış sebepleri, insanların salgın hastalıklardan korunmak için aldıkları tedbirler, tedavi usulleri, hastalıkların İzmir kentinde ortaya çıkardığı tablo ve nihayetinde de devletin bu olağanüstü durumlarda nasıl bir tutum sergilediği ortaya konulmuştur.

Bu vesileyle, öncelikle değerli hocam Yrd. Doç.Dr Zafer ATAR'a teşekkür etmek isterim. Zira akademik rehberliği, eleştiri ve önerileriyle, çalışmanın şekillenmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Yine çalışma esnasında yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocalarım Doç.Dr Muzaffer TEPEKAYA'ya ve Yrd. Doç.Dr Ferhat BERBER'e şükranlarımı sunarım. Arkadaşlarıma da tashih aşamasındaki yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Aile ortamı sıcaklığı ile çalışmamda bana uygun ortamı sağlayan Sosyal Bilimler Enstitüsünün kıymetli yönetimi ve çalışma arkadaşlarım da saygı ve teşekkürün en müstesnasına layıktırlar. Her daim yanımda olduğunu hissettiren ailem Mürşide ve Emin ÇİFTÇİOĞLU'na Manisa'da ikinci bir aile özverisiyle daima desteklerini aldığım Susuz ailesine ömür boyu minnettar kalacağım.

Ferdi ÇİFTÇİOĞLU

Manisa, 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET …….....I

ABSTRACT……II

YEMİN METNİ……III

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI……IV

ÖNSÖZ…….……...V

İÇİNDEKİLER……VI-VIII

GİRİŞ…….…….……1-18

I. BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE İZMİR'DE VEBA

1.1. Veba Hakkında Genel Bilgiler……..…….……..……19

1.1.1. **Vebanın Tanımı……..……19**

1.1.2**. Vebanın Türleri ve Belirtileri.....……...21**

1.1.2.1**. Hıyarcıklı Veba……....…….....21**

1.1.2.2**. Akciğer Vebası……....……...22**

1.1.3**. Vebanın Yayılması...……..……..22**

1.2. İzmir'de Veba……...……...……30

II. BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE İZMİR'DE KOLERA

2.1 Kolera Hakkında Genel Bilgiler..……45

2.1.1. **Koleranın Tanımı, Teşhisi ve Tedavisi..…….……..45**

2.1.2. **Kolera Hakkında Koruyucu Sağlık Önlemler…….……...46**

2.1.3. **Kolera Salgınları…...…….....47**

2.2 İzmir'de Kolera…….…….....49

III. BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE İZMİR'DE DİĞER SALGIN HASTALIKLAR

3.1. Frengi…….71

3.1.1. **Frengi Hakkında Genel Bilgiler……..…….....71**

3.1.1.1. **Frenginin Tanımı, Türleri ve Belirtileri, Teşhis ve Tedavisi, Tarihte Etkili Olduğu Coğrafyalar…….……..……...71**

3.1.1.2. **İzmir'de Frengi..……...……..76**

3.2. Çiçek…….……...…….……..…80

3.2.1. **Çiçek Hakkında Genel Bilgiler……..…….……..……....80**

3.2.2. **İzmir'de Çiçek…...…….……..……..81**

3.3. Sıtma..……...……87

3.3.1**. Sıtma Hakkında Genel Bilgiler…...…...……...……..87**

3.3.2**. İzmir'de Sıtma...……..…….....90**

3.4. Kuduz ...…….…….……...……..92

3.5. Tifo…….…….…….……...……...…94

3.6. Humma……..…….……...……...…95

SONUÇ…….……...……97

KAYNAKÇA……99-106

EKLER

GİRİŞ

Hastalıklar hayatla aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Zira hastalıkları meydana getiren mikroorganizmalar, insanoğlunun tabiatında mevcuttur. İnsanlar bakterilerden oluşan, bakterilerle kuşatılan ve de bakterilere bağımlı canlılardır. İnsan ile böylesine bütünleşen bu canlılar, bazen tahmin edilemeyecek derecede olumsuzluklara sebep olabilmektedir. Zira ne zaman ki insanoğlu doğal yaşama müdahale etmeye başlamış, o andan itibaren bakterilerin sebep oldukları hastalıklar, müdahalenin şekline ve şiddetine göre salgınlara dönüşmüştür[1].

İnsanoğlunun doğal yaşama müdahalesi, konar-göçerlikten yerleşik hayata geçiş ile başlamaktadır. Zira bu süreçte, toprağın sürekli olarak işlenmesi ve orman tahribatının artması, tarım toplulukları tarafından ilerleme olarak kabul edilirken bu durum hiç kuşkusuz fareleri, sıçanları, keneleri, pireleri ve sivrisinekleri insanoğlu ile daha yakın yaşamaya zorlamıştır. Böylelikle bahsi geçen kemirgenler, başta veba olmak üzere, tularemi[2], tifüs ve sıtma gibi hastalıkları, binlerce insanın yaşadığı kentlere taşımışlar ve salgınların ortaya çıkmasıyla toplu ölümlere sebep olmuşlardır[3].

Nitekim dünya nüfusunun artmasına oranla bakterilerin de insanlara zarar verme durumunun arttığını ifade edebiliriz. Zira en vahşi hayvanları bile evcilleştirebilen insanoğlu, bu küçük canlılara karşı yüzyıllarca savunmasız kalmıştır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, kuraklık, kentlerde artan nüfus yoğunluğu, yeni tarım alanları oluşturmak adına toprakların işlenerek çevresel döngünün bozulması yeni parazitlere davetiye çıkartmış ve bu durum beraberinde salgın hastalıkları getirmiştir.

Salgın hastalıkların toplu ölümlere sebep olmasında, hastalığa neden olan etkenlerin ve tedavi yöntemlerinin henüz bilinmiyor olmasının payı büyüktür. Zira salgın ve bulaşıcı hastalıkların etkeni olan mikro-organizmaların keşfinden önce insanlar, çoğu zaman sebebini bilmedikleri hastalıkları Tanrı'nın verdiği cezalar olarak

---

[1] Orhan Kılıç, Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar, Elazığ 2004, s.11. (Orhan Kılıç Salgın'ı, kısa zamanda çevredeki insan, hayvan ve bitkilerin büyük bir kısmına bulaşan hastalık olarak tanımlamaktadır.)

[2] Tularemi, Francisella tularensis'in neden olduğu özellikle Kuzey Yarım Kürede görülen zoonotik bir enfeksiyon hastalığıdır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz; Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Zoonotik Hastalıklar Daire Başkanlığı, Tularemi Hastalığının Kontrolü İçin Saha Rehberi, Ankara 2010. s.1.

[3] Andrew Nikiforuk, Mahşerin Dördüncü Atlısı-Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi, Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.28-29.

algılamışlardır. Bu algı, inanç sistemlerine göre değişiklikler göstermiş olsa da, hastalıkların doğaüstü bir nitelik taşıdığı ve kaçınılmaz olduğu[4] inancı, tüm inanç sistemlerinde kabul görmüştür. Dolayısıyla salgın hastalıklar, insanların toplu ölümüne yol açtığı için özellikle ilkel toplumlarda bir kutsiyet kazanmıştır[5].

Örneğin Hititler döneminde ortaya çıkan ve binlerce insanın yaşamını yitirmesine neden olan salgın hastalıktan dolayı Kral II. Murşili, kaynaklarda "Veba duası" adıyla anılan bir dua yazmak zorunda kalmıştır[6]. Şöyle ki, döneme dair bizlere bilgiler aktaran tabletlere göre, I. Şuppiluliuma, babasının herkese yemin ettirerek veliahtlığını kabul ettirdiği kardeşi Tudhaliya'yı öldürerek, yemini bozup hükümdar olmuştur. Ancak inanışa göre, bu günah sebebiyle tanrılar tarafından cezalandırılmış, onun tarafını tutan prens ve askerlerle birlikte vebaya yakalanarak ölmüştür. Murşili de, 20 yıldır ülkesinde devam eden salgın hastalıklardan kurtulabilmek adına yukarıda bahsi geçen "veba duasını" etmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere insanoğlu, salgın hastalıklarla mücadele konusunda çaresiz kalmış ve kurtuluşu dua etmekte bulmuştur. Bununla birlikte salgın hastalıklardan korunmak adına müracaat edilen bir diğer yol ise, hastalıklarla ilgili tanrıların var olduğu inancından hareketle, onların öfkesini dindirmek adına tanrılara adaklar sunmak olmuştur. Nitekim II. Murşili dönemine dair "*tanrılara kurban olarak sunulacak insan kalmayacağı"*[7] şeklindeki ifade, bu durumu açıklar niteliktedir.

Aynı şekilde, Eski Yunan'da da aniden ortaya çıkan ve birçok kişinin ölümüne neden olan salgınlar, insanlar tarafından doğaüstü bir takım güçlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda insanlar arasındaki yaygın kanaat, salgın hastalıkların insanlar tarafından işlenen günahlara paralel olarak, tanrıların gazabı[8] şeklinde tecelli ettiği yönündedir. İnanışa göre, Eski Yunan'da Apollon insanlara kızdığı zaman onlara salgınlar yağdırır, hiddeti geçtiği zaman da salgınları durdururdu[9]. Bu inanış doğrultusunda, "Tanrı'nın gazabı" olarak nitelendirilen hastalıklar karşısında toplum

[4] Oya Dağlar Macar**,** Balkan Savaşları'nda salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri, İstanbul 2010, s.21.
[5] Orhan kılıç, a,g,e, s.118
[6] Ali Haydar Bayat, Tıp Tarihi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2. Baskı, İstanbul 2010, s.77
[7] Bayat, a.g.e s.77.
[8] Hikmet Özdemir, Salgın Hastalıktan Ölümler 1914-1918, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi-Sayı-104, Ankara 2005, s. 15.
[9] Şahin Aksoy, Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Ders Notları, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa 2010, s.26

çaresiz kalmaktaydı. Yine inanışa göre, tedbir almak da "Tanrı'ya isyan" olarak kabul görürdü. Bahsi geçen dönemde, hastalıklara karşı çaresiz kalmak, toplumda ya aşırı şekilde dine yönelmeye ya da tüm değerlere ve inanışlara karşı güçlü bir isyanın ortaya çıkmasına sebep olabiliyordu. Bu durum ise toplumsal çatışmalarda etkin bir rol oynayabiliyordu.

Ortaçağ Avrupa'sını ele aldığımızda ise, bu dönemde de insanoğlunun daha şiddetli salgın hastalıklara maruz kaldığını görmekteyiz. Dolayısıyla bu dönemde insanlar, daha önce hiç olmadığı kadar salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Daha önceki dönemlere kıyasla Ortaçağ'da salgın hastalıkların daha şiddetli ve yıkıcı etkilerine atfen bazı tıp tarihçileri, bu çağın 6. yüzyıldaki bir veba salgınıyla başlayıp ve 14. yüzyılda Avrupa'da "kara ölüm" olarak nitelendirilen veba salgınıyla bittiği iddiasında bulunmuşlardır[10].

Ortaçağ'da salgın hastalıkların Batı toplumu üzerinde son derece etkili olduğunu daha önce de belirtmiştik. Nitekim bulaşıcı hastalıklar, Avrupa coğrafyasında büyük nüfus kayıplarına sebep olurken, doğu dünyası diye adlandırılan İslam coğrafyasında ise çok fazla etkili olmamıştır.

Örneğin Bizans İmparatorluğu'nda neredeyse nüfusun yarısı salgın hastalıklardan dolayı hayatını kaybetmiştir. Bu durum tıpkı daha önce olduğu gibi Hristiyanlar arasında, ilahi hoşnutsuzluğun ifadesi ve kaçılmaya çalışılan bir lanet[11] olarak algılanmıştır. Aynı dönemde İslam coğrafyasında ise salgınların tarifi ve tedavisi üzerine bilimsel çalışmalara çoktan başlanılmıştı. Dolayısıyla bu çalışmalar, İslam coğrafyasının salgın hastalıklardan minimum seviyede etkilenmesini sağlamıştır. Hatta Hazreti Muhammed'in belki de ilk karantina uygulaması olarak görülebilecek olan, salgın hastalık karşısında nasıl bir tavır alınacağına dair hadisi şöyledir: "*Bir yerde taun çıktığını işitirseniz oraya gitmeyiniz, bir yerde taun çıkar ve sizde orada bulunursanız oradan dışarı çıkmayınız"*[12]. Ancak alınan bu tedbir de yeterli görülmemiştir. İnsanların

[10] Jared Diamond, Tüfek, Mikrop ve Çelik, Çev. Ülker İnce, Ankara 2002, s.253–255. Ayrıca eser, National Geographic Society tarafından belgesele uyarlanmıştır.

[11] Daniel Panzac, Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.164-165.

[12] Pelin Böke, "İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VIII/18-19, 2009, s.138

can korkusuyla kaçabilecekleri göz önünde bulundurularak manevi bir mükâfat da verilmiştir. "*Taundan ölen her Müslüman şahadet mertebesine erecektir*"[13] şeklindeki dini referansların da etkisiyle hastalığın yayılmasını önleme yolunda hayli çalışma ve çabalarda bulunulmuştur.

İslam coğrafyasında, salgınlarla ilgili bilinenler ve sağlık uygulamaları tabi ki bunlarla sınırlı değildir. İslam döneminin en ünlü hekimi İbn-i Sina eserlerinde suda ve havada salgın hastalık yapan canlıların bulunduğunu ve bazı hastalıkların bulaşıcı olduğunu da belirtmiştir[14]. İbn-i Sina'nın eserlerinde bulaşıcı hastalıklardan bahsetmesi, Ortaçağ İslam dünyasının Batı'dan ileri olduğunun bir diğer kanıtıdır. Ayrıca İbn- Sina salgın hastalıkların yayılma tarzından ve tüberkülozun bulaşıcı olduğundan da bahsetmiştir. İbn-i Sina, İbn-i Rüşd ve İbn-i Hatib gibi tıp bilimcileri eserlerinde salgın hastalıklara geniş yer vermişlerdir. Batı'da o dönemde yazılan kitaplarda ise, bu bilgilerin yer almadığı[15] ileri sürülmektedir.

Rönesans'la birlikte Batı'da, diğer alanlarda yaşanan gelişmelerin yanı sıra bilime de yeni bir anlayış gelmiş, artık tıp alanındaki çalışmalar kendini göstermeye başlamıştır. Rönesans'la başlayan bu süreç XIX. yüzyılda inanılmaz ilerleme göstermiştir. Mikroplarla ilgili keşifler artık doruk noktasına ulaşmıştır. Aynı yüzyılda Batı'da bir yandan mikroplara karşı aşılar üretilirken, diğer yandan bulaşıcı hastalıkları önleme ve hastalık bakterilerinin yayılmasına engel olmada temizlik ve halk sağlığının önemi anlaşılmıştır. Salgın hastalıklarla mücadele konusundaki kazanımların en büyüğü ise, aşıların ve antibiyotiklerin bulunması olmuştur. Bu buluşlar, XX. yüzyıla gelindiğinde salgın hastalıkların önlenmesi konusunda en önemli keşifler olarak karşımıza çıkmıştır[16].

İnsanoğlu bu büyük keşiflerin çok daha öncesinde, salgınlara karşı tedaviden çok hastalığın sirayetini önleme girişiminde bulunabilmiştir. Mezopotamyalılar salgın hastalıklarla ilgili olarak, veba salgınlarından önce çok sayıda farenin öldüğünün farkına

[13] Özdemir, a.g.e, s. 15.
[14] Dinç Gülten, "Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Tarihi" Mostar Aylık Kültür ve Aktüalite Dergisi, Aralık 2009, Sayı 58. http://www.mostar.com.tr/koseDetaylar.aspx?id=377(Erişim Tarihi: 4 Haziran 2013)
[15] Dinç, a.g.m.
[16] Dinç, a.g.m.

varmışlardır. Akabinde hastalığın mahiyetini anlamışlar ve bunun için gerekli önlemleri alma yoluna gitmişlerdir. Cüzamın bulaşıcı bir hastalık olabileceğini sezerek hastaları toplumdan uzak tutmuşlar, sivrisineklerin hastalık nedeni olabileceğini düşünerek onlarla mücadele etmişlerdir. Sümerliler kervan yolları üzerinde bulundukları tuvaletsiz ve penceresiz evlerde oturdukları için birçok salgın hastalığa maruz kalmışlardır. Hititler halk sağlığı açısından içme suyu kaynaklarının temiz tutulmasını ve hastalıktan korunabilmek için hastalıklı ortamdan yer değiştirerek, salgınlardan uzak durmaya çalışmışlardır. Mısırlıların, sosyal hijyeni ilgilendiren yasalar getirdikleri, mezarların bakımı, evlerin temizliği ve alınan gıdalar üzerinde titizlik gösterdikleri ileri sürülmektedir. Ayrıca cinsel ilişki sıkı kurallara bağlanmıştır. Günde bir kaç defa Nil sularında yıkandıkları, işçilere temiz elbiseler dağıtıldığı, tuvaletlerini çalıştıkları şantiyenin dışına yapmalarının sağlandığı, hasta olanların diğerlerinden ayrıldığı, işçilerin oturdukları kulübelerin yılda bir kere yakıldığı, yerlerine yenilerinin inşa edildiği[17] alınan tedbirler arasında gösterilmiştir.

Normal yaşam koşullarında salgınlara karşı önlem alabilme olanağı bulunmaktayken, savaş ortamında bu durumdan bahsetmek oldukça zordur. Buna binaen salgın hastalıkların bir ordu için bazen düşmandan daha tehlikeli olduğu, bazen de kuşatılan bir şehrin salgın hastalık sebebiyle zayıflayıp düşmesine neden olduğu görülmüştür. "*Eski savaşların galipleri her zaman en iyi komutanlara ve silahlara sahip olan ordular değil, çoğu kez yalnızca düşmanlarına bulaştıracak en berbat mikropları taşıyanlardı"*[18]. Örneğin Napolyon, 1809 da Avusturyalılarla yaptığı savaşta, hastalıkların Avusturyalılardan daha zorlayıcı ve korkutucu olduğunu belirtmiştir. Yine savaşlara bağlı olarak ortaya çıkan salgınların en yıkıcıları arasında I.Dünya Savaşı da yerini almıştır. Dört yıllık savaşta askeri güçler, sekiz milyonu savaş yarasından, üç milyonu da hastalıklardan olmak üzere toplam on bir milyon insan kaybetmişlerdir[19]. Yine Arapların Haçlı ordularını sıtma ile yendiği, Rusların Napolyon ordularını tifoyla geri püskürttüğü; Amerikan iç savaşında kuzeyin kazanma nedeninin, iki tarafın ordusunu kırıp geçiren ishalin ardından güneylilere oranla daha çok askerlerinin kalması olduğu ileri sürülmüştür. Yayılmacı Avrupalılara karşı savaşan göçerler, avcılar ve

[17] Dinç, a.g.m.
[18] Diamond, a.g.e, s.253.
[19] Macar, a.g.e. s.31

Yenidünya'nın yerlileri, savaşları genellikle mikroplarla karşılaşmamış olmaları, yani mikroplara karşı dirençli olmamaları nedeniyle kaybetmişlerdir[20].

XX. yüzyılın ortalarına kadar savaşlardaki ölümlerin çoğu silah yaralarından değil, savaşla taşınan salgın hastalıklardan meydana gelmiştir[21]. Aşağıdaki tabloda da belirtildiği gibi, hastalıkların savaş meydanlarında uğrattığı hasarlar, savaşın sonucunu da değiştirebilmiştir.

1914 öncesindeki bazı savaşlar ve kayıplar[22]:

Ordunun Adı	Yıllar	Asker Sayısı	Çatışmada Ölüm (1)	Hastalıktan Ölüm (2)
Kırım Savaşı (Fransız)	1854-1856	301,000	20,000	75,000
Fransa-Prusya Savaşı (Prusya)	1870-1871	800,000	28,300	14,904
Rus-Japon Savaşı (Japon)	1904-1905	420,000	58,887	27,158
Rus-Japon Savaşı (Rus)	1904-1905	490,000	47,608	27,830

Salgın hastalıkların savaşların gidişatını ve sonucunu değiştirebilme etkisine sahip olmalarının yanı sıra, savaşlar da salgın hastalıkların her zaman tetikleyicisi olmuş, cephede savaşarak ölen askerden çok daha fazla sayıda asker salgın hastalıktan dolayı hayatını kaybetmiştir. Örneğin 1853-1856 Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1897 Türk-Yunan Savaşları'nda hastalıklar, savaşların gidişatını ve sonucunu belirlemede büyük etkiye sahiptir[23].

Bütün bu örnekler kapsamlı bir şekilde incelendiğinde, Kırım Harbi'nin Osmanlı Devleti tarihi açısından ciddi bir kırılma noktası olduğu görülecektir. Çünkü Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ile ittifak yapan İngiltere ve Fransa'nın İstanbul'a gönderdikleri askeri birlikler, beraberlerinde kolera, tifo ve tifüs gibi salgın hastalıkları da Osmanlı başkentine taşımışlardır. Bunun yanı sıra, askerlerin Beyoğlu bölgesindeki eğlence mekânlarına akın etmeleri sonucunda, frengi gibi bir başka bulaşıcı hastalık da yayılma ortamı bulmuştur. Burada bahsi geçen bulaşıcı hastalıklardan dolayı, bir taraftan İngiliz ve Fransız askerlerden birçoğu yaşamını yitirirken, diğer taraftan da Osmanlı

[20] Nikiforuk, a.g.e, s. 30
[21] Diamond, a.g.e, s.253
[22] Özdemir, a.g.e, s. 8.
[23] Daha detaylı bilgi için bkz, Macar, a.g.e, s.32.

başkentinde yeni salgınlar ortaya çıkmıştır. Kırım Savaşı, İzmir'i de yakından ilgilendirmiştir. Zira Kırım Savaşı'nda yaralanan veya bulaşıcı hastalıklara yakalanan askerlerin tedavi ve bakımlarının yapılması için İstanbul'un yanı sıra, İzmir'in de seçilmiş olması bu ilginin önemini ortaya koymaktadır[24].

Osmanlı toplumunda, XIX. yüzyıla kadar hastalıklara karşı geleneksel tıp teorileri ve dinsel yaklaşımlar hâkim olduğu için bu olumsuz sonuçların önüne geçmek mümkün olmamıştır. Çok geniş bir alana hâkim olmasının da etkisiyle, devletin neredeyse doğal afetsiz bir yılı geçmemiştir. XIX yüzyılın ortalarına doğru, salgınlara karşı bir takım önlemler alma yoluna gidilmiştir. Bu önlemlerin en başında ise karantina uygulamaları gelmektedir.

Karantina tedbirleri, salgın hastalıkların toplu ölümlere yol açtığı ilk dönemlerde özellikle liman şehirlerinde modern usullerle olmasa bile hastalık olduğu bilinen gemileri ateş topları atarak limana sokmamak şeklinde uygulanmıştır[25]. Bu yöntem hastalığın tedavisi için bir fonksiyon üstlenmezken, sadece gemilerin limandan uzak tutulması amacından öteye gidememiştir. Modern karantina sistemleri kuruluncaya kadar uygulama, bir başka ülke veya şehre gidecekler için hastalığın cinsine göre hastalık belirtisinin görülebileceği düşünülen bir süre kişinin belirlenen yerde bekletilmesinden ibarettir[26]. XIX. yüzyılda modern uygulamalarla olmasa bile, Osmanlı Devleti'nde yerleşmiş bir karantina uygulamasının yapıldığı görülmüştür. Buna örnek olarak Sakız Adası'na dışarıdan gelen tüccarlara "*taunlu yerden geldiniz*" denilmiş ve tüccarlar 25 gün hapse tabi tutulmuşlardır. Ayrıca uygulama bununla da sınırlı kalmamış, tüccarların günde ikişer akçeleri alınmış ve bu uygulamanın kanun-ı kadim olduğu vurgulanmıştır[27].

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, Osmanlı Devleti'nde modern anlamda bir karantina teşkilatının henüz tam manasıyla bulunmaması, Osmanlı Devleti'nin mevcut sorunlarına yenilerini eklemiştir. Eklenen bu yeni sorunların en bariz örneği İstanbul'da

[24] Böke, a.g.m, s.145.
[25] Kılıç**,** a.g.e, s.80.
[26] Tuğba Kardaş, XIX. Yüzyılda Kafkasya'da Salgın Hastalıklar ve Karantina Önlemleri (1800-1900), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010, s.63.
[27] Kılıç, a.g.e, s.81.

görülmüştür. Koleranın ilk kez görülüp, beraberinde veba vakalarının da görülmesi İstanbul için büyük felakete sebep olmuştur. 1831 yılında Veba vakalarının üzerine gelen ilk kolera salgını 5000-6000 insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur[28]. Bu denli büyük yıkımın ardından Mustafa Behçet Efendi tarafından, halkı kolera hakkında bilgilendirmek amacıyla *"Kolera Risalesi*" kaleme alınmıştır. Ayrıca bu metin devlet tarafından sivil ve askeri görevlilerle mahalle muhtarlıklarına dağıtılmıştır. İşte tam bu sırada kolera salgını ilk kez karantina teşkilatının kurulması fikrini gündeme getirmiştir[29]. Osmanlı sağlık tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olacak olan bu uygulama, 1831 yılında karantina nezaretinin[30] kuruluşuyla başlamıştır[31].

Karantina Nezaretinin kurulmasının tek sebebi kolera salgınları olmadığı gibi, daha başka itici güçlerin de olduğu muhakkaktır. Bunlardan biri, Osmanlı idaresiyle ciddi bir iktidar savaşı içinde olan Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da başlattığı sağlık politikaları, diğeri de Balkanlarda kaybedilen topraklardaki karantina önlemleridir[32]. Nitekim bu iki güç, tutarlı ve etkili bir sağlık sistemi kurmanın kendilerini Osmanlı Devleti'nden farklılaştıracağını düşünmüşlerdir[33]. Bu düşünceye Osmanlı yönetiminin cevabı ise gecikmemiştir. Osmanlı yönetimi "*modern"* olduğunu ispatlamak ve fakat aynı zamanda güçlü bir merkezileştirme çabası içerisindeyken, karantina uygulamalarının başlatılması bu iki güce karşı verilmiş en iyi cevap olmuştur. II. Mahmud ile başlayan ve sırasıyla Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid gibi dört padişahlık dönemi kapsayan bu uygulamalar gerek maddi imkânsızlıklar gerekse Osmanlı merkez teşkilatında başlatılan radikal reformlar nedeniyle son derece dalgalı bir seyir izlemiştir[34]. Bu iniş çıkışların en iyi gözlemlenebildiği yerlerden biri de İzmir ve İzmir'de kurulan karantina teşkilatıdır.

---

[28] Nuran Yıldırım, "Kolera ve İstanbul Suları", Toplumsal Tarih, S.145, İstanbul 2006, s. 20.

[29] Nuran yıldırım, "Kolera Salgınları", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, C.5, İstanbul 1994, s.45.

[30] Karantinanın nezaret düzeyinde olması şu şekilde açıklanmaktadır: Yüksek Karantina Meclisi Hariciye Nazırlığı'na bağlı bulunduğundan devamlı başkanı hariciye nazırıdır. Karantina nazırlarına Reis-i Sani(ikinci başkan) denirdi. Ayrıca bkz. Nuran Yıldırım, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Önlemleri, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.5, s. 1319-1342.

[31] Böke, a.g.m, s.139.

[32] Panzac, a.g.e, s.194-195.

[33] Panzac, a.g.e, s.201.

[34] Böke, a.g.e, s.140.

Başbakanlık Arşivi'nde bulunan Karantina 2529 numaralı, 1837 yılına ait olması muhtemel bir arz tezkeresinden öğrenildiğine göre karantinanın müzakeresi için toplanan mecliste karantinanın dini ve idari iki yönünün olduğu ileri sürülmüştür. Bu nedenle önce fetva istenmesine ve sonra da Akdeniz, Karadeniz ve Boğazların uygun yerlerinde, Anadolu'nun sınırlarında, liman ve ticaret merkezlerinde olması gerektiği padişaha arz edilmiştir. Bu belgenin üzerindeki padişah buyruğunda bu işleri yürütmekle Abdülhak Molla, Mehmed Es'ad Efendi, Selim Satı Paşa ve Fransız Dr. M. Bulard görevlendirilmiştir. Bu fermanla bizde ilk ciddi karantina uygulaması başlamıştır. II. Mahmud'un emriyle karantinanın şeriata uygun olduğu[35] yolunda devrin Şeyhülislamı Mekkizade Mustafa Asım Efendi'den 29 Nisan 1838 tarihinde karantinanın caiz olduğuna dair fetva verilmiştir[36]. Bu fetva ile İstanbul'dan sonra ilk kurulan karantina teşkilatlarından birisi de İzmir'dedir. Ocak 1840'da kurulan[37] İzmir karantinası, İzmir Fransa konsolosu tarafından şu şekilde anlatılmaktadır;

> *"Ocak 1840'da kurulan İzmir Karantinası şehrin batısında Zeytinli denen ovaya giriştedir ve temizlik bakımından, yer seçimi olabileceğin en iyisidir. Fakat bu kurum, idarecilerin iyi niyeti ve büyük çabalarına rağmen hala eski durumunda, zira eskiden askeri hastane olarak kullanılan bina çok yıkık dökük olup, çok yetersiz bir alan üzerindedir. Çok yolcu olduğundan, birkaçı, karantinanın ek binaları haline gelmiş yakın bir iki köy evinde kalma imkânı bulur, diğerleri ancak çadırlarda kalabilir. Uygun genişlikte bir bina inşasıyla bu duruma çare bulması için İstanbul'a pek çok kez başvuruldu, ancak bugüne kadar sonuçsuz kaldı. Bununla birlikte Sıhhiye Müdürü Aşir Bey'in, İstanbul'daki yabancı temsilcilerin destekleriyle padişahın hükümeti nezdinde yaptığı yeni girişimin kabul görmesi umuluyor*"[38].

[35]Barış Kaysılı, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sağlık Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (1839-1938), Selçuk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek lisans Tezi, Konya 2006, s.42. Fetva verilmesinin çeşitli sebepleri vardır. Ama en temel sebebi uygulamanın gavur icadı sayılıp, kader anlayışına bağlı kalınmak istenmesi olmuştur. Hastalıkların insanlara bulaşmayacağı, bulaşsa bile bunun ancak insanların yaptığı kötü hareketler mukabilinde "Allah'ın insanlara gönderdiği bir uyarı olduğu" anlayışı, hastalıklara karşı tedbirlerin alınmasında tepkileri elbette artırmıştır. Detaylı bilgi için bkz; Güner Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Karantina Uygulaması ve Venedik Uluslararası Sıhhiye Konferansı", Türkiyat Araştırmaları S. 15, Güz 2011, s.91-110

[36]Yıldırım, a.g.m, s.1323

[37]İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası'nın 1956 sene 2.sayısı, karantina yönetiminin resmen kuruluşunu 1838 yılı olarak belirtmektedir.

[38] Panzac, a.g.e, s. 227-228.

Osmanlı Devleti'nde karantina nezareti kurulmadan önce en çok ölümlere sebep olan hastalık veba idi. Nitekim veba hastalığı, XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı topraklarında görülen en öldürücü hastalık olmuştur. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren etkinliğini yitiren vebanın yerini ise, daha ölümcül bir hastalık olan kolera almıştır[39]. Bunun yanında çiçek, sıtma, tifo ve frengi de sık görülen, ancak kolera kadar ölümcül olmayan salgın hastalıklar olarak karşımıza çıkmaktadır[40].

1880'li yılların başında Asya ve Avrupa kıtalarında başlayan ve uzun süren kolera salgını, başkent İstanbul'u da tehdit etmiştir. Osmanlı idarecilerinin aldığı kapsamlı tedbirler sayesinde salgın başarılı bir şekilde atlatılabilmiştir. Fakat devletin diğer eyaletleri başkent kadar şanslı değildir. XIX. yüzyıl sonunda kolera, Bağdat'ta Müslümanlar ile Yahudiler arasında çatışmalar çıkmasına[41], fiyat artışlarına, hırsızlık olaylarının artmasına ve daha da önemlisi kent nüfusunun yüzde beşinin ölümüne yol açmıştır. Ama asıl acı kaybı Donald Quataert'a göre Mekke yaşayacaktır: hac sırasında tam 40.000 kişi kolera salgınından dolayı hayatını kaybetmiştir[42].

Diğer taraftan, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin hem siyasi hem de ekonomik durumu, halkın yaşam şartlarını zorlaştırmış, hayat standartlarını iyice düşürmüştür. Özellikle XX. yüzyılın başlarında Anadolu coğrafyasında hüküm süren sefalet nedeniyle halk, gayrı sıhhi ortamlarda hayatını devam ettirmeye çalışmıştır. Ayrıca bu dönemde, Osmanlı Devleti'nden ayrılan yerlerden Anadolu'ya başlayan büyük göç hareketlerinin, savaşların ve haccın da hastalıkların Anadolu coğrafyasına taşınmasına neden olduğu bilinmektedir[43].

Osmanlı Devleti, ülkesindeki salgınların nereden geldiğini anlamaya çalışırken, diğer taraftan Avrupa hastalıkların kaynağını net bir şekilde işaret etmiştir. Hastalıkların kaynağını genel olarak "Doğu" özel olarak ise Osmanlı toprakları olarak göstermeye

---

[39] Gülden Sarıyıldız, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", Tarih Boyunca Doğal Afetler ve Depremler Semineri Bildirileri, İstanbul 2002, s. 309.

[40] Mesut Ayar, Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895), İstanbul 2007, s. 2.

[41] Ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Dumont, "Yahudiler, Araplar ve Kolera: 19. Yüzyıl Sonunda Bağdat'ta Cemaatler Arası İlişkiler", Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Çev. Ali Berktay, İstanbul 1999, s.136-153.

[42] Donald Quatart, Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922), Çev. Ayşe Berktay, İstanbul 2003, s.153

[43] Ramazan Çalık, Muzaffer Tepekaya, "I. Dünya Savaşı Sırasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 16, Konya 2006, s. 206.

çalışan Avrupa'nın, bu davranışının altında yatan düşünceleri Uluslararası Sağlık Konferansları'nda kendini göstermiştir. Suçlamaların en bilineni, kolera salgınının hac ibadetinden kaynaklandığıydı. Bu bahane üzerine de uluslararası toplantılar düzenlemişlerdi. Fransa, Rusya, Avusturya gibi Müslüman tebaası olan ülkeler, kolera salgınının bulunmadığı zamanlarda bile umumun sağlığı ve tebaalarının korunması bahanesiyle Müslümanların Hicaz'a gitmelerini engellemişlerdir.

Avrupalı devletler, hac dönemlerinde Hicaz'da ortaya çıkan kolera salgınlarına dikkat çekerek, sözde insanî gerekçelerle meseleyi milletlerarası politika gündeminde canlı tutmaya gayret etmişlerdir. Bu politikanın altında yatan sebep ise, bölgeye müdahale için hukukî bir zemin oluşturma gayretidir. Hicaz'ın ve hacıların sağlık durumunu düzenlemek gerekçesiyle 1894 yılında Paris'de[44] ve 1897 yılında Venedik'de[45] Uluslararası Sağlık Konferansları toplanmıştır. Bu konferanslarda alınan kararlar, salgın hastalıklar bahanesiyle doğrudan Hicaz'a ve Osmanlı hukukuna müdahaleye fırsat veren kararlardır.

Nitekim 1898 yılının ortalarına doğru Meclis-i Sıhhiye'ye gelen bir haber, uzun zamandır bilinen ve sürekli olarak mücadele edilen ve yahud en azından edilmeye çalışılan bir olayın benzerini hatırlatmıştır. Cidde'de yaşanan bir gelişme ve onun hemen akabinde yaşanan diplomatik kriz, İmparatorluğun son zamanlarda yaşadığı

[44] 1894 yılında Paris'te toplanan Uluslar arası Sağlık Konferansı'na katılan Belçika, İtalya, Fransa, Danimarka, Avusturya gibi üye devletlerin delegelerinden oluşan bir komisyondur. Bu komisyonda, salgın hastalıklar ve onların çeşitli ülkelere yayılmasını önlemek amacıyla kararlar alınmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz; Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İtalyan Büyükelçiliği Arşivleri kısmının III Numaralı defteri Dünya Sağlık Komisyonu kararları defterleri.

[45] Venedik'te yapılan konferans da uluslararası bir konferanstı. Aslında muhtelif bulaşıcı hastalıklardan en fazla muzdarip olan devletlerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Konferansa İsveç ve Norveç, Yunanistan, Almanya, Belçika, İtalya, Rusya, İngiltere, İspanya, Avusturya, Fransa, Felemenk, Danimarka ve Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere toplam on üç devlet iştirak etmiştir. Konferansta alınan kararlar Paris'teki konferansta alınanlarla hemen hemen aynısıdır. Fakat Venedik sağlık konferansında Süveyş kanalı üzerinde hayli durulmakta, hastalıkların buradan geldiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda hastalıkların yayılma coğrafyası gösterilmesi hasebiyle gözler tamamen Osmanlı Devletine çevrilmektedir. Osmanlı devleti de bu hususa inkârcı yaklaşmamıştır. Venedik Sıhhiye Konferansı'nın hemen öncesinde yayımlanan Maarif gazetesinde Süveyş kanalı ile ilgili şu ilginç değerlendirilmelere yer verilmiştir; Koleranın Avrupa'ya ve Memalik-i Şahaneye sirayeti Süveyş Kanalı'nın yapılmasından evvel ender olarak görülürdü. O zamanlar Basra gibi mahallerde zuhur ederek oradan bazen Bağdat havalisiyle Acemistan'a sirayet ederdi. Lâkin bu gibi vukuat… Bağdat ve sair cihetlerle münasebetin azlığı sayılır derecede idi. Detaylı bilgi için bkz. Güner Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Karantina Uygulaması ve Venedik Uluslararası Sıhhiye Konferansı", Türkiyat Araştırmaları, S. 15, Güz 2011, s. 91-110

sıkıntılı günlerin bir özeti gibidir. Yine bu olay, bir bakıma Düvel-i Muazzama'nın asıl niyetinin ne olduğunu açıkça gözler önüne sermiştir. Olayın teferruatı şu şekildedir: Cidde'de 1898 Ekim ayında, iki farklı yerde görülen veba salgınından ilginç bir şekilde kimsenin haberi olmamıştır. Söylendiği kadarıyla hayat durma noktasına gelmiş, bölgede yaşayanlar tedirgin hâlde kaçışmaya başlamışlardır. Bu durumdan, İngiliz Konsolosunun dışında, kimse haberdar değildir. Bir süre sonra yaşanan gelişme, fısıltı hâlinde ve daha sonra yüksek sesle dillendirilmeye başlanılmıştır. Osmanlı İmparatorluk yetkilileri de yaşandığı söylenen ve İngiltere Konsolosu tarafından yayılmaya çalışılan bu gelişmeyi nihayetinde duymuş ve işin aslını öğrenmek ve gereken tedbirleri almak için harekete geçmiştir. İlk iş olarak Karantina İdaresi'nde çalışan Doktor Mehmed Hüseyin Efendi görevlendirilmiş ve kendisine işin aslını öğrenmesi talimatı verilmiştir. Doktor Mehmed Hüseyin Efendi, bölgede gerekli tahkikatı yapmış ve bu söylentiyi yayan İngiliz Konsolosundan durumun aslını öğrenmeye çalışmıştır. Ancak tüm çabalarına rağmen İngiliz konsolosluğundan *"malumat verilemeyeceği ve bilginin kendilerinde saklı olduğu"* şeklindeki bir cevap almış ve bu cevabı İstanbul'a bildirmiştir.

Konu arşiv belgelerine şu şekilde yansımıştır; *"...illet-i sâriyye vukû`âtını meclis-i hükümet karantina idaresine ihbar etmiş etibb`anın vazife-i mahsûsiyyesi cümlesinden olduğu hâlde konsolos-ı mümâ-ileyhin vukû`âtı ihbâr edemeyeceğini resmen beyan etmiş olduğundan dolayı müte'essif olunmuştur"*[46]. Doktor Mehmed Hüseyin Efendi'den gelen bu haber üzerine Osmanlı makamları, İngiliz konsolosun yaymaya çalıştığı bu bilginin asılsız olduğunu ortaya koymaya yönelik bir takım çalışmalar başlatmıştır. Zira daha önce Cidde'ye gönderilen Mekke-i Mükerreme Sıhhiye Müdürü Doktor Ferid Bey ile memuru Ali Şerif Abdullah Hasım Efendi'den olayı bir kez daha araştırmaları istenmiştir[47]. Yapılan tetkikatlar neticesinde böylesine bir vukuatın yaşanmadığı ortaya çıkmış ve nihayetinde bu teşebbüs, İngilizlerin başarısız bir girişimi olarak kalmıştır[48]. Dikkatlice incelendiğinde yaşananların arka planında farklı amaçların olduğu aşikârdır. Burada büyük devletlerin ya da en azından bu olay çerçevesinde düşünüldüğünde İngiltere'nin asıl niyetinin, göz diktiği Orta Doğu

[46] BOA. *Y.A.RES*. 95/2. Lef: 1 (22 Ca.1316-18 Eylül 1898)
[47] BOA. *Y.A.RES*. 95/2. Lef: 2 (22 Ca.1316-18 Eylül 1898)
[48] BOA. *Y.A.RES*. 95/2. Lef: 2 (22 Ca.1316-18 Eylül 1898)

coğrafyasına müdahale ve bölgeyi bir şekilde ele geçirmek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim arşiv vesikalarına yansıyan *"...Paris ve Venedik Konferanslarının ahkâmı dahi bunlara ma'tûf ve mahsûs bulunduğu hâlde İngiltere Hükümetinin o tespitte icra'ât-ı sıhhiye vesilesiyle oralarca müdâhalâtı..."*[49] şeklinde ki bilgi de, Osmanlı makamlarının İngilizlerin niyetinden haberdar olduğunu ortaya koymaktadır.

Belgelere yansıyan bu ifadeler ve Osmanlı İmparatorluğu yetkililerinin almaya çalıştığı tedbirler, İngiltere özelinde düşünüldüğünde, Batı dünyasının nasıl bir arayış içerisinde olduğunu göstermektedir. Her fırsatın değerlendirildiği bir dönemde, yüz binleri etkileyen sağlık sorunlarının da toprak elde etmek ve devletlerin iç işlerine müdahale etmek için bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Zira XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere, Doğu'da kurmuş olduğu İmparatorluğun önemini kavramış, İmparatorluğa giden yolların güvenliğini sağlamak, İngiltere politikasının başlıca amacını oluşturmuştur[50].

Diğer taraftan Fransa da, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısına müdahale etmeyi kendine amaç edinen ülkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1789 Fransız İhtilali ve hemen akabinde dalga dalga yayılan milliyetçilik akımları, çok milletli imparatorlukları derinden etkilemiştir. Bu ihtilal sonrasında İmparatorluk yapılarında çözülmeler baş göstermiş ve ayaklanan bazı uluslar bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu tablonun ortaya çıkmasında şüphesiz Fransa'nın etkisi çok büyüktür. Zira Fransa, Avrupa'da sınırların yeniden şekillenmesinde baş aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen hemen her fırsatta Osmanlı Devleti'nin iç işlerine de müdahale etmeye çalışan Fransa, Venedik Sıhhiye Konferansı'nda da aynı tutumu sergilemiştir. Nitekim Fransa'nın müdahalesiyle, konferans neticesinde imzalanan anlaşma metninde Osmanlı Devleti için bazı sorunlu noktalar ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, ilgili anlaşmanın Fransızca metninde Mısır için; *"...Hükûmet-i Mısriyye ve Millet ta'bîrâtı"*[51] kullanılmıştır. Bu kasıtlı bir ifadedir. Fransa, Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olan Mısır için, *"Mısır Hükümeti"* ifadesini kullanmak suretiyle, Mısır'a farklı bir devlet muamelesi bulunmayı hedeflemektedir. Ancak Fransa'nın bu girişimi, Osmanlı Devleti'ni temsilen toplantıya katılanlar tarafından fark edilmiştir. Konu arşiv belgelerine şu şekilde yansımıştır;

[49] BOA. *Y.A.RES*. 95/2. Lef: 1 (22 Ca.1316-18 Eylül 1898)
[50] Doğan, a.g.m, s.103.
[51] BOA. *Y.A.RES*. 95 / 2. 22 Ca.1316 (18 Eylül 1898)

"...mezkûrede ba'zı tercüme hataları görülmüş ve ez-cümle mukâvelenâmenin tercümesindeki ibârâta nazaran Fransızcasında Hıdivvet-i Mısriyye ve devlet ta'bîrlerinin isti'mâli lâzım gelürken bunların yerine Hükümet-i Mısriyye ve Millet ta'bîrâtı muharrer bulunmuş olup..." düzeltilmesi gerektiği bildirilmiştir[52].

Fransa üzerinde durduğu bir diğer husus ise ticaret gemilerinin karantinaya tabi tutulmaları meselesidir. Zira Doğu'dan gelecek ticaret gemilerinin karantinada bekletilmeleri, İngiltere ve diğer devletlerde olduğu gibi, kendi ticaretlerini de sekteye uğratmaktadır. Bu bakımdan Fransa, sağlık konferanslarında konuyu sürekli gündemde tutmaya çalışmıştır. Nihayetinde istediği sonuca ulaşan Fransa, başlangıçta kırk gün olan karantina süresinin on güne kadar düşmesini sağlamıştır. Ancak Fransızlar, bu süreden de memnun kalmamışlar ve karantina süresinin tamamen kaldırılmasına yönelik arayışlar içerisine girmişlerdir.

Venedik Sıhhiye Konferansı'ndan sonra Fransa'nın çözüm önerisi, Doğu'dan gelecek olan gemilerde bir doktor bulundurma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Gemilerde bulundurulacak olan doktor vesilesiyle, gemilerin temiz olduğu bildirilecek ve böylelikle karantinada beklemeden geçilecek ya da gemi çok az bir süre karantinada kalacaktır[53]. Ancak Fransa'nın kâğıt üzerinde tasarladığı ve uygulamaya koyduğu bu yönteme, Osmanlı Devleti itiraz etmiştir. Zira Osmanlı Devleti, *"temiz kağıdı almış olan bir sefînenin Der-sa'âdete gelür iken derununda başka hastalık vukû'undan dolayı ahvâl-i câriyye iktizâsınca karantinay a tâbi tutulması istenildiği vakit kapudanın mezkûr mukâvelenâmeye istinâden protesto etmesi gibi ve saire türlü müşkülat"* ın[54] ortaya çıkacağı endişesine kapılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Fransa'nın bu girişimini iki yolla bertaraf etmeye yoluna gitmiştir. Öncelikle bu şekilde davranacak kişilere ceza uygulaması başlatılmış ve sonrasın da Meclis-i Sıhhiye'de kaleme alınacak karantina usulü ve nizamına göre hiçbir kimsenin bu şekilde davranamayacağı karara bağlanmıştır[55].

[52] BOA. *BEO*. 42 / 3086. 06 M. 1310 (31 Temmuz 1892)
[53] Doğan, a.g.m, s.104.
[54] BOA. *BEO*. 112/8334. (04 Ca. 1310-24 Kasım 1892)
[55] Güner, a.g.m, s.105.

Netice itibariyle, Venedik'te yapılan konferans uluslararası bir konferanstır. Esasen bu konferans, muhtelif bulaşıcı hastalıklardan en fazla muzdarip olan devletlerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Konferansa İsveç ve Norveç, Yunanistan, Almanya, Belçika, İtalya, Rusya, İngiltere, İspanya, Avusturya, Fransa, Felemenk, Danimarka ve Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere toplam on üç devlet katılmıştır[56]. Osmanlı Devleti kongreye katılması için payitahttan Hacı Arif Bey'i temsilci olarak göndermiştir[57]. Bu konferansta alınan kararlar, daha evvel Paris'te toplanan kongrede alınan kararların hemen hemen benzeridir[58]. Ancak alınan bazı kararlar ve konferans sonrasında, yukarıda bahsedilen gelişmeler, Venedik Sıhhiye Konferansını bir nevi Osmanlı Devleti'ni hedef aldığı kuşkusunu ortaya çıkarmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu yetkilileri, konferansın toplanma amacını "veba illetinin men-i sirayeti ve tevzi' için lâzım gelen tedbire dair"[59] şeklinde izah etmişlerdir. Ayrıca konferansın sonunda alınan kararları, konferansa katılan diğer devletlerle müzakere edilmek koşuluyla ve ancak "…divan-ı aliyyemizin nizâmât(ın)a ve ta'limât(ın)a halel gelmemek şartıyla... imzalanacaktır" ibaresiyle kabul etmişlerdir[60]. Konuyla ilgili diğer bir belgede ise, konferans sırasında alınan kararların beş sene geçerli olacağı belirtilmiştir[61].

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Avrupalı devletler, Ortadoğu'ya müdahale edebilmek için her türlü yola müracaat etmişlerdir. Batı'nın hac konusunda izlediği siyaset[62] yanında, koleranın hac mevsimlerinde kutsal topraklarda ortaya çıkması üzerine aralarında doktorlar ve seyyahların da bulunduğu bazı Avrupalıların İslâm dini ve hac ibadeti hakkında yaptıkları maksatlı ve olumsuz yayınlar, dünya kamuoyunu yanlış bilgilendirmiştir. Dünya kamuoyunda ortaya çıkan yanlış bilgi ve yönlendirmeleri ortadan kaldırmak için yapılan çalışmaları incelediğimizde ise karşımıza Askerî Doktor Mehmed Şakir Bey çıkmaktadır. Şakir Bey, farklı tarihlerde veba ve kolera gibi bulaşıcı hastalıklar hakkında tıbbî araştırmalarda bulunmak ve

[56] BOA. *Y.A.HUS*. 271/76. (26 Ş. 1310-13 Mart 1893)
[57] BOA. *Y.A.HUS*. 256/4 (2 B. 1309-20 Ocak 1893)
[58] BOA. *A.MKT.MHM*. 574/6. (11 L 1314-15 Mart 1897)
[59] BOA. *Y.A.RES*. 98 /41 (25 L 1316-8 Mart 1899)
[60] BOA. *Y.A.HUS*. 394/44 (13 Za 1316-25 Mart 1899)
[61] BOA. *A.MKT.MHM*. 574/6 (11 L 1314-15 Mart 1897)
[62] Avrupalı devletler, koleranın kendi topraklarında görülme sebebini hac ibadetine bağlamışlardır. Böylelikle sözde insani gerekçelerle meseleyi milletlerarası politika gündeminde tutarak, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale için hukuki bir zemin oluşturma amacındadırlar.

hacıların sağlık durumlarına nezaret etmek üzere özel görevlerle Hicaz, Hindistan, Bağdat, Basra, Kamaran Adası ve Yemen'de bulunmuştur. Asıl görev yeri ise Haydarpaşa Hastanesi olan Mehmed Şakir Bey, bu tür yayınlara reddiyeler yazmıştır[63].

Osmanlı Devleti'nin 1830'lu yıllardan itibaren sağlık alanında yaptığı düzenlemeler, bir bakıma Doktor Mehmed Şakir Bey'in haklılığını ispatlar niteliktedir. Zira Osmanlı sağlık tarihi açısından bu dönemde, iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki salgın hastalıklara karşı 1831 yılında başlayan karantina uygulamaları, ikincisi de sağlık konusunda ciddi düzenlemelerin yapıldığı 1866 tarihinde İstanbul'da toplanan Uluslararası Sağlık Konferansı'dır[64]. Osmanlı Devleti her ne kadar bu çalışmalarla birlikte salgın hastalıklarla mücadele etme konusunda önemli adımlar atmışsa da, yaşanan gelişmeler bu uygulamaların başarıya ulaşmasını engellemiştir. Zira XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan kolera salgınları, bütün Avrupa'yı etkilediği gibi Osmanlı Devleti ve dolayısıyla İzmir'i de etkisi altına almıştır. Rauf Beyru, salgınların XIX yüzyılın ikinci yarısında etkilediği ülke ve şehirleri, London Times, New York Times ve Ahenk Gazetelerinin yanı sıra L'illustration dergisinden ulaştığı bilgiler çerçevesinde şu şekilde tablolaştırmıştır[65].

Yıllar	**Hastalık**	**Etkilediği Alan**
1852-1856	Kolera	Tüm Avrupa ülkelerinde
1865-66	Kolera	Türkiye ve Mısır'da, Amerika ve Fransa'da ve özellikle bu ülkenin Paris ve Marsilya şehirleriyle, İspanya'nın Barselona kentinde
1865-66	Kolera	Türkiye ve Mısır'da, Amerika ve Fransa'da ve özellikle bu ülkenin Paris ve Marsilya şehirleriyle, İspanya'nın Barselona kentinde
1867	Kolera	Kuzey Amerika'da
1868	Kolera	Almanya ve Küba'da
1870	Kolera	Rusya'da Moskova çevresinde
1871	Kolera	İstanbul ve Türkiye'nin İzmir dâhil bazı kentleriyle, Londra'da
1872	Kolera	Türkiye'de, Macaristan'da ve Rusya-Moskova'da
1873	Kolera	Osmanlı İmparatorluğunun daha çok Avrupa yakasında, Bosna'da ve Rusya ile Kuzey Amerika'da
1874	Kolera Veba	İtalya, Almanya, Güney ve Kuzey Amerika ve Hindistan'da Bingazi'de

[63] "Abdülhamid'den Bugüne Değişmeyen Oyunlar". Gülden Sarıyıldız Ayşe Kavak "Halife II. Abdülhamit'in Hac Siyaseti" kitabından alınmıştır. http://osmania.info/category/osmanli-imparatorlugu-tarihi, (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2013)

[64] Böke, a.g.m, s.139-140.

[65] Beyru, a.g.e, s.87.

1875	Kolera	Osmanlı İmparatorluğu'nun Lübnan ve Suriye gibi güney yöreleri ile Hindistan ve Meksika'da ve Amerika'nın St. Louis kentinde
1876	Kolera Veba	Hindistan'da İstanbul'da
1877	Typhoid Veba	Türkiye'de Rusya'da
1878	Kolera	Osmanlı İmparatorluğu'nun güney yörelerinde özellikle Mekke çevresinde ve Fas'ta
1879	Kolera Veba	Osmanlı İmparatorluğu'nun güney eyaletlerinde yine özellikle Mekke'de ve Filipinler'de Osmanlı İmparatorluğu'nun güney yörelerinde
1881	Kolera Veba	Osmanlı İmparatorluğu, Mekke'de ve Filipinler'de Manila'da Osmanlı İmparatorluğu'nda
1883-84	Kolera Veba	Mısır, Çin, İtalya, İngiltere, İspanya ve Fransa'nın Marsilya ve Toulon kentlerinde, Rusya Güney Amerika ve Hindistan'ın Kalküta kentinde Osmanlı İmparatorluğu'nda
1885	Kolera	Osmanlı İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve İspanya ve Fransa'nın Marsilya ve Toulon kentlerinde, Rusya ve Güney Amerika ve Hindistan'ın Kalküta kentinde
1886	Kolera	İtalya, Avusturya, Macaristan ve Güney Amerika ile Çin, Kore, Japonya gibi uzak doğu memleketlerinde
1887	Kolera	Güney Amerika, Kore, Hindistan, İtalya ve Malta'da
1888	Kolera	Şili ve Sicilya
1890	Kolera	Fransa, İspanya, İngiltere-Londra ile Hindistan ve Japonya ve Ortadoğu'da özellikle Kahire ve Mekke'de
1891	Kolera	Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul ve İzmir dâhil birçok kentinde ve yöresinde ve özellikle Mekke'de ve ayrıca Çin ve Japonya gibi uzak doğu memleketlerinde
1892	Kolera Veba	İngiltere, Rusya, Hindistan ve Kuzey Amerika'da Irak ve Arabistan'da
1893	Kolera	Osmanlı İmparatorluğu'nun İzmir dâhil birçok kentinde ve yöresinde ve özellikle Mekke'de, İtalya, Fransa, Almanya, Rusya, Macaristan ve Kuzey Amerika'da
1894	Kolera Veba	Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle İstanbul ve çevresinde, Portekiz-Lizbon, Fransa-Marsilya, Almanya ve Rusya'da Formoza'da, Çin'de özellikle Kanton ve çevresinde, Hindistan'da
1895	Kolera Veba	Osmanlı İmparatorluğu'nun şiddetli olarak Cidde ve Mekke kentleriyle, hafif olarak İstanbul ve İzmir kentlerinde, Çin, Japonya, Rusya ve Amerika'nın San Fransisko kenti ile Havai Adaları'nda Arabistan'ın Asir bölgesinde

1896	Kolera Veba	Mısır ve özellikle Kahire'de Moğolistan'da ve İngiltere-Londra'da
1898	Veba	Avusturya-Viyana'da, Hindistan'da, Bombay, Karaçi ve Kalküta'da
1899	Veba	İskenderiye'de, Cidde'de, Muscatta, Moris Adaları'nda ve Portekiz-Oporto'da

Çoğunlukla gazete haberlerine dayanılarak hazırlanıp özetlenmiş olan ve XIX. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan yukarıdaki listenin, özellikle Türkiye'yi ilgilendiren kısımlarının ne ölçüde tam ve eksiksiz olduğunu kestirebilmek mümkün değildir. Örneğin bazı durumlarda yanlış değerlendirme yapılabileceği ve özellikle yabancı basının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki salgınların Hıristiyan halkı etkilemediği ölçüde gözden kaçabileceği ya da önemsenmeyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca ülkeyi kötülemek amacıyla bunun tam tersi de olabileceği düşünülmelidir. Fakat bu söylediklerimizin bilinciyle konuya yaklaşıp, genel bir taslak oluşturabilmek adına ve salgınlar hakkında gerek ülkemizdeki gerek diğer ülkelerdeki seyri konusunda bilgilendirici niteliktedir.

Netice itibariyle salgın hastalıklar insanın yaşama biçimine sürekli müdahale etmiş ve de etmektedir. Çiçek hastalığı Yeni Dünya'yı öylesine büyük bir güçle işgal etmiştir ki, Kızılderili kültüründe açtığı politik yaralar hâlâ iyileşememiştir. Veba, feodalizmin sonunu getirmiş, kapitalizmin tohumlarını atmış ve ekonomistlerle doktorları hala motive eden, doğaya karşı bir güvensizlik yaratmıştır. Sıtma, köle ticaretiyle birlikte yayılmış ve Karayipler'in rengini belirlemiştir. Frengi ise insanlara da peruğu tanıtmıştır[66]. Salgınların insana müdahalesi hiçbir zaman eksik olmamıştır. Etkisi kısmen daha az olabilir, salgın çeşidi daha aza indirgenebilir, ama başka bir isimle hala bizimledir. Salgınlar her ne kadar eskisi gibi büyük kitlesel yıkımlar gerçekleştiremese de, diledikleri zaman hayatlarımıza girebilmektedirler. Ölümcül salgınların yok olmadığının kanıtları ise: AIDS, kuş gribi, domuz gribi ve benzeri hastalıklardır.

[66] Nikiforuk, a.g.e, s.15.

I. BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE İZMİR'DE VEBA

Tarihin ilk çağlarından itibaren İzmir, sahip olduğu liman ve ticari kapasitesi sayesinde ekonomik açıdan sürekli gelişirken, artan nüfusa paralel olarak barınma, beslenme ve sağlık sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Kent, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda büyük depremlere ve sürekli salgınlara maruz kalmıştır. İzmir'in bir ticaret şehri olması, diğer coğrafi mekânlarda ortaya çıkan salgınların çok kolay bir şekilde kente ulaşmasına ve bölgeyi etkisi altına almasına sebep olmuştur. Kentteki salgın hastalıklar genellikle yaz aylarında şiddetini artırmıştır. Salgınların ortaya çıktığı dönemlerde, gerekli tedbirleri alabilecek nitelikte yeterli sağlık kurumlarının olmayışı ve halkın yeteri derecede bilinçlendirilmemesi, kenti büyük sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır.

1.1 Veba Hakkında Genel Bilgiler

1.1.1. **Vebanın Tanımı**

Tarih boyunca insanoğlunun karşılaştığı en önemli salgın hastalıklardan biri vebadır. Zira veba, tarihsel süreçte bulaşıcı ve ölümcül bir hastalık olarak tanımlanmıştır[67]. Nitekim insanların kitleler halinde ölümüne neden olan bu hastalığın, XX. yüzyıl başlarına kadar bütün dünyada büyük pandemilere[68] yol açtığı bilinmektedir. Kutsal kitaplarda dahi ismen zikredilen veba hastalığının, insanları doğru yola yöneltme maksadıyla zaman zaman tehdit unsuru olarak kullanıldığı da görülmüştür. Hastalık İslâm dünyasında "veba-tâun", batıda "plague-black death (kara ölüm)-peste ve pestis" olarak, Türkçede ise "kıran-tâun" olarak isimlendirilmiştir[69].

Veba, *pasteurella pestis* veya *yersinia pestis* adlı bir mikro-organizmanın neden olduğu bulaşıcı ve ateşli bir hastalıktır. Eski zamanlarda veba anlamına gelen Arapça

[67] Kılıç, a.g.e, s.17.
[68] Pandemi: Birden fazla ülkeye ve hatta kıtalara yayılmış olan hastalıklar olarak adlandırılır.
[69] Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Araştırmaları Dergisi, Ankara 1991, s. 27-28.

taun kelimesi hıyarcıklı veba[70] türü için, veba kelimesi ise, içeriği tam olarak bilinmeyen bütün salgın hastalıkları ifade etmek üzere kullanılmıştır[71]. Nitekim "veba" kelimesi XIX. yüzyıla kadar, tâunun yanı sıra tifo, kolera, tifüs, paratifolar ve diğer bulaşıcı hastalıkların genel adı olarak da kullanılmıştır. XIX. Yüzyılın başlarından itibaren ise bahsi geçen hastalıklar, bilimsel teşhislerin konulmasıyla birlikte vebadan ayrı olarak bugün kullanılan isimlerini almışlardır. Yani XIX. yüzyıl öncesi kayıtlarda karşılaşılan her tâun vebadır, fakat her veba tâun değildir[72].

Söz konusu hastalık aslında bir kemirici hastalığı olup "yersinia (pasteurella) pestis" basilinden kaynaklanmaktadır. Hastalık insanlara ise veba pireleri aracılığıyla bulaşmaktadır. Veba mikrobu hareketsiz, güneşte kolayca ölen, balgam ve pire dışkısı içinde, oda sıcaklığında uzun süre kalabilen, dondurulursa 25 yıl canlılığını koruyabilen bir basildir[73]. Akciğer vebası (Pnömoni) direkt temas ile insandan insana tükürük damlacıklarıyla geçebilir. Mikrobun kana geçmesi ölümle sonuçlanır. Veba hastalığı, tarihte şiddetli epidemi ve pandemilere neden olmuşken, günümüzde tedavisi antibiyotiklerle sağlanmaktadır[74].

1.1.2. **Vebanın Türleri ve Belirtileri**

Vebanın, mikroorganizmanın vücuduna giriş ve yerleşmelerine göre 2 türü vardır. 1- Hıyarcık (bubon) vebası, 2- Akciğer vebası, (veba pnömonisi)[75]. Vebanın bu iki çeşidine ek olarak veba sepsisi de bazı araştırmacılar tarafından vebanın bir üçüncü çeşidi olarak gösterilmektedir. Ama genel kanı iki çeşit olduğu yönündedir.

1.1.2.1. **Hıyarcıklı Veba**

Vebanın en çok rastlanan çeşididir. "Bubon" veya "lenf bezi vebası" da denilebilir. Enfeksiyonlu bir pirenin ısırmasıyla başlayan hıyarcıklı veba da, önce

[70] Daniel Panzac, tâunun daha çok hıyarcıklı vebanın karşılığı olarak kullanıldığını ifade etmektedir.
[71] Nalân Turna, "İstanbul'un Veba ile İmtihanı:1811-1812 Veba Salgınları Bağlamında Toplum ve Ekonomi", Studies Of The Ottomain, C.1, S. 1, s.24
[72]Murat Kara, XI. Ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu ve Civar Bölgelerde Salgın Hastalıklar, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Ortaçağ Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.2.
[73] Murat Kara, a.g.t, s.2.
[74] Kılıç, a.g.e s. 18.
[75] Kılıç, a.g.e, s.18.

siyahımsı bir leke oluşup, bunu koltuk altlarında, kasıklarda ya da boyunda oluşan yumurta benzeri şişkinlikler izlemektedir[76]. Kuluçka dönemi 2-5 gündür. Birden titreme ile yükselen bir ateşle başlar. Enfeksiyonun ilk saatlerinden itibaren şiddetli bir kan zehirlenmesi hali oluşur. Bu hal adeta alkol enfeksiyonuna benzemektedir[77]. Enfeksiyona bulaşan hastanın bir gün sonra ateşi kısmen düşse de bir süre sonra daha yükseğe (41-42°C) de çıkabilir. Şiddetli bir halsizlik, dalgınlık, ağır ve peltek konuşma ortaya çıkar. Baş ağrısı, sırt ve bacak ağrıları oluşur. Yüz soluklaşır ve ateş artınca kızarır. Damarlar şişer, deri sıcaktır ve kurudur. Nabız 120-140 arasındadır. Solunum ateşle birlikte hızlanır, ikinci günden itibaren meydana çıkan şuur kaybı, davranış bozuklukları ve konuşma şekliyle hasta zihinsel ve fiziksel olarak dağınık bir görünüme bürünür. Hasta ölmeden önce teri, idrarı ve tükürüğü dayanılmayacak kadar yoğun kokmaktadır. En çok görülen veba çeşidi olmasına rağmen hıyarcıklı veba, vebanın en hafif şeklidir[78].

1.1.2.2. **Akciğer Vebası**

Akciğer vebası pireden bulaşmayıp, enfeksiyonlu kişinin öksürüğü yada tükürüğünden bulaşır veya soğuk havalarda mikrobun akciğerlere yerleşmesiyle ortaya çıkarak burundan kan gelmesine yol açmaktadır[79]. Başka bir deyişle hıyarcık vebasından kana karışan bakterilerin akciğerlere yerleşmesi ya da damlacık enfeksiyonu ile geçer. Akciğer vebası daha çok hıyarcık vebasının kontakt enfeksiyonu sonucu veya solunum yollarından giren veba basili ile olur[80]. Başlangıçta ateş birden 40-41°C'ye yükselir. Nefes darlığı, göğüs ağrıları ve şiddetli bir öksürük başlar. Solunum süratlenir, nefes almakta güçlük çekilir, deri ve mukozalarda[81] mavimsi mor renk oluşur. Koyu

[76] Nikiforuk, a.g.e, s.71.
[77] Kara, a.g.t, s.3.
[78] Selma Turhan Sarıköse, XIX Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler Ve Salgın Hastalıklar, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya 2013, s.36.
[79] Kılıç, a.g.e, s.18.
[80] Kara, a.g.t, s.4.
[81] Mukoza: Bazı organların iç yüzlerini kaplayan ve salgı üreten doku tabakasıdır. Sağlık Ansiklopedisi, http://www.saglikaktuel.com/saglik-ansiklopedisi-mukoza-nedir--1015.htm (Erişim tarihi: 16 Kasım 2013)

renkte kanlı balgam içerisinde hayli veba virüsü taşır. Öldürücülüğü oldukça yüksek olan bu veba türü, hızla yayılır ve insanları yirmi dört saat içinde öldürebilir[82].

Veba sepsisi ise; "septisemi vebası" da denilebilen kanda zehirleme yapan vebanın klinik şeklidir. Kanda zehirleme yapması söz konusu olduğundan, kısa bir sürede hastayı komaya sokabilmektedir. Ateş ve toksemi belirtileri ile başlayan hastalığın ilk saatlerinden itibaren kanda fazla miktarda veba basili bulunur. Bazen hastada yüksek ateş olmaz, fakat derin bir halsizlikle birlikte hastanın şuuru bozulur. Özellikle sinirsel belirtiler şiddetlenir, dalgınlık, kuvvetsizliğin yanı sıra, nefes darlığı ve kanamalar da görülür. Bu veba türüne yakalanan hastalar arasında da ölüm oranı oldukça yüksektir. Zira veba sepsisine yakalananlar, genellikle 2-3 gün içerisinde hayatlarını kaybedebilmektedirler[83].

1.1.3. **Vebanın Yayılması**

Daha öncede ifade ettiğimiz üzere hastalığın kaynağı kemirici hayvanlardır. Özellikle farelerde görülen bu hastalık, esas itibariyle de bir hayvan hastalığı olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla salgın insanlardan önce farelerde[84] başlar. Vebaya yakalanan fare sersemler ve insandan kaçamaz hale gelmektedir. Bununla birlikte fareler arasında belirti vermeyen "veba taşıyıcılar" da bulunabilir[85]. Fare piresi kan emeceği, yani üzerinde beslenebileceği fare bulduğu sürece insana gelmez. Ancak fare öldüğünde kendine yeni bir yaşam alanı aramaya başlar. Bu süreçte başka bir fareye geçebileceği gibi, insanlara da geçebilir. Bu olay farenin yaşam alanı bulabildiği her yerde, evlerde, harman yerlerinde, çöplüklerde, tarlalarda tarım çalışmaları veya sürülerin güdülmesi vb. sırasında meydana gelebilir. Bu durumu göz önünde bulunduran insanlar, veba salgınları sırasında, bir evde üst üste birkaç fare ölüsüne rastlarsa derhal evi boşaltırlardı. Şayet salgın genişlerse, köy ve kentler bırakılarak göç edilir yani vebadan kaçmak suretiyle korunmaya çalışılırdı[86].

---

[82] Kılıç, a.g.e, s.19.
[83] Kara, a.g.t, s.4.
[84] Kemal Arı, Mübadele Sürecinde Göçmenlerde Salgın Hastalık Riski ve "Fare İtlafı" (Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan), Meta Basım ve Matbaacılık Hizmetleri, İzmir 2008, s.145.
[85] Kara, a.g.e, s.5.
[86] Panzac, a.g.e, s.42.

Pireler dışında bu hastalığı, vebalı yerdeki tahtakuruları, hamam böcekleri, sivrisinek, her türlü haşarat ve bunları taşıyan sincap, kedi, köpek gibi hayvanlar da bulaştırabilirler[87]. Hayvanlar ve kemiricilerin dışında da hastalığın insandan insana geçmesinde çeşitli faktörler etkili olmuştur. Vebalı birisiyle yakın temas, hastanın eşyaları, kıyafetleri, vebanın ortaya çıktığı bölgelerdeki yakın temasa açık olan iç içe yaşam, dini törenler, pazarlar ve kutlamalar salgının yayılmasına yardımcı olmaktadır. Bunun dışında bir bölgede ortaya çıkan hastalığın kısa sürede uzak yerleşimlere sirayet etmesinde ise tüccarlar, kervanlar, ulaklar, göçebeler, askerler ve yolcular etkilidir[88].

Hastalığın farkında olunmaması veya ulaşabileceği boyut gözönünde bulundurulmaksızın, aile bireylerinin hastayla yakın teması ve yakınların bilinçsizce ziyarete gelmesi hastalığın yayılmasında etkili olan diğer faktörlerdir. Ayrıca ölülerin yıkanması, hastalığın yayılmasında etkili olan bir diğer faktördür. Dolasıyla yeni hastalar, öncelikle hastanın ailesi, hastabakıcılar ve ziyarete gelenler olmuştur. Bununla birlikte hastalığa yakalanan kişinin eşyalarının kullanımı ve yahut ölümün gerçekleşmesinin ardından, hastaya ait eşyaların bağışı veya satılması hastalığın salgın haline dönüşmesine yol açmıştır[89].

Veba hastalığı, kendisi için uygun çevre koşullarında ve özellikle nüfusun yoğun olduğu, hijyene dikkat edilmeyen az gelişmiş ülkelerde endemik durumda bulunur. Ayrıca tarihsel süreç incelendiğinde hastalığın yayılmasında, gemilerin önemli bir etken olduğunu görülmektedir. Zira farelerin en çok bulunduğu yerlerden biri de gemilerdir. Veba virüsü taşıyan fareler, limana yanaşan gemilerden ayrıldıkları anda, artık bulundukları yerlerden başlayarak bu virüsü yaymaya başlarlar. Dolayısıyla gemilerin fareler aracılığıyla veba virüsünü alıp, taşıdıklarını[90] ifade edebiliriz. Taşınan bu virüsler başta limanlarda çalışan görevliler ve yük taşıyıcıları olmak üzere, yakın yerleşim yerlerinde oturanlar ve giderek ülkeler ve hatta koskoca kıtalar virüse tutsak

[87] Aydın Ayhan, "Dünya'da ve Türkiye'de Veba Salgınları", Tıp Tarihi Araştırmaları Tarihi, S.16, İstanbul 2009, s.146.
[88] Mehmet Yaşar Ertaş, Kağan Eğnim, "Evliya Çelebi Seyahatnameleri'nde Hastalıklar", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Evliya Çelebi Özel Sayısı), S.10, Denizli 2011, s.88
[89] Panzac, a.g.e, s.43.
[90] Arı, a.g.m, s.145

olabilmektedir. Bu illetin pençesinde milyonlarca kişi, korkunç görüntüler oluşturarak ölmüştür. II. Murşili'ye dualar okutan yine bu illet değil midir?[91]

İlkçağda vebanın iyi tanımlanmış ilk salgını olarak kabul edilen Filistin'deki Betsemeş salgını, 50 bin kişinin ölümüne sebep olmuştur[92]. MS 541-544 yıllarında ise Avrupa, İmparator Iustinianos adıyla birlikte kaydettiği ilk büyük veba salgınını yaşamıştır[93]. Daha sonra hastalık aralıklarla XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Doğu Akdeniz'de kalmıştır. Bu süre zarfında veba, İtalya'yı özellikle de Güney Avrupa'yı vurmuştur. 1348 deki Batılıların "Kara Ölüm" dedikleri salgın, otuz milyon köylüyü ya da Avrupa nüfusunun üçte birini öldürdüğü[94] ileri sürülmektedir. Böylelikle Avrupa, XIII. yüzyıldaki nüfusuna ancak XVI. yüzyılda ulaşabilecektir.

Vebanın bütün Avrupa'ya yayılması ve önünün alınamaması çaresizliği, hemen bir müsebbip bulmakta gecikmemiştir. Nitekim tüm Avrupa'yı kasıp kavuran bu hastalığın Yahudilerden kaynaklandığı iddiası ortaya atılmıştır. İddiaya göre 1348 yılında Avrupa'da, Yahudiler kuyu ve kaynaklara zehir atmıştır. Bu suçlama, çok geçmeden Savoyen'de işkence ile bir Yahudi'ye itiraf ettirilmiştir. 9 Ocak 1349 tarihinde İsviçre'de, sonra Almanya'da "Judenpogram" denilen Yahudilere yönelik

---

[91] "Ey Hatti'nin Fırtına Tanrısı efendim ve ey efendim olan bütün tanrılar!
Doğrudur, insan günah işler, benim babam da günah işledi; Hatti'nin Fırtına Tanrısı efendimin sözünü dinlemedi. Ama ben, hiç günah işlemedim. Doğrudur, babanın günahı oğluna da geçer, bana da babamın günahı geçti. Şu anda Hatti'nin Fırtına Tanrısı efendime ve efendim olan bütün tanrılara itiraf ederim ki, doğrudur biz bunu yaptık. Ve şimdi ben babamın günahını doğruladığıma göre, ey Hatti'nin Fırtına Tanrısı, ey benim sahibim ve sahibim olan bütün tanrılar, niyetleriniz artık değişsin! Artık benim için de yeniden dostça şeyler düşünün! Ve artık vebayı Hatti ülkesinden kovun! Ey tanrılar, siz ki benim sahibimsiniz, eğer Tudhaliyas'ın kan davasını güdüyorsanız, bilin ki Tudhaliyas'ı öldürenler döktükleri kanın bedelini ödediler. Ve Hatti ülkesi, dökülen bu kan yüzünden yok olacak duruma geldi. Böylece Hatti ülkesi de cezasını çekmiş olmadı mı? Eğer bu bedeli ödemek sırası bana gelmişse, ben de bütün ailemi bu günahtan ve bu cezadan kurtarmak istiyorum. Ve ey tanrılar, sizler ki bizim efendimizsiniz, artık öfkeniz yatışsın. Ey tanrılar, benim sahibim olan tanrılar, artık bana karşı yine eskisi gibi iyilikler düşünün. Dileğim huzurunuza varmaktır. Beni, huzurunuzda dua ettiğim, kötü hiçbir şey yapmadığım için dinlemelisiniz. Bir zamanlar yanlış yola sapanlardan, kötü işler yapanlardan hiç kimse kalmadı artık, çünkü hepsi öldü. Babamın günahı bana bulaştığı için, yalnızca bunun için beni cezalandırmayın. Bakın siz ey tanrılar, ey benim efendilerim, sizlere ülkem için, ülkemi vebadan kurtarmanız için kefaret kurbanları sunuyorum. Bu acıları çekip çıkarın yüreğimden, ruhumdan bu korkuları alın." Seda Karaöz Arıhan, Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s. 51-52.

[92] Özdemir, a.g.e. s.20.

[93] Massimo Livi Bacci, Avrupa'da Nüfus Hareketleri ve Hastalık, Çev. Timuçin Binder, İstanbul 2009, s.76.

[94] Nikiforuk, a.g.e, s. 68.

katliamlar başlamıştır. Yüzlerce Yahudi evleriyle birlikte yakılmış, olaylar 1349 yılı sonuna kadar sürmüştür[95].

XVI. yüzyılda Avrupa'da veba salgınları etkisini hala hissettirmekteyken, 1525 yılında Napoli ve Roma nüfusunun 9/10'unu da yok etmiştir. 1550'de yine Milano'da nüfusun yarısı veba sebebiyle hayatını kaybetmiştir[96]. Bu kayıplar XVI. yüzyılın son çeyreğinde de devam etmiştir. Hastalığın XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkardığı tablo ise şu şekildedir[97];

Şehirler	**Yıllar**	**Şehir Nüfusu**	**Vebadan Ölüm**	**Ölüm Oranı**
Lyon	1628	100,000	50,000	%50
Milano	1630	130,000	60,000	%46
Verona	1630	53,000	30,000	%57
Venedik	1631	141,000	46,000	%30
Barselona	1651	44,000	20,000	%45
Napoli	1656	300,000	150,000	%50
Cenova	1657	100,000	60,000	%60
Marsilya	1720	100,000	50,000	%50
Messina	1743	40,000	28,000	%70

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa'da şiddetli olarak görülen veba salgınları, aynı dönemlerde Osmanlı topraklarında da etkisini hissettirmeye başlamıştır. Bu süreçte köyler, kentler boşalmış, halk korku içinde başka yerlere göçmüş, nüfus tükenme seviyesine gelmiş, kalelerde asker sayısı azalmıştır[98]. Bunların yanı sıra hastalık toplumun ekonomik gücünü de oldukça zayıflatmıştır. Bu zor geçen dönemler, azalan üretim, pahalılık ve tüm bunların kıtlıkla sonuçlanması ekonomiyi baltalamıştır. Kıtlık-salgın hastalık kısır döngüsü de durumun vahametini en üst düzeye çıkarmıştır.

Örneğin 1429'da Bursa'da baş gösteren veba salgınında çok sayıda insanla birlikte şehrin önemli şahsiyetleri, Emir Muhammed Buharî, Mevlânâ Şemsettin Fenarî, Emir Süleyman'ın oğlu Orhan Bey ve Hacı İvaz Paşa da hayatını kaybedenler

[95] Ayhan, a.g.m, s.147.
[96] Kılıç, a.g.e, s.31.
[97] Özdemir, a.g.e, s.25.
[98] Ayhan, a.g.m, s.148.

arasındadır[99]. 1466-67 yıllarında ise veba, Makedonya, Trakya ve İstanbul'u etkilemiştir. 1492'de İstanbul'da bir ay içerisinde yaklaşık 56.000 kişi hayatını kaybetmiştir[100]. Bundan sonra İstanbul'da 1539, 1573, 1576, 1578, 1591-1592 ve 1596 yıllarında veba salgınları görülmüştür[101]. İstanbul coğrafî konumu, başkent oluşu ve maruz kaldığı salgınların sıklığı göz önüne alındığında, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu hastalığın en önemli dağılma merkezi ve kentsel odağı olmuştur.[102] Özellikle 1591-92 salgınında günlük ölüm sayısı 325'e yükselmiş, salgının sönmesi için dağlara dua edilmeye çıkılmış, dükkânlar açılmamış ve mahkûmlar salıverilmiştir. Hatta padişahın sarayı terk ettiği söylenmektedir[103].

XVIII. yüzyılda adeta bütün gücüyle Osmanlı topraklarına saldıran ve ortalama onar yıllık arayla çıkan veba salgınları İstanbul, İzmir ve diğer Osmanlı şehirlerini perişan etmiştir. Dışarıda Ruslar, içeride Arabistan Vehhâbîleri ve Mısır kölemenleriyle uğraşan I. Abdülhamid, 1778 yazını bir başka acımasız düşmanla savaşarak geçirir. Haziran ayında tırmanan salgın iki ay boyunca, her gün yaklaşık 5000 kişinin canına mal olur. Eylül ayına ulaşılınca İstanbul, bir önceki yılın Eylül ayına göre her 5 sakininden birini kaybetmiştir. 1778'in son baharı hazan sarısıyla değil, matem siyahıyla birlikte hatırlanacaktır[104].

Veba, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1778–1787 yılları arasındaki on yıllık dönemde, imparatorluk topraklarının büyük bir kısmını kasıp kavurmuştur. Bu zaman aralığında veba, çok değişik şekillerde kendini göstermiştir. 1778 ve 1779'da Selanik'te veya 1780 ve 1781'de İzmir'de görüldüğü şekilde birkaç vakada kendini göstermesinin yanında, bazen de 1778'de İstanbul, 1781'de Selanik ve 1787'de Halep'te olduğu gibi aniden ortaya çıkmış ve büyük yıkımlara sebep olmuştur. Yine on yıllık dönemde veba, İstanbul'da yedi yıl hüküm sürerken Selanik ve İzmir'de beş veya altı yıl görülmüştür. Edirne, Yanya ve İskenderiye ise vebaya üç kez boyun eğmiştir[105]. Osmanlı Devleti'nin bir başka eyaleti Mısır'da ise, 1695-1831 yılları arasında yirmiyi aşkın veba salgını

[99] Özdemir, a.g.e, s.23
[100] Kılıç, a.g.e, s.30.
[101] Ayar, a.g.e, s.2.
[102] Mesut Ayar, "1900 İzmir ve 1901 İstanbul Salgınları Bağlamında Vebanın XX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Devam Eden Etkisi", History Studies, Sayı: 3, Temmuz 2010, s.169.
[103] Ayar, Osmanlı Devletinde Kolera…, s.2.
[104] Panzac, a.g.e, s.21-25.
[105] Panzac, a.g.e, s.36-37.

Mısır'ı tehdit etmiştir. Bu tarihten sonra Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, karantina uygulamalarıyla salgınların önünü alabilmiştir[106].

Osmanlı Devleti'nin hemen her yerinde kendisini gösteren veba, II. Mahmud döneminde de etkisini sürdürmüştür. I. Abdülhamid'den sonra yerine geçen oğlu II. Mahmud babasından devraldığı ıslahat sorunuyla uğraşırken veba farelerinin soğuk nefesiyle tanışmıştır. Yıl Keçecizade İzzet Molla'nın da tespitiyle 1812'dir[107].

Târîh-i Sâl-i Vebâ[108]

Havâyı eyledi tesmîm bir ufûnet ile
Bekâya bir nice mihmân savdı çarh-ı le'îm
Bu yıl ki sâl-i vebâdır gidip bi-emrillâh
Bu ismle nice âdem olur cinânda mukîm
Yazılsa her birine el verir şu târîhim
"Na'îm-i cenneti kıldı Makâm-ı İbrâhîm" (H.1277-M.1812)

Eğer şairin arzusu yerine getirilebilse, İstanbul'da üzerine 1812 tarihli bu manzume yazılmış 200-300 bin mezarın olacağı tahmin edilmektedir. O yıl İzmir'de de durum farklı değildir. Her İzmirli, 4 yakınından birini vebaya kurban vermiştir. Her iki şehirde de ticaret durma noktasına gelmiştir[109].

Panzac'a göre 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı döneminde veba salgını Anadolu'ya Rus askerleri vasıtasıyla ulaşmış, Osmanlı askerleri aracılığıyla da yayılmıştır. Trabzon'daki Fransız konsolosu ise olaya daha farklı bir açıyla bakmıştır. Konsolosa göre salgın hastalıkların yayılmasında yalnızca askerler değil, tüccarlarda etkili olmuştur. O, Trabzon'da ortaya çıkan veba salgınına neden olan virüslerin buraya Erzurumlu pazarcı köylüler tarafından getirildiğini iddia etmiştir[110].

---

[106] Necmettin Akyay, "Türkiye'de Veba Salgınları ve Veba Hakkında Eski Yayınlar", C.8, S.2, Ankara 1974, s.211.

[107] Ömür Ceylan, "Ölümün Unutulan Adı Veba", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi, http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tumview.php?id=886, s.3. (Erişim tarihi: 23 Ekim 2013)

[108] Veba Yılının Tarihi: Alçak felek, havayı pis bir kokuyla zehirledi ve ebedî âleme bir nice misafir gönderdi. Bu yıl veba yılıdır; Allah'ın emri ile (vebadan ölen) birçok insan, (şehit olarak) cennet sakinlerine karışırlar. Şu tarihim, (mezar taşlarına) yazılsa her biri için yeter: (Veba), Na'îm cennetini Makâm-ı İbrâhîm kıldı". Bkz. Ceylan, a.g.m, s.3.

[109] Ceylan, a.g.m, s.3

[110] Panzac, a.g.e, s.54.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Dönemi'nde salgınlardan Batı Anadolu da etkilenmiştir. İzmir'de Rumların yaşadığı yerlerde ortaya çıkan hastalık kısa bir süre içinde, Müslüman ahalinin yaşadığı yerlere sıçramıştır. Hastalık, kale içerisinde yaşayan insanlar arasında diğer yerlere nazaran fazla etkili olmamıştır. Çünkü salgın hastalıkların meydana getirdiği tahribatın farkında olan kale yetkilileri giriş ve çıkışlar konusunda bazı tedbirler almış; lüzum görmedikçe kale içerisine hayvan, insan, yiyecek, içecek girişine izin vermemiştir[111]. İstanbul'daki durum ise İzmir'den farksızdır. Saint Benoit'nın Lazarist[112] idarecisi Louis-Florent Leleu İstanbul'a ayak bastığı 1834 senesinde gördüğü manzarayı şu şekilde aktarmıştır:

> *"İstanbul'da bir kolej kurulmasının ne kadar zor olduğunu tahmin edemezsiniz. Sık sık çıkan yangınlar, Levantenlerin kapris ve vefasızlıkları, ama özellikle de veba, çok ciddi sıkıntılar yaratıyorlar; yine de elli öğrenciyi bir araya getirmeyi başardık; başlangıç için çok bile. Yine de her şey bu sayının artacağına ve bu kurumun epeyce gelişeceğine işaret ediyor. Herkes buradaki çalışmaların tatmin edici, hatta başarılı olduğunu ifade ediyor. Buraya gelişimizin iyi bir etki yarattığı söyleniyor. Bir fizik ve astronomi dersi ve odasının açılması büyük yankı uyandırdı. Birçok genç, İstanbul için bir ilk olan bu derslere kaydolmak için bana geldi. Ama şu ara başımıza istila olan veba bizi çok rahatsız ediyor. Sokaklarda insanların birbirinden kaçtığını, uzaklaştığını bir düşünün. Paris'te insanlar sadece arabaların tekerleklerinden sakınırlar; İstanbul'daysa en iyi arkadaşlarından çekiniyorlar. Bu hastalığı taşıyan bir kıyafetle olabilecek en ufak temas bile onu edinmeye yetiyor. Her dışarı çıkışınızda koku sürünmek, hatta tütsülenmek zorundasınız. Her evin girişinde dört tarafı bir tür nöbetçi kulübesi var ve orada bir ocak kurulu. Burada yakılan reçineli odundan odaya dolan duman taşınabilecek miyasmaları öldürüyor. Tahmin edersiniz ki orada insan dumana boğuluyor ve oradan duman içinde, kapkara çıkıyor. Ama sonuçta, insan ölmemek için nelere katlanmaz! Beter bir felaket şu veba! Ve sanki İstanbul'da ilânihaye sürecek bir bela!"*[113]

---

[111] Tuğrul Özcan, 1828-1830 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Yaşanan Sağlık Sorunları, Volume 2/3 2010, s.264.

[112] Saint Benoit: İstanbul'daki Fransız lisesidir. Lazarist ise; bir Katolik tarikatıdır. Fransa'daki iç karışıklar nedeniyle Cizvitler manastır, okul ve hastanenin yönetimini on yedi din adamına devretmişlerdir. İstanbul Saint Benoit lisesinin idarecisi de Louis-Florent Leleu'dur. Daha detaylı bilgi için bkz; http://tr.wikipedia.org/wiki/Saint_Beno%C3%AEt_Frans%C4%B1z_Lisesi(Erişim tarihi: 9 Aralık 2013)

[113] Abdullah Lüleci, İşgal İstanbul'unda Salgın Hastalıklar(1918-1922) Sakarya Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2009, s.8-9.

1834'ten birkaç yıl sonra, 1837'de veba yeniden İstanbul'da dehşet saçmaya başladığında, Louis-Florent Leleu, salgının II. Mahmud'un ordusunda yaptığı tahribat hakkında da gözlemlerini şu sözleriyle belirtmektedir:

> *"Veba, ordusunun (Sultan II. Mahmut) yarısını kırdı geçirdi; büyük masrafa girerek onu yeniden örgütlemesi gerekiyor. Yüz bin Türk'ten fazla kaybı olduğu söyleniyor; reayanın sayısı ise bilinmiyor. Bu korkunç bir manzara: bütün mezarlıklar tarla gibi; her yerde bütünüyle boşaltılmış mahalleler var; ama altı haftadan önce önceki hallerine dönecekler ve gelecek sene veba yeni kurbanlar edinecek. Köylerde sefalet o kadar büyük, kırılmalar o kadar apaçık ki, köylüler buralara biraz nefes almaya geliyorlar; o kadar ki yataklar hiç boş kalmıyor; bir savaş alanı gibi. Bir süre içinde vebanın yeni yıkıntılarının ancak ortaya çıkabilmesinin sebebi bu. Ama İstanbul bunun farkına varmasa da imparatorluk farkında"*[114].

1.2. İzmir'de Veba

İzmir tarihinde salgın hastalıklar geniş yer tutmaktadır. İzmir konumu itibariyle, Osmanlı coğrafyasında veba salgınlarının en fazla görüldüğü şehirlerin başında gelmektedir. Zira hemen her yaz şehirde veba görülmüştür. Hastalık yüzlerce, bazı senelerde binlerce kişinin ölümüne sebep olmuştur.

Örneğin XVII. yüzyıl boyunca İzmir'de sık sık veba vakalarına rastlanılmıştır[115]. Gezgin Le Bruyn İzmir'e varmış olduğu 1678 yılında kentte büyük bir veba salgının hüküm sürdüğünü söylemektedir. Son üç ay içerisinde 30000'e yakın insanın öldüğünü ifade eden Bruyn, Türklerin ve yabancıların salgın sırasındaki davranışlarını da gözlemlemiştir. Yazar, Türklerin Allah'ın emri olarak kabul ettikleri ölümden ve dolayısıyla hastalıktan hiç korkmadıklarını, bu nedenle de herhangi bir önlem almayı düşünmedikleri için durumlarının acıklı olduğunu kaydetmiştir. Diğer taraftan Avrupalı Hıristiyanlar olarak tanımladığı Frenklerin ise, kendi dini inançları ve hayat görüşleri

---

114 Rinaldo Marmara, "İstanbul'da Veba Salgını", Çev. Güneş Çelikkol, Tarih ve Toplum, C.38, S.228, İstanbul 2002, s. 34-35

115 Tuncer Baykara, İzmir Şehri Ve Tarihi, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir 1974, s.84.

gereği, gereken önlemleri almaları sonucunda salgınlardan daha az zarar gördüklerini belirtmektedir[116].

XVIII. yüzyılda ise İzmir'de, 1709, 1728, 1735, 1740, 1741, 1758, 1759, 1760, 1762, 1765, 1771, 1784 ve 1788 yıllarında veba salgınları meydana gelmiştir[117]. Bu salgınların kaynağı farelerdir. 1809 yılında bir başka veba salgını kentte hüküm sürmüştür. 1812 yılında başlayıp 1815 yılında kadar üç yıl devam eden salgında ise 40.000 ile 60.000 arasında İzmirlinin hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır[118]. 1812 salgınından sonra 1826'da ve 1837'de yaklaşık 5000 kişinin ölümüyle sonuçlanan diğer veba salgınları gerçekleşmiştir[119]. Aşağıdaki tablo da 1837 yılında ortaya çıkan veba salgınına dair bilgilere yer verilmiştir[120].

1837 Yılında İzmir'de Veba Salgınından Ölümler

	Nüfus	**Hastalığa Yakalanan**	**Ölen**	**İyileşen**
Türkler	58000	4500	400	500
Rumlar	48000	600	450	150
Katolikler	10000	50	30	20
Museviler	8000	457	297	160
Ermeniler	6000	120	54	66
Toplam	**130000**	**5727**	**4831**	**896**

Birçok Avrupa devletine nazaran oldukça geç bir tarihte de olsa Osmanlı Devleti'nde karantina usulünün hayata geçirilmesi, vebanın etkinliğini yitirmesine sebep olan başlıca gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Karantina işlemleri neticesinde, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, imparatorlukta artık büyük can kayıplarının meydana geldiği veba salgınları yaşanmamış; ancak hastalığın menfi tesirleri uzun bir süre daha devam etmiştir[121]. XIX. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğindeyse, İzmir'de yine veba vakaları ortaya çıkacaktır.

[116] Beyru, a.g.e, s.4.
[117] Panzac, a.g.e, s.14.
[118] Baykara, a.g.e, s.84.
[119] Sabri Yetkin, "İzmir'de Veba Salgını(Mayıs- Ağustos 1900)", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, C. 1, S. 3, İzmir 1993, s.372.
[120] Rauf Beyru, 19 Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam, İzmir 2005, s.43.
[121] Mesut Ayar, "1900 İzmir ve 1901 İstanbul Salgınları Bağlamında Vebanın XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Devam Eden Etkisi", History Studies, s.169-170

İzmir için kısa bir süre durağanlaşan feci hastalık, 1900 senesinin Mart ayında Orta ve Uzak Doğu'da dehşet verici bir şekilde tekrar ortaya çıkmıştır[122]. Bombay, Kalküta, İskenderiye, Kızıl Deniz ve Bahr-ı Sefid yörelerini etkisi altına alan hastalık, bir ay içerisinde 2063 kişinin ölümüne sebep olmuştur[123]. Uzakdoğu ve Ortadoğu'dan sonra hastalık, İzmir için de yavaş yavaş tehlike arz etmeye başlamıştır. Çünkü hastalık Batı'ya doğru yayılma eğilimi göstermekte, ayrıca hac dönemi olması ve yaz mevsiminin yaklaşmaya başlaması nedeniyle Sıhhiye Nezareti bir takım tedbirler almak zorunda kalmıştır[124]. Bu duruma paralel olarak Sıhhiye Nezareti, Mısır'ın Bahr-ı Sefid sahilleriyle Süveyş Kanalı ve civarından gelecek olanlara karşı karantina uygulanması gerektiği İzmir Sıhhiye İdaresine bildirilmiştir[125].

Karantina ilanının hemen ardından, İzmir Dikilitaş'ta oturan Yoda Avayova adlı şahsın, kasığında bazı tomurcuklar görülmesi ve ateşinin 39 dereceye çıkması, kişinin veba olabileceği endişesini ortaya çıkarmıştır. Veba hastalığının bir kez daha salgına dönüşebilme ihtimali halkı oldukça tedirgin etmiştir. Dönemin Sıhhiye Müfettişlerinden Koçoni Efendi'nin hastayı muayenesinden ardından, vakanın veba olmadığı sadece hıyarcık olduğu yönündeki açıklaması İzmir halkını rahatlatmıştır. Aynı şekilde İzmir'de görev yapmakta olan Dr. Nikol'ün de yaptığı muayeneler neticesinde Yoda Avayova'nın kesinlikle veba olmadığı orta çıkmıştır[126].

Halkın telaşa kapılmaması için vakanın veba olmadığı yönünde açıklamalar yapılmış olsa da, konu Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'de görüşülmüş ve tedbire yönelik bir takım kararlar alınmıştır. Buna göre, hastalığın etkileri tam anlamıyla ortaya çıkana kadar, İzmir'den çıkacak olan yolcuların gayet itinalı bir muayeneye tabi tutulacak, bunlardan payitahta gelecek olanlarının Kale-i Sultani'de (Çanakkale) tekrar muayeneden geçirilmeleri sağlanacaktır. Bu iki aşamalı tedbirden sonra payitaht için de

---

[122] Yetkin, a.g.m, s.372.

[123] Ahenk, 21 Mart 1900, s.2.

[124] Ahenk, 15 Mart 1900, s.2.

[125] Ahenk,7 Mayıs 1900, s.1.

[126] Ahenk, 8 Mayıs 1900, s.2. Ayrıca şüpheli hastalığın tetkiki için sadaretten karantina müfettişi Koçoni Efendi ve Bakteriyoloji müdürü Mösyö Nikol İzmir'e gönderilmişlerdir. Hastalığın veba olmadığını söylemişlerse de gerekli tedbirlerin(yukarıda açıklanan) alınması hususunda dikkatli olunması gerektiğini belirtmişlerdir. BOA. *Y.A.HUS*, 406/51 lef: 1-2 (11 M 1318-11 Mayıs 1900). Yine Aydın Vilayeti'nden Sadarete çekilen telgrafta hastalığın veba olmadığı, şehrin sıhhat-i umumiyesinin yerinde olduğu bildirilmiş. BOA. *Y.EE.KP* 11/1045 lef:1 (13 M 1318-13 Mayıs 1900)

bir üçüncü tedbir daha uygulamaya konulmuştur. Üçüncü tedbire göre, İstanbul'a gelmekte olanlar, karaya ayak basmadan bir kez daha muayeneden geçirileceklerdir. Ayrıca İzmir'den şimendiferle gidecek olanların da muayenelerinin, İzmir'deki istasyonlarda yapılması kararlaştırılmıştır.

Şayet veba gerçekten İzmir ve civarına sirayet etmişse, bir başka önlem devreye girecektir. Öncelikle vakanın ortaya çıktığına dair belirtiler tespit edilirse, İzmir'deki sıhhiye memurları durumu araştıracak ve hastalığın veba olduğu hususunda karar birliğine varıldığı takdirde karantina uygulaması başlayacaktır. Buna göre, İzmir'den hareket edecek yolcular, Klazomen tahaffuzhanesinde on gün karantinada bekletileceklerdir. Bu uygulamalar Makam-ı Valay-ı Askeri ile Bahr-ı Sefid Vilayetlerine, İzmir için Klazomen karantinası uygulamasının olduğunu da bildirmeye yöneliktir. Karadan şimendifer ile gidecek yolcuların karantinaları için İzmir'in münasip bir yerinde çadırlardan ibaret tahaffuzhane tesisiyle muayene gerçekleştirilecektir. Karantinaları gerçekleştiren yolculara birer sıhhiye tezkiresi verilecek ve bu tezkireler, yolcuların vardıkları yerlerde polis tarafından kontrol edilecektir. Karantina kontrolünden geçmeyen ve tezkiresiz hiç kimseye, şimendifer vesaire ile İzmir'den Anadolu'nun içlerine gitmesine izin verilmemesinin alınan önlemler arasında olduğunu görmekteyiz[127].

Daha önce, Sıhhiye Müfettişi Koçoni Efendi ve Dr. Nikol'ün yaptıkları muayeneler neticesinde Yoda Avayova'nın veba olmadığı yönünde açıklamalar yaptığından bahsetmiştik. Ancak konuya ilişkin arşiv belgelerini incelediğimizde, Yoda Avayova'nın gerçekten de vebaya yakalandığı, Mabeyn-i Hümayun'a yazılan şifreli bir telgrafla bildirilmiştir. Telgrafta, musab olan altmış yaşındaki süpürgeci Yoda'nın, veba basillerinden dolayı rahatsızlandığı bildirilmektedir. Ayrıca incelenen hayvanların veba illetinden öldüğünden hastalığın da veba olduğu kanaatine varılmıştır[128]. Yoda'nın gerçekten veba hastalığına yakalanmış olması, ilgili makamları bir takım tedbirler almaya sevk etmiştir. Buna göre öncelikle, hastanın muayenesinin derhal şehir dışında bir yerde yapılması buyrulmuştur[129]. Ayrıca hemen tedbir alınması gerektiği ve tedbir hususunda bakteriyoloji tarafından veba serumu imaline müsaade edilmesi de yetkililere

[127] BOA. *İ.HUS*, 82/22, lef:1 (9 M 1318-9 Mayıs 1900)
[128] BOA. *Y.PRK.MYD*, 23/25 lef:2 (29 M 1318-29 Mayıs 1900)
[129] BOA. *Y.PRK.MYD*, 23/25 lef:1 (29 M 1318-29 Mayıs 1900)

bildirilmiştir[130]. Konuyu yakından takip etmekte olan İzmir'in yerel basını da, hastalığa karşı tedbirler alınması gerektiği yönünde haberler yayınlamaya başlamıştır.

> *"Meclis-i Ali Sıhhiyece ittihaz buyrulup, şehrimiz karantina idaresi tarafından alınan kararda: İzmir'den hareket edecek yolcuların ilk önce klazomen tahaffuzhanesine gitmesi mecbur olup, orada kırk sekiz saatlik bir karantina süresine tabi olunacaktır. Ayrıca elbiseler ve eşyaları dezenfekte edilecektir. Bu yolcular memleketin herhangi bir yerine yalnız mezkûr tahaffuzhaneden hareket edebileceklerdir. Yolcular, gemilerin ambarları (farelerin itlafı için) dezenfekte edildikten sonra gemiye alınmağa başlanacaktır. Mezkûr gemi ve yolcuların ilk uğrayacakları sıhhiye tabibi bulunan limanda bir muayene-i tıbbiyeye tabi olacaklardır. Dersaadet'ten hareket eden gemi ve yolcuların kontrolü ise Çanakkale'de yapılacaktır. İzmir'den trenle ayrılan yolcuların sağlığını koruyabilecek bir tabip vazifelendirilmiştir. Tabi bu yolcuların elbise ve eşyaları vasıtaya binmeden dezenfekte edilecektir. Sağlık açısından Dersaadet sıhhiye komisyonunca kaleme alınan talimatın tamamının uygulanması için Hükümet-i Mahalliye tarafından dikkat edilmesi gerekmektedir. Klazomen tahaffuzhanesinde karantina altında olanların karantina sürelerini orada geçirecekleri, şayet karantinaya alınacak yeni hastalar astropalya tahaffuzhanesine gideceklerdir"*[131].

Alınan tedbirlere yenileri eklenmekteyken hastalığa yakalanan Yahudi'nin ahval-i sıhhiyesinin giderek iyiye gittiği duyurulup endişeye meyil verilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Şehirde hastalıktan vukuat dahi gerçekleşmediği duyurularak, şehrin ahval-i sıhhiyesinin yerinde olduğunu yazışmalardan öğrenmekteyiz[132]. Buna karşılık aradan iki gün geçmeden, doğramacı (marangoz) esnafından yirmi bir kişinin vebaya yakalandığı duyumları ilgili kurumları tekrar harekete geçirmiştir. Artık hastalığın veba olduğu şüphe götürmez hale gelmiştir. Mevcut yirmi dört saat karantinanın hemen beş güne çıkarılmasına, Meclis-i Sıhhiyece karar verilmiştir. Durum hemen sadarete bildirilmiş, hastalığın vukuatsız halli için gerekenin yapılması istenilmiştir[133].

Hastalığa yakalananların ardı ardına artmaya başlaması, mevcut önlemlere yenilerinin eklenmesini gerektirmiştir. Öncelikle okullar tatil edilerek, eğitim

[130] BOA. *Y.MTV*, 202/115 lef:1 (23 M 1318-23 Mayıs 1900)
[131] Ahenk, 18 Mayıs 1900, s.1.
[132] BOA. *Y.PRK.MYD*, 23/25 lef:3 (29 M 1318-29 Mayıs 1900)
[133] BOA. *DH.MKT* 2353/34 lef:1,(1 S 1318-31 Mayıs 1900)

kurumlarının dezenfekte işlemi gerçekleştirilmiştir. Hemen ardından hastalığın çıktığı ve Yahudilerin yoğun olarak bulunduğu mahallelerdeki insanlar, Arap Hasan Çeşme civarındaki çadırlara yerleştirilmişlerdir. Yine sıhhiye komisyonun kararı gereğince; vebanın yayılmasını sebep olan farelerin yakalanarak yakılması kararlaştırılmış, bu işlem için İzmir avcılar kulübünden yardım istenmiştir[134]. Ayrıca karantina devam etmekte olup, Meclis-i Sıhhiyenin beş gün olan karantina süresinin on güne çıkardığı halka duyurulmuştur[135]. Uzatılan karantina süresinin 2 Haziran 1900 tarihinden itibaren şehirden ayrılacaklara uygulanmaya başlanacağı duyurulmuştur[136]. Foça'dan Kuşadası'na kadar olan karantina hududundan[137], İstanbul'a gidecek yolcular on gün karantinada bekletileceklerdir. Hastalık ortaya çıkmadan evvel, günlük beş yüz yolcunun İzmir'e geldiği ve bir o kadarı da İzmir'den ayrılırdı. Ancak hastalığın ortaya çıkmasıyla birlikte, İzmir'e giriş çıkış yapan yolcu sayısı, on beş yirmi düşmüştür. Hastalık yüzünden binlerce kayıkçı, hamal ve amele erbabı maddi sıkıntıya düşmüş, hastalık ticari hayatı olumsuz etkilemiştir[138]. Bir taraftan hastalık endişesi taşıyan, diğer bir taraftan da işsizlik sıkıntısı çekmekte olan grupların valiliğe müracaat ederek açlıktan feryat ettikleri de arşiv belgelerine yansımıştır[139]. Hatta başka bir grup Rum'un, Metropolitin[140] evinde toplanıp bağrışmaları sonucu Metropolit Efendi karantinanın lağvını veya yumuşatılmasını talep etmiş, ayrıca amele fukarasına yardım yapılmasını da istemiştir. Bu isteklerinin yerine getirilmemesi durumunda her şeyi yapabileceklerini bildiren Metropolit Efendi, gereğinin yapılması için ricada bulunmuştur[141].

Hastalığın sirayetini önleme tedbirleri devam etmekteyken, Hüseyin namındaki bir kişide yine veba basilleri görülmüştür. Bu kişide hastalık vuku bulması yine bir takım tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. İzmir'den gidecek olanların Manisa ve Aydın taraflarında teşkil edilmiş iki tahaffuzhaneye uğramaları zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca bu iki tahaffuzhanede üst düzey tedbir için her ne gerekiyorsa

---

[134] Yetkin, a.g.e, s.374.
[135] BOA *Y.EE.KP*, 11/1079, lef:1 (14 S 1318-13 Haziran 1900)
[136] BOA. *DH.MKT*, 2360/43, lef:1 (16 S 1318-15 Haziran 1900)
[137] BOA. *DH.MKT*, 2360/43, lef:1(16 S 1318-15 Haziran 1900) Foça'yı Atik'ten Kuşadası'na kadar kordon oluşturulması Aydın Vilayeti'nden bildirilmektedir.
[138] BOA. *Y.EE.KP*, 11/1079, lef:2 (14S 1318-13 Haziran 1900)
[139] BOA. *Y.EE.KP*, 12/1102, lef:1, (9 Ra 1318-7 Temmuz 1900)
[140] Metropolit: Ortodokslarda patrikten sonra gelen ve bir bölgenin din işlerine başkanlık eden din adamı http://www.anlambilim.net/ne-demek/metropolit#ixzz2jD57lyYM (Erişim Tarihi: 8 Ekim 2013)
[141] BOA. *Y.PRK.ASK* 162/2, lef:3 (27 S 1318-26 Haziran1900)

yapılıp, masrafların Ahval-i Vilayetten karşılanması sıhhiye komisyonun arzıdır[142]. Belediyenin de fevkalade dikkatli olması istenmiştir. Hastaları tedavi edecek doktorların şüpheli bir hal gördüklerinde, derhal hükümete bildirmeleri gerektiği Meclis-i Sıhhiyenin aldığı kararlar arasındadır. Haftada iki defa zindanları kontrol eden memurların ve doktorların dikkatli olmalarının yanı sıra, tedbirlerin uygulanması hususunu günü gününe takip etmeleri istenmiştir.

Doktor Nikol'ün İzmir'deki gözlemleri sonucu, Aydın Vilayeti'ne gönderilen şifreli telgrafta veba hastalığının bir kez daha ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine, acilen veba aşısının İzmir'de uygulamaya konulması gerektiği ve vebanın etkili olduğu yerlerde ayakkabısız gezilmemesi yönünde halk uyarılmıştır. Konu arşiv belgelerine "*kasıklarda bulunan hıyarcık mikroplarının ayağına vurması durumunda ayakların daima temiz tutulması mecburiyettendir. İzmir ahalisinin baldırları ve ayakları çıplak, oysaki bu durum Avrupa'da gayet ender rastlanmaktadır. İzmir ahalisinin de bu hususlara dikkat etmesi gerekmektedir*" şeklinde yansımıştır [143].

İzmir'deki yerli Rumlar ve Katolikler kendi cemaatlerinden hastalığa yakalananlar için tedavi haneler belirlemişler, İngiliz, Fransız, Alman ve Amerikalılar da kendi insanları için kent dışında bulunan İngiliz hastanesini tedavi merkezi olarak kabul etmişlerdir[144]. Bunun yanında İzmir'de bulunan yabancı ülke konsoloslukları, durumu yakından izleyerek, hükümetlerini sürekli olarak bilgilendirmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine Yunan hükümeti 25 Mayıs'tan itibaren İzmir ve civarına karşı on gün karantina koyarak, İzmir'den yapılacak ithalatı da yasaklamıştır[145]. Ayrıca gerekli tedbirlerin alınması hususunda, kordon hududunun daha da genişletilmesi kararının daha fazla ertelenmemesi için İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya sefaretleri şikâyetler üzerine Meclis-i Sıhhiye'ye müracaatlarda bulunmuşlardır[146].

Veba salgının yayılmasını önlemek için, hastalık olan yörelerden yapılacak ithalata da sınırlama getirilmiştir. Ham kösele, tabaklanmış kuru deriler, yaş deriler, her

[142] BOA. *Y.EE.KP*. 11/1095, lef:1, (4 Ra 1318-2 Temmuz 1900); BOA. *A.MKT.MHM*, 566/16, lef:7, (8 Ra 1318-5 Ağustos 1900)
[143] BOA. *Y.PRK.ASK* 162/2, lef:3 (27 S 1318-26 Haziran1900)
[144] BOA. *Y.EE.KP* 11/1095, lef:1, (4 Ra 1318-2 Temmuz 1900)
[145] BOA. *Y.A.KP* 11/1038 lef:1, (9 Mayıs 1900) ayrıca bkz. Ahenk, 31 Mayıs 1900.
[146] BOA. *Y.EE.KP*, 12/1102, lef:2, (9 Ra 1318-7 Temmuz 1900)

cins hayvan ürünü ve sakatatı, yün, pamuk, paçavra, canlı hayvanlar, taze sebze ve meyveler, iç çamaşırları, kullanılmış giysiler, yatak takımları, kilimler ve her cins kullanılmış eşyanın İzmir'e girişi yasaklanmıştır. Salgın yörelerinden gelecek posta çantaları ve kolilerin kesinlikle dezenfekte edilmeleri zorunlu hale getirilmiştir[147]. İzmir'deki salgını yakından takip eden İstanbul merkezi yönetimi, değinilen hususlara çok dikkat edilmesini istemiştir. Bunun için, şehrin sağlık durumunu denetleyip, kapsamlı bir rapor hazırlamaları amacıyla Tıbbiye-i Şahane doktorlarından Feyzi ve Hamdi Paşaları İzmir'e göndermiştir. Feyzi ve Hamdi Paşa'nın hazırladıkları rapora göre, hastalığın şiddeti hafiftir[148].

Hastalığın hafif olduğu raporu tutulmasına rağmen alınan tedbirler hala üst düzeyde devam etmektedir. Tezkere olmaksızın yolculuk yapılamayacağı, sınır kazaların da gerekli tedbirleri almaları gerektiği, üzerinde önemle durulan konular arasındadır. Kütahya, Karahisar ve Karesi kazalarına ve Hüdavendigar vilayetine tezkere-i muayenesiz kimsenin geçirilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Vebadan 7. bir musap[149] daha vukua gelmesiyle Aydın Vilayeti'nden sınır komşularına telgraflar çekilmiştir. Bunlar Ankara, Adana, Konya ve Hüdavendigar vilayetlerine acilen tedbir almaları gerektiğini bildiren telgraflardır[150]. Hasta olanların belediye tabipleri eliyle tedavi ve gözetimde tutulmaları sağlanmış, yerli ve yabancı denilmeksizin şüpheli görülen hastanın hükümete ihbarı da mecbur kılınmıştır[151]. Ancak her ne kadar hastalığın ihbarı mecbur tutulmuş olsa da, bu gerçekleşmemiştir. Özellikle karantinanın kaldırılmasını isteyen zümreler, hastalığın ihbarı mecburiyetine riayet etmemişlerdir. Ayrıca ticaretle uğraşanların uğradıkları maddi kayıplar, bu kişilerin hastalığın tehlike boyutunu önemsememe derecesinde duyarsızlıklara yol açmıştır. Aynı günlerde Sıhhiye Komisyonu tedbir amacıyla, gerekli hallerde karantina kordonunu Dikili'ye kadar genişletme yönünde bir karar almıştır. Bu kordondan bırakılacakların beş mevkide tesis edilen tahaffuzhanelerde on beş gün karantinayla beraber haklarında muamele lüzumu Meclis-i Sıhhiye'ce karar verilmiştir[152].

---

[147] Yetkin, a.g.m, s.375.
[148] BOA. *Y.EE.KP* 11/1100, lef:1, (6 Ra 1318-4 Temmuz 1900)
[149] **Musap**: Hastalığa yakalanmış, tutulmuş. http://www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 2 Aralık 2013)
[150] BOA. *A.MKT.MHM*, 566/16, lef 10, (8 R 1318-5 ağustos 1900)
[151] BOA. *A.MKT.MHM*, 566/16, lef: 11 , (8 R 1318-5 Ağustos 1900)
[152] BOA. *A.MKT.MHM*, 566/16, lef 9,(8 R 1318-5 Ağustos 1900)

Alınan bunca tedbirin, hastalığın yayılmasını önlemede ve şiddetinin azaltmasında etkili olduğu muhakkaktır. Nitekim İzmir'de Temmuz-Ağustos 1900 tarihleri arasında hiçbir vukuat olmadığı gibi, veba başka bir yere de sirayet etmemiştir. Dolayısıyla alınan tedbirlerin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İzmir Belediyesinin de, şehrin temizliğinin sağlanması hususunda uyarıldığını görmekteyiz.

Meclis-i Sıhhiye, hastalık belirtilerinin yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla birlikte, İzmir'den çıkacaklar için uygulanan on günlük karantina uygulamasının, kırk sekiz saate düşürülmesine karar vermiştir. Ayrıca onay için Sıhhiye Nezaretine de durum bir yazıyla bildirilmiştir[153]. Yazışmalar sonuç vermiş, İzmir'de bulunan Meclis-i Sıhhiye azasından Kaymakam Doktor Lütfi Bey ve sıhhiye tabibi Doktor Mıçı Efendi tarafından alınan telgraflarda, karantina süresinin kırk sekiz saat ihtiyat karantinasına dönüştürüldüğü duyurulmuştur[154]. Ahaliyi en fazla memnun eden karar karantina süresinin kısaltılması olmuştur. Çünkü on bir gündür veba illetinden ötürü iş görülememiş, halk bir takım ihtiyaçlarını karşılayamamıştır.

24 Nisan – 16 Temmuz 1900 tarihleri arasındaki 83 günlük süreçte, hastalığa yakalanan yirmi üç kişiden dokuzu vefat etmiştir[155]. Aşağıda vermiş olduğumuz tabloda ise, Sabri Yetkin yaklaşık üç aylık zaman diliminde hastalığa yakalanan yirmi iki kişiden on birinin vefat ettiğini ifade etmektedir[156]. Ayrıca tabloya baktığımızda, hastalığın sağlıksız yaşam koşullarında ortaya çıktığını da rahatlıkla görmek mümkündür. Hastalığa yakalananların yaşadıkları bölge, han, hane ve çalıştıkları iş yerleri incelendiği zaman, hastalık-ikamet ilişkisi daha da belirginleşmektedir. Hastaların yaşadığı yerler biraz araştırıldığında, bu yerlerin vebayı davetiye çıkaran, sıhhî açıdan yoksun yerler olduğu anlaşılmaktadır.

1900 Yılında İzmir Vebasına Dair Hastane Kayıtları[157]

Hastanın Adı	**Tarih**	**Yaşadığı Yer**	**Sonuç**
Yoda Avayo	4.5.1900	Lazato Yahudhanesi(Dikilitaş)	Tedavi Edildi
Moşe Motal	25.5.1900	Keçeciler içinde Yahudhane	Tedavi Edildi

[153] BOA. *DH.MKT*, 2387/63, lef: 1, (13 R 1318-10 Ağustos 1900)
[154] BOA. *Y.PRK.SH*, 6/46, lef:1, (25 R 1318-22 Ağustos 1900)
[155] BOA. *Y.PRK.SH*, 6/46, lef:3, (25 R 1318-22 Ağustos 1900)
[156] Yetkin, a.g.m, s.377.
[157] Yetkin, a.g.m, s. 376.

Tatar Hüseyin İzzet	7.6.1900	Çivici Hanı	Tedavi Edildi
Hammal Hüsnü	7.6.1900	Beştepeler'de barakada	Tedavi Edildi
Kantarcı Nikoli	14.6.1900	Eşref Paşa Hanı	Öldü
Seyis Ohannes	16.6.1900	Eşref Paşa Hanı	Öldü
Arabacı Tatar Mehmed	16.6.1900	Eşref Paşa Hanı bitişiğinde Hüseyin Ağa Ahırı	Öldü
Odabaşı Vartan	17.6.1900	Eşref Paşa Hanı'nın Odabaşısı	Öldü
Arap Salman	17.6.1900	Eşref Paşa Hanı Hizmetçisi	Tedavi Edildi
Samuel Valanis	20.6.1900	Namazgah'da Yağcı Şemso'nun Yahudhanesi	Tedavi Edildi
İstilyo kızı Niyovi	21.6.1900	Punta	Tedavi Edildi
Sadık	22.6.1900	Eşref Paşa Hanı'nın karşısı Esirler Hanı	Tedavi Edildi
Turşucu Süleymanoğlu Mustafa	24.6.1900	Damlacık Mahallesi	Tedavi Edildi
Mösyö Lohner	26.6.1900	Gizer Bankasında görevli	Tedavi Edildi
Bezzaz Şükrü	28.6.1900	Tilkilik	Öldü
Nikolaki Yorgi	4.7.1900	Ayayani Mahallesi	Öldü
İstavrioğlu Nikolaki	6.7.1900	Ayayani Mahallesi	Öldü
Bayındırlı Mileti	18.7.1900	Mezarlıkbaşı	Öldü
Yako	20.7.1900	Yukarı Mahalle, Karayani sokağı	Öldü
Agob(Attar)	20.7.1900	Ermeni mahallesi	Öldü
Fırıncı İspirovça	24.7.1900	Aya Nikola Mahallesi Fırını	Öldü
Urgancı Yankoleka	30.7.1900	Aya Dimitri Mahallesi	Tedavi Edildi

Salgın sırasında en gayretli çalışmalar dezenfeksiyon konusunda sergilenirken, istenilen derecede temizliği mümkün olmayan yerler ise ikamete kapatılmış veya yıkılarak yok edilmiştir. Örneğin, Başdurak Mahallesi'nde bulunan Mecidiye Hanı, sağlıksız ortamı gerekçesiyle kapatılmıştır. Bu sırada vebanın odağı niteliğindeki yine Başdurak'taki Esrefpaşa (Alirıza) Hanı, şehirdeki vakaların yarısından çoğuna sahne olunca, bu ve benzer durumdaki Emirler ve Hüseyinağa Hanlarıyla birlikte, istimlâk edilerek ortadan kaldırılmıştır. Dezenfeksiyon çalışmaları çerçevesinde, vebalıların sıkça görüldüğü Ayayani ve Başdurak Mahalleleri doktorlar tarafından sık sık denetlenmiş, Temmuz sonlarına doğru şehir dördüncü defa elden geçirilmiş, Ağustos başında ise bütün İzmir baştan başa yeniden dezenfekte edilmiştir[158].

[158] Ayar, a.g.m, s.172-173.

Veba salgını İzmir'de yaklaşık üç ay sürmüş ve karantina uygulamaları kentte yaşamı olumsuz olarak etkilemiştir. Temmuz 1900'da Sıhhiye Meclisi Müfettişi Dr. İstekoli, 300 bin nüfuslu İzmir'de 3 ay içinde ancak 20 vakanın ortaya çıkmasını, hastalığın salgına dönüşmediği şeklinde izah etmiştir. Zaten hastalığın yalnızca alt tabakadan ve sağlık kaidelerine uymayan insanlar arasında görülmesi de bunu teyit etmektedir. Dr. İstekoli'ye göre, bu tür vebanın korkulacak bir tarafı yoktu. Ortalama bir vebaya uygun bir durum değildi. Üç senedir Akdeniz sahilleriyle Mısır ve şimdi de İzmir'de görülen veba bu şekildeydi[159].

Alınan sıkı önlemler sayesinde, Temmuz ayının ortalarına doğru hastalık hızını kaybederek, hafiflemeye başlamış ve yeni hastalar ortaya çıkmamıştır. Vilayetten İstanbul'a gönderilen raporda hastalığın hafiflediği, halkın ve tüccarın daha fazla zarara uğramasının önlenmesi için karantinaların tamamen kaldırılması teklifinde bulunulmuştur. Vilayetin teklifini inceleyen Sıhhiye Nezareti, 9 Ağustos gece yarısından itibaren kırk sekiz saatlik ihtiyat karantinasının da kaldırıldığını duyurmuştur. İzmir'de vebadan eser kalmadığının duyurulmasının yanı sıra yine de tedbir hususuna itinalı olunması hususunda ilgili makamlar uyarılmıştır. Bundan sonra İzmir'den çıkacakların da muayene zorunluluğu kaldırılmıştır[160]. Hastalığın bertaraf edildiği ve şehrin ahval-i sıhhiyesin yerinde olduğu, İzmir'e gönderilen Doktor Feyzi Paşa ve Mirliva Hamdi Paşa tarafından rapor edilerek sadarete gönderilmiştir[161].

Son derece zorlu ve bunalımlı geçen üç aylık veba salgını, alınan önlemler sayesinde hafif atlatılmış, ancak ekonomik yaşama büyük bir darbe vurmuştur. Hastalığın atlatıldığı haberi kentte adeta bayram havası yaratmıştır. Tam her şey normale döndü denildiği sırada, 4 Ocak 1901'de yine hastalık fısıltıları duyulması üzerine hemen karantina uygulaması gündemdeki yerini almıştır[162]. Veba illetinden dolayı Yeni Foça dâhil olmak üzere İzmir Körfezi'nden gidip gelecek gemilerin Beyrut ve Trablusgarp tahaffuzhanelerinden birinde on gün müddetle karantinaya alınarak

[159] Ayar, a.g.m, s.183.
[160] BOA. *Y.A.HUS*. 409/98, lef:1, (26 R 1318-23 Ağustos 1900)
[161] BOA. *DH.MKT*, 2398/93, lef:1, (8 Ca 1318-3 Eylül 1900)
[162] BOA. *DH.TMIK.M*, 98/58, lef:1, (13 N 1318-4 Ocak 1901)

gerekli temizliğin yapılması zorunluluğu getirilmiştir[163]. Neyse ki bu vukuat da atlatılıp karantina tekrar kaldırılmış, 16 Ocak'tan itibaren İzmir'den çıkacak gemilerin muayene tabi tutulmaları şartı konulmuştur[164].

Veba hastalığının 1900 ve 1901 yıllarında hafif şiddetli atlatılmasında şüphesiz merkezi idarenin, Sıhhiye Nezareti'nin, valiliğin ve belediyenin çalışmaları son derece etkili olmuştur. Merkezi idarenin, taşrada ortaya çıkan vakalar için merkezden heyetler göndermesi, olaya ne kadar ciddiyetle yaklaştığını ortaya koymaktadır. Nitekim 1900 ve 1901 yıllarında İzmir'de ortaya çıkan veba şüphesi üzerine de, Sıhhiye Nezareti tarafından bir heyet oluşturularak, İzmir'e gönderildiğini görmekteyiz. Beş kişiden oluşan heyetin görevi, hastalığın yayılmasını önlemek üzere her türlü çalışmayı gerçekleştirmek olarak tanımlanmıştır. Heyette görev alan memurların isimleri ve aldıkları maaşlar ise şu şekildedir[165].

Mirliva Bonkowski Paşa ve ekibi	5000 Kuruş
Tabip Binbaşı Hasan Tevfik Efendi	2500 Kuruş
Tabip Kolağası Ahmet Efendi	1500 Kuruş
Temizlik memurlarına nezaret edecek olan Ali Rıza Efendi	1000 Kuruş
Temizlik memurlarının her birine	500 Kuruş

II. Abdülhamid döneminde veba hastalığı, yukarıda da belirtildiği üzere ciddi bir tehlike olarak 1900 yılında ortaya çıkmıştır. Takip eden yıllarda da vukuat sayısı bir-iki kişiyi geçmemiştir. Hastalığın başka yere sirayeti önlense bile, İzmir'den tamamen men edilemediği tekrar zuhur etmesinden anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, merkezi idare sıhhi tedbirleri sadece hastalık vukua geldiği zamanlarda değil, sürekli hale getirmeyi hedeflemiştir[166]. Bu bağlamda İzmir'de zuhur eden veba hastalığının men'i sirayeti için bir takım tedbirler alındığını görmekteyiz. Bunlar[167]:

[163] BOA. *DH.TMIK.M*, 98/58, lef: 2, (13 N 1318-4 Ocak 1901)
[164] BOA. *A.MKT.MHM*, 567/5, lef: 1, (23 N 1318-14 Ocak 1901)
[165] BOA. *İ.HUS*, 86/1318 L-32, lef: 1, (19 L 1318-9 Şubat 1901)
[166] BOA. *A.MKT.MHM*, 568/6, lef:3, (28 C 1322-9 Eylül 1904)
[167] BOA. *A.MKT.MHM*, 568/6, lef:35, (1 R 1322-11 Eylül 1904)

1) Gerek zanaatkârlar gerekse belediye çalışanları şüpheli hasta gördükleri anda acilen Sıhhiye Müfettişliği'ne rapor göndermeleri gerekmektedir.

2) Şüpheli vukuat durumunda Sıhhiye Müfettişi, karantina tabibi ve bir bakteriyolog tarafından hasta hızlı bir şekilde Bakteriyoloji Nezareti'nden muayene ettirilip, hastalığın mahiyeti araştırılacaktır.

3) Hastanın vebaya yakalandığı anlaşıldığı andan itibaren hemen o andan itibaren tedaviye alınması.

4) Hastayla münasebette bulunanlar dahi tehdit oluşturacağı için onlarında ikna yoluyla tedaviye alınmaları gerekmektedir.

5) Hastalığın ortaya çıktığı yerde bulunan eşyalardan hastayla doğrudan doğruya münasebette bulunanlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

6) Hastalığın şehre gelmesinde eşya ve hayvanatın önemli rolü olduğundan bunlara son derece dikkat etmek gerekmektedir. Bitpazarında çalışanların ve hamalların çalıştıkları elbiselerini dikkatli bir şekilde etüv makinesinden geçirmeleri gerekmektedir. Aynı şekilde yahudhanelerde ikamet etmekte olanların da elbiselerini etüvden geçirmesi son derece mühimdir.

7) Vebanın yayılması fareler yoluyla olduğu için, farelerin itlafı hususuna duyarlı olunmalıdır.

8) Şehrin çarşı ve Pazar yerlerinin yanı sıra sokakların temizliğine dikkat edilmesi son derece zaruridir.

9) Yazılanların harfiyen uygulanması bakteriyolog, sıhhiye müfettişi ve karantina doktorundan oluşan bir komisyon tarafından takip edilecektir[168].

Yukarıda da belirtildiği gibi hastalık artık büyük can kaybı yaşatmıyordu ama şehirden de tamamen gitmiyordu. Muharrem isminde bir kişinin hastalığa yakalandığı

[168] BOA. *A.MKT.MHM*, 568/6, lef:35, (1 R 1322-11 Eylül 1904)

kesinleşince daha önce uygulanmış bütün tedbirler tekrar hemen uygulamaya konulmuştur[169].

Sıhhiye Nazırı tarafından sadarete çekilen bir telgrafta hastalığın şehirden tamamen def'inin gerçekleşmeme sebepleri izah edilmeye çalışılmıştır. Hastalık beş sene zarfında(1889-1904) on bir kez tekrarlamıştır. Hastalığın tam anlamıyla şehri terk etmemesinde belediyenin de kusuru bulunduğunu ifade edebiliriz. Nitekim zaman zaman, belediyenin temizlik hususunda gerekli hassasiyeti göstermediği ileri sürülmüştür. İzmir gazetelerinde yer alan haberlerde, hastalığa yakalananlarının sayısının beşi geçmediği belirtilmişse de, bunun hakikati yansıtmadığı ileri sürülmüştür. Çünkü hastalık genelde İzmir'in ticari hayatının en canlı dönemi olan yaz mevsiminde ortaya çıktığı için hastalık söylentileri şehrin ticari hayatını sekteye uğratmaktadır. Bu nedenle gazetelerde, vukuat sayısının az gösteriliyor olması kuvvetle muhtemeldir.

Hastalığın şehri terk etmemesinin bir diğer sebebi, serum ameliyatının tam anlamıyla yapılamıyor olmasıdır. Eğer hastalık bu şekilde devam ederse İzmir ihracatı için kötü sonuçlar doğuracağı ikazı yapılmaktadır. İzmir'den ihraç olunmakta olan ürünlerin yabancı ülke limanlarında kabul olmayıp geri iadesinin söz konusu olduğu durumlara da rastlanıldığı arşiv belgelerine yansımıştır[170].

İzmir'de ara sıra görülen hastalığın tamamen imhası hususunda olanca gayret gösterilmiştir. Nihayet 1908 yılının ocak ayında sıhhiye nazırı tarafından sadarete çekilen telgrafta, şehrin ahval-i sıhhiyesinin yerinde olduğu bildirilmiştir. Tedbir için konulan uygulamaların kardırıldığı şehirde hayatın normale döndüğü ifade edilmiştir[171].

Netice itibariyle II. Abdülhamid döneminde İzmir'de çok fazla veba salgınına rastlanılmadığını ifade edebiliriz. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere hastalık, 1900 ve 1901 yıllarında hafif şiddet de ortaya çıkmış ve bu kısa süreli vakalarda ölü sayısı 11-12 kişiyi aşmamıştır. Tarihsel süreçte binlerce hatta yüzbinlerce insanın ölümüne neden olan bu hastalığın, İzmir'de 1876-1908 aralığında sadece 11-12 kişinin ölümüne sebebiyet vermesi, hastalığın yok denecek seviyeye indiğinin bir göstergesi olmuştur.

[169] BOA. *A.MKT.MHM*, 568/6, lef:39, (1 R 1322-11 Eylül 1904)
[170] BOA. *BEO*, 2972/222843, lef: 1, (10 Za 1324-26 Aralık 1906)
[171] BOA. *A.MKT.MHM*, 569/15, lef: 1, (8 Z 1325-12 Ocak 1908)

II. BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE İZMİR'DE KOLERA

1.1. Kolera Hakkında Genel Bilgiler

Kolera, XIX. yüzyıl boyunca en çok rastlanılan salgın hastalıklardan biridir. Zira her türlü ortama uyum sağlayabilen bir bakterinin neden olduğu kolera hastalığı, bu yüzyılda dünyanın birçok farklı bölgesinde salgınlara dönüşmüş ve yüzbinlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu bağlamda kolera salgınlarının yeryüzündeki nüfus hareketlerini çok kısa zamanda ve ciddi boyutlarda değiştirebildiğini ifade edebiliriz. Bu yönüyle kolerayı, XIX. yüzyılın en önemli salgın hastalığı olarak nitelendirebiliriz.

1.1.1. K**oleranın Tanımı, Teşhisi ve Tedavisi**

Kolera, *Vibrio cholera* adını taşıyan bir bakterinin yol açtığı epidemi ve pandemi halini alabilen bulaşıcı bir hastalıktır. Belirtileri karın ağrısız şiddetli ishal, bulantısız kusma ve hızlı miktarda su kaybıdır. Salgın bir hastalık olan koleraya, Ganj deltası ile doğu Pakistan başta olmak üzere, dünyanın bazı yerlerinde sürekli olarak rastlanır; başka bir deyişle kolera bu bölgelerin yerleşik hastalığıdır[172]. Vibrio cholera isimli bakteri 1883'te Alman bilim adamı Robert Koch tarafından tespit edilmiştir. Koch'a göre bakteri, kirli içme suları ve yiyeceklerle ağız yoluyla alınımından iki üç gün sonra, bulaştığı kişilerde etkisini göstermeye başlar. Hastalık, mikrobun mideden geçerek bağırsaklara yerleşip çoğalmasıyla meydana gelir[173].

Vibrio cholera isimli bakteri, düşük sıcaklıklarda yaşayabildiği gibi, ılık ve nemli ortamları daha çok sever bu şartlarda kolayca çoğalır. Adı geçen bakteri en rahat kirli içme sularıyla, mikroplu suyla yıkanan sebze ve meyveler yoluyla yayılır. Ayrıca mikroplu herhangi bir şeye dokunmak, elleri ağıza götürmek, mikrobun bulaştığı kıyafetler, yatak ve çarşaflar, hastalığın sirayetine yol açabilecek önemli kaynaklardır. Bunların dışında bakterinin en hızlı yayıldığı yerler ise hijyen kurallarına dikkat edilmeyen banyo ve tuvaletlerdir. Zira kolera basili insan dışkısında 15 gün, sıradan bir

[172] "Kolera", Sağlık Ansiklopedisi, C.III, İstanbul 1975, s.947.
[173] "Kolera", Büyük Larousse, C.III, İstanbul 1985, s.13.

çöpte ise bir hafta yaşayabilir. Dolayısıyla koleradan korunmanın en temel öğesinin kişisel hijyen olduğunu söyleyebiliriz[174].

Kolera için epidemiyolojik açıdan iki önemli nokta bulunmaktadır. Bu noktalar; kıtalararası salgına yol açabilmesi ve etkilediği ülkelerde endemik (yerel) seyir göstermesidir. Epidemilerin görüldüğü vakitler genellikle sıcak aylardır. Daha önce de belirtildiği gibi kirli su kaynakları, koleranın bulaşmasında önemli rol oynar. Ayrıca kolera epidemilerinin yayılmasında önemli olan diğer bir nokta da alt yapının iyi olmamasıdır. Özellikle, kışla, hapishane, okul ve hastane gibi mekânlarda, hastalığın salgına dönüşme riski daha kuvvetlidir[175].

1.1.2. **Koruyucu Sağlık Önlemleri**

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere hastalıktan korunmanın en temel koşulu kişisel hijyendir. Bu bağlamda, gerek içme sularının temizliğine ve gerekse diğer günlük işlerde kullanılan suların temiz olmasına dikkat edilmelidir. Ayrıca pişmemiş-çiğ yiyeceklerin yenmemesi, çiğ balık ve kabuklu deniz ürünlerinin tüketilmemesi koleraya karşı korunmak için önemlidir. Bunların yanı sıra hastalık vukuatının kesinlik kazandığı durumlarda da bir takım önlemlerin alınması ve uygulanması zorunludur. Hastanın, derhal sağlıklı kişilerden uzaklaştırılması, kullandığı elbise, çamaşır, yatak ve benzeri eşyanın hemen dezenfekte edilmesi, eğer yapılamıyorsa direk yakılması gerekmektedir. Yüz ve ellerin sık sık sabunlu ve dezenfektan bir sıvı ile yıkanmasına dikkat edilmelidir. Günde birkaç defa özellikle yemeklerden önce ağzın dezenfektan bir sıvı ile çalkalanıp temizlenmesi gerekir[176]. Ayrıca tuvaletler çok temiz tutulmalıdır. Günde iki defa bol su ile yıkandıktan sonra üzerine bolca kireçli su dökülmelidir. Kalabalık yerlerden, düğün, panayır gibi topluluklardan uzak durulmalıdır. Kuyu suları diğer sulara (birikinti ve dere) tercih edilmelidir[177]. Ayrıca kullanılacak suyun temizliğinden şüphe varsa, suyun önce kaynatılıp sonra kullanılması önerilmektedir. Tüm bunlara ilaveten modern bir kanalizasyon sisteminin oluşturulması da, tedbir ve sağlık açısından hayati önem taşımaktadır.

---

[174] Mesut Ayar, Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği(1892-1895), İstanbul 2007, s.4.
[175] Ayar, a.g.e, s.4-5.
[176] Beyru, a.g.e, s.143.
[177] Beyru, a.g.e, s.144.

1.1.3. Kolera Salgınları

Kolera ilk defa 1768 yılında Hindistan'da ortaya çıkmış, ticaret yolları vasıtasıyla tüm dünyaya yayılmıştır. 1811-1817 tarihleri arasında Hindistan'da başlayıp 1826 yılında yayılma gösteren ilk büyük kolera salgını, 1829'da Rusya'yı, 1831'de Çin, Almanya, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ve Afrika'yı etkisi altına almıştır. 1832 yılında Amerika ve Kanada'da da etkili olan kolera salgını bu ilk süreçte, yaklaşık 25 milyon kişinin ölümüne sebep olmuştur. İkinci büyük salgın yine Hindistan'da başlamış, 1840-1862 yılları arasında en az bir milyon kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Üçüncü kolera salgını 1863-1875 tarihleri arasında görülmüştür. XIX. yüzyıldaki son büyük salgın ise 1883-1894 yılları arasında gerçekleşmiştir[178]. Nitekim hastalık hakkında, çalışmamızın odak noktasını bu dönemdeki salgın oluşturmaktadır.

İlk kez Hindistan'da ortaya çıkan bu hastalık, ülkede sürekli olarak görülmektedir. Sosyo-ekonomik düzeyin düşük olduğu ülkede, Hintlilerin dini alışkanlıkları da salgının coğrafyasını genişletmiştir. Ganj nehrinin Hintlilerin dini hayatındaki yeri, hastalığın etkisini ve sirayetini arttırmıştır. Bu nehirde yıkanarak günahlarından arındıklarına inanan milyonlarca insan, sıhhi şartları çok düşük durumda bulunan bu ortamda, hastalığın bir anda yayılmasına sebep olmaktadır[179]. Bu durum, koleranın Hindistan'ın diğer bölgelerine ve zamanla tüm Güneydoğu Asya'ya da sirayetiyle, buraların da koleranın daimi coğrafyası haline gelmesine yol açmıştır.

Koleranın ilk kez Hindistan'da ortaya çıktığı hususu netlik kazanmışken, ne zamandan beri bu coğrafyada hüküm sürdüğü hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ama koleranın ortaya çıkış koşulları düşünülürse, bu coğrafyada kolera çok eski zamanlardan beri etkinliğini sürdürmektedir. Ancak hastalığın fark edilmesi XIX. yüzyılın ilk çeyreğine rastlamıştır. 1817 yılına kadar yerel bir seyir gösteren kolera, bu tarihten sonra ilk kez Ganj deltasının dışına hareket ederek, 1830'ların başında ilk büyük salgın şeklini alarak Avrupa'ya ulaşmıştır[180].

---

[178] Oya Dağlar Macar, Balkan Savaşları'nda salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri, İstanbul 2010, s.20-21.
[179] Ayar, a.g.e, s.5.
[180] Ayar, a.g.e, s.7.

Bu denli geniş coğrafyayı etkisi altına alabilen koleranın, Hindistan sınırını aşarak kaç defa kıtalar arası salgın halini aldığı hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Her ne kadar salgın dönemlerini net olarak söyleyebilmek oldukça güç olsa da, pandemilerin başlama tarihleri hakkındaki ortak düşünce şu şekildedir: 1817, 1829, 1852, 1863, 1881 ve 1899[181]. Bu tarihler pandemilerin başlangıç tarihleri olup, esasının periyotlar şeklinde düşünülmesi gerekmektedir. Çünkü hastalığın geniş coğrafyalarda belirmesi aniden gerçekleşen bir durum değildir. Altı periyotluk bu hastalık vukuatlarının etki coğrafyası hayli geniştir. Bu durumun ortaya çıkmasında ise; deniz ticaretinin yaygınlaşması ve İngiltere'nin Hindistan'daki savaşlarıyla yerinden edilen nüfusun pek çok Hintli hastayı hastalıklarıyla birlikte yurtlarının dışına sürmesi etkili olmuştur. Başka bir ifade ile İngilizler, bu yerel belayı alıp dünyanın başına sararken, koleranın en büyük hizmetkârı olmuşlardır[182].

Çeşitli nedenlerle pandemi[183] halini alan kolera hastalığı, Basra Körfezi üzerinden Bağdat yoluyla Anadolu ve Akdeniz sahillerine ulaşarak, Osmanlı topraklarında ilk kez 1822 yılında görülmüştür[184]. Böylece Osmanlı Devleti sınırları içerisine giren hastalık; XIX. yüzyıl boyunca ticari münasebetler, göçler, savaşlar ve hac yoluyla Osmanlı topraklarına taşınmakla kalmamış, nüfus açısından büyük yıkımlara neden olduğu gibi ekonomik açıdan da büyük kayıplara yol açmıştır. Aynı zamanda bu salgınlar, XIX. yüzyılda nüfusun büyüme hızını da oldukça düşürmüştür[185].

Nitekim XIX. yüzyılın ilk çeyreği geride kalırken, toprakları geniş bir alanı kaplayan Osmanlı Devleti'nin kolera salgınlarından korunması güçtür. Hâlâ kullanılmakta olan eski ticaret yollarının kesiştiği Osmanlı topraklarında kolera, demografik, siyasi, sosyal, psikolojik ve ekonomik alanlarda büyük çaplı zarara yol açmıştır. Yeterli sayıda yetişmiş hekimin bulunmaması ve bu hastalığın ne ahali ne de yerel idareci ve doktorlar tarafından yeterince tanınmaması, koleranın bilhassa taşradaki etkisini arttırmıştır. Osmanlı Devleti'nin o yıllarda tam anlamıyla bir malî darboğazda

[181] Gülden Sarıyıldız 1817, 1829, 1852, 1863, 1881 ve 1899 tarihlerini, koleranın en iyi bilinen pandemileri olarak nitelemektedir. Bkz. Sarıyıldız "XIX Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını".
[182] Ayar, a.g.e, s.6.
[183] Pandemi: Salgın bir hastalığın kıta düzeyinde çok geniş bir alana yayılmasına verilen isimdir. Tıp Terimleri Sözlüğü, http://tip.terimleri.com/pandemi.html (Erişim tarihi: 21 Aralık 2013)
[184] Ayar, a.g.e, s.22.
[185] H.Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul 2003, s.49.

bulunması da hastalığın tahribatını arttıran önemli faktörler arasındadır. Altyapı hizmetlerinin eksikliği bir kenara bırakılırsa; görevli tayinlerinin yapılamaması, alet ve edevat eksikliğinin tamamlanamaması, hastalığın ortaya çıktığı yerden veya şehirden dışarı çıkmaması için oluşturulması gereken kordonlarda vazife yapanların bir türlü yeterli sayıya ulaşmaması bu hususta yaşanan sıkıntıların önde gelenlerindendir[186].

2.1. İzmir'de Kolera

XIX. yüzyıldan itibaren sanayileşen Avrupa ülkelerinin yayılma alanı olarak seçtikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun Ege Bölgesi ve onun dışa açılan kapısı İzmir, Doğu Akdeniz'de önemli bir liman kenti olarak canlanmaya başlamıştır. 1850'lerden itibaren devletin en önemli ihracat limanı olan İzmir'in hinterlandıyla bağlanması gecikmemiştir. Bölgenin yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle de ilgilenen emperyalist devletler, alt yapı yatırımlarını ve sermaye akışını gerçekleştirirken bölgenin demografik yapısını da farklılaştırmışlardır. Bölgenin kısa sürede böylesine farklılaşmaya uğraması, önemli sağlık sorunlarını da beraberinde getirmiştir.

Yukarıda bahsi geçen sağlık sorunlarının başında kolera salgınları gelmektedir. XIX. yüzyıl başlarından itibaren salgınlar, özellikle de kolera salgınları İzmir'in gündeminde sürekli yer etmiştir. Önceleri veba salgınlarıyla perişan olan Osmanlı Devleti'nde, veba salgınlarının yerini ondan daha büyük tahribat yapan kolera salgınları almış ve büyük yıkımlara neden olmuştur. İzmir'deki bu benzeri yıkımın miladını 1831 yılındaki kolera salgını yaşatmıştır. 1830'da Rusya'da çıkan hastalık, önce İstanbul'u ardından da İzmir'e sirayet etmiştir. 1848'de İzmir, ikinci bir salgın ile karşı karşıya kalmıştır. Salgın önce yine İstanbul'da başlamış, Marmara ve Kuzey Ege'yi sardıktan sonra İzmir'e ulaşmıştır. Bu salgında 1903 kişi vefat etmiştir. 1854'de Fransa'da başlayan salgın İzmir'e kadar uzanmış, 136 gün sürmüş ve 172 kişi hastalıktan vefat etmiştir. 1865 kolerası oldukça ağır geçmiş, yaklaşık 3 ay süren salgında 3500 kişi hastalığa yakalanmış, 1950'si vefat etmiştir. Daha sonra 1871, 1872, 1890, 1893, 1894,

[186] Mesut Ayar, "Osmanlı'da Koleranın Tarihçesi", Mostar Dergi, 58.Sayı, Aralık 2009. http://www.mostar.com.tr/koseDetaylar.aspx?id=380 (Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2013)

1895, 1896, 1910, 1912, 1913, 1916 ve 1918 yıllarında kolera salgınları İzmir'i etkilemiştir[187].

Yukarıda değinilen tarihlerde kolera salgını İzmir'de hayli etkili olmuştur. Detaylandırmak gerekirse İzmir için ikinci bir kolera salgını 1848 yılında yaşanmıştır. 1848 yılına gelindiğinde, adeta Avrupa'nın tümünü kasıp kavuran büyük kolera salgını, Türkiye'de Küçük Asya'nın hemen her tarafında ve İzmir'de her türlü açıdan büyük kayıplara neden olmuştur.

1848 Kolera Salgınında İzmir'de Ölümler[188]

Milliyet	**Tahmini Nüfus**	**Ölüm Sayısı**
Türkler	36000	1202
Rumlar	45000	702
Ermeniler	8000	205
Museviler	6000	295
Levantenler	12000	125
Toplam	**107000**	**2509**

Kolera salgınlarının İzmir'e sirayeti aralıklı olarak devam etmiştir. 1853-1856 Osmanlı-Rus harbi, yani yaygın kullanımıyla Kırım Savaşı'nın İzmir'i yakından ilgilendiren bir yönünün bulunduğunu önce de değinmiştik. Kırım'da yaralanan İngiliz askerlerinin tedavi ve bakımlarının yapılması için İstanbul'un yanı sıra, İzmir'in seçilmiş olması bu etkileşimin[189] temel sebebini oluşturmuştur. Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Fransa ve İngiltere'nin İstanbul'da bulunan askerleri arasında ortaya çıkan kolera, şehirde 10 ay süren bir salgına sebep olmuş ve neticede 3.500 kişi hayatını kaybetmiştir[190].

[187] Sabri Yetkin, "Kolera Günlerinde İzmir", İzmir Kent Kültürü Dergisi Sayı: 3, Mart 2001. s.8.

[188] Beyru, a.g.e, s.49. tabloda verilen rakamlardan, kent nüfusu ve onun dağılımı ile ilgili hususlarda önemli hata paylarının bulunabileceği belirtilmiştir.

[189] Pelin Böke, "İzmir Karantina teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VIII/18-19, 2009, s.144.

[190] Ayar, "Osmanlı'da Koleranın Tarihçesi", http://www.mostar.com.tr/koseDetaylar.aspx?id=380

Dönem itibariyle (XIX. y.y) İzmir'in yanı sıra koleranın etkili olduğu bir diğer Osmanlı kenti İstanbul'dur. İstanbul'da 1865 Temmuz'unda başlayan ve "büyük kolera" diye adlandırılan salgın, yaklaşık dört ay devam ederek, Ekim ayında son bulmuştur. İstanbul'un gördüğü en büyük afetlerden olan bu salgında 30.000 kişi hayatını kaybetmiştir[191]. Hastalığın İstanbul'a ulaştığı günlerde, İskenderiye'den İzmir'e gelen yolcularla kolera buraya da bulaşmıştır. Hastalığın şehirde Yahudiler arasında hızla yayılması sonucu, Yahudilerin hemen şehrin dışındaki çadırlarda ikameti sağlanmıştır[192].

Koleranın etkili olduğu tarihlerin ve bölgelerin yukarıda kısaca değinilmesinin ardından, çalışmamızın asıl amacı yüzyılın son çeyreğinde İzmir'de meydana gelen kolera salgınları üzerine yoğunlaşmak olmuştur. Avrupa'nın yaşadığı en korkunç ölüm tehditlerinden birisi olan bu salgınlar, İzmir için yüzyılın son ve büyük salgını olarak kendini göstermiştir.

1890'lı yıllarda bir kez daha ortaya çıkan kolera salgınları, Osmanlı Devleti'ni, ülkenin diğer kentlerinde olduğu kadar İzmir'de de ciddi önlemler almak zorunda bırakmıştır. Nitekim illet-i mezkurenin sirayet etmemesi için sıhhiyeye, konu üzerinde ciddiyetle durması emredilmiştir[193]. Akabinde vilayet sağlık müfettişliğince yapılan ve aşağıda yer verdiğimiz duyuru dönemin gazetelerinde yayınlanmıştır.

Vilayet Sıhhiye Müfettişliği'nden: "sıhhiye tedbiri açısından bölgenin temizliği için alınması gereken sağlık önlemleri" başlıklı duyuru şöyledir:

1) Herkes hanesindeki süprüntüleri uzun müddet bırakmayıp, çöp arabalarına vermelidirler. Kirli sular daima gerizlere ve helâ çukurlarına atılmalıdır. Hane ve helâlar kireçle badana edilerek, helâ kuyuları dolmuşsa şehir haricinde tahsis olunan havadar bir yere boşaltılmalıdır. Bazı mahallelerde görüldüğü gibi eğer helâların pisliği kuyusuz olarak, hane haricinde sokak ve derelere akıtılmaktaysa hemen kuyu kazdırılmalı ve açık kuyular hemen kapatılmalıdır.

[191]Ayar, "Osmanlı'da Koleranın Tarihçesi", http://www.mostar.com.tr/koseDetaylar.aspx?id=380 (Erişim Tarihi: 13 Temmuz 2013)

[192]Ayar, "Osmanlı'da Koleranın Tarihçesi", http://www.mostar.com.tr/koseDetaylar.aspx?id=380 (Erişim Tarihi: 13 Temmuz 2013)

[193] Hizmet, 9 Ağustos 1890, s. 1.

2) Han, hamam, dükkân ve yahudhane gibi toplumum iskân eylediği yerler daima süpürülerek temizlenip süprüntüler arabalara verilmelidir. Han odalarında gereğinden fazla insan barındırılmamalıdır. Oda içleri kireçle badana ettirilmelidir. Han ve hamamlarda bulunan helâlar ile dışarıda bulunan umumi helâların ıslahı için gideri gerizlere ulaştırılmalıdır. Helâların içerisi kireç ile badana edilmeli, helâları yıkadıktan sonra daima kireç kaymağı, asid fenik ve sönmemiş kireç gibi şeyler dökülmelidir.

3) Yahudhanelerde eski, paçavra ve kemikler toplanarak kurutulduktan sonra, diğer yerlerdeki mağazalara götürülmekte ise de, paçavraların kötü kokuları, daima mahalle aralarına yayılmaktadır. Kolera ve diğer bulaşıcı hastalıkların, çoğunlukla böyle şeylerle bulaştığı bilindiği halde, paçavra ve kemiklerin kent içinde toplattırılması kesinlikle sakıncalıdır.

4) Mahalle aralarında süprüntü ve pis suların birikmesine müsaade edilmemeli ve bunu yapanlar şiddetle cezalandırılmalıdır. Özellikle çarşı ve dükkân aralarında yapılan idrar ve tegavvut daima kötü koku yayılmasına neden olduğundan bunlar için özel mahaller ayrılmalıdır. Bu işlerini açıkta yapan insanlar bundan mutlaka men edilmelidir.

5) Çürük ve ham meyve, bozulmuş et, balık, peynir ve benzeri yiyeceklerin satılması kesinlikle önlenmeli ve bunu yapan dükkânlar devamlı olarak göz önünde tutulmalıdır. Kalaysız kaplar ve bozulmuş yemekler bulunması halinde, sahipleri şiddetle cezalandırılmalıdır. Özellikle, karışık ve bozuk sütler, ishallerle yol açabildiğinden, gerek sütler gerekse diğer içecekler vilayet kimyagerliğince muayene ve tahlil edilmeli, bunlardan sağlığa aykırı olanlar mutlaka imha edilmelidir.

6) Çarşı içlerinde bazı hanlarda yaş deriler kurutulmakta ve bundan son derece kokular etrafa yayılmaktadır. Kokulu olmamak koşuluyla kuru deri ithalinde bir sakınca olmamakla beraber, yaş derilerin kurutulmasına izin verilmemelidir. Ayrıca, paçacı dükkânlardaki kemiklerin birikmesine de meydan vermemek gerekir.

7) Bazı mezarlıklarda boş yer kalmadığı gerekçesiyle, üst üste defninde bulunulduğundan ve bu durumlarda, toprakta cesetleri çürütecek yeterli güç kalmadığından, dışarıya yayılan kötü kokular meydana gelmektedir. Böyle mezarlıkların kullanılmaması ve kent dışında mezarlık için uygun bir yer bulunması, bunun hemen uygulanması mümkün değil ise, sakıncanın bir dereceye kadar önünü almak üzere, eski mezarlar üzerine

yenilerinin kazdırılması engellenmeli ve genelde, mezarların, halen uygulanmakta olanlara oranla, daha derin kazdırılarak açtırılması gereklidir.

8) Yukarıda açıklanan korunma yöntemlerinin her yerde ve aynen uygulanması gerektiği cihetle, bu konuda tam olarak herkesin gerekli çabayı göstermesi zorunludur[194].

9) Ayrıca gerekli tedbirlerin alınması ve uygulanması konusunda bir komisyon kurulmuş, kurulan bu komisyon; Sıhhiye Meclisi Başkâtibi Mithat Efendi, Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Saib Paşa, Nafız Paşa ve Koçoni Efendi'den oluşmaktadır[195].

Halkı elden geldiğince uyarmak ve aynı zamanda görevlileri harekete geçirmek için yapılan bu duyuru, İzmir Belediye Başkanlığı tarafından da rapor edilmiştir. Yazın en sıcak ve boğucu günlerinde, koruyucu sağlık önlemlerinin her zamankinden daha büyük bir itina ve dikkatle uyulması hususu vurgulanmıştır. İkinci Belediye[196] Reisi Emin Bey tarafından davet edilen Vilayet Sıhhiye Müfettişi Ali Rıza Bey ile diğer bazı ilgililer İkinci Belediye dâhilindeki bazı yerleri gezmişler, yalnız süprüntü atılan birkaç yerden başka bölgenin tamamıyla genel sağlık kurallarına uygun vaziyette olduğunu görmüşlerdir. Sağlık müfettişliğince verilen raporda sokaklara süprüntü bırakılmasının yasaklandığı da duyurulmuştur. Bu suretle İkinci Belediye Reisi Emin Bey'in gayretleri takdir edilmiştir. Diğer taraftan dönemin gazetelerinde yer alan haberlerde Birinci Belediye Dairesi'nin, Sıhhiye Müfettişliği'ni davet etme gibi bir cesareti

[194] Hizmet, 12 Ağustos 1890, s. 2.
[195] Hizmet, 9 Ağustos 1890, s. 1.
[196] 1877'de yürürlüğe giren Vilayetler Belediye Kanunu ile her kırk bin kişi için bir belediye kurulması maddesince, İzmir Belediyesi 1879 yılında iki farklı belediye dairesine ayrılmıştır. Birinci Daire-i Belediye; Müslüman ve Yahudi mahalleleri üzerinde faaliyet gösterirken İkinci Daire-i Belediye; Ecnebi, Levanten, Rum ve Ermeni yerleşim bölgelerini kapsamaktadır. Şehirde yapılan bu bölünme, sadece etnik ayrımı değil belediyenin bütçelerinde ve hizmet anlayışında da farklılıkların doğmasına yol açmıştır. İzmir Belediyesi'nde görülen bu ikilik, devlet yöneticilerinin de dikkatini çekmiş olacak ki 1890 yılında Birinci Daire feshedilerek şehrin tüm belediye birimleri tek elde toplanmıştır. Bkz. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Paydaşları İle Stratejik İlişkilerinin Bölgesel Kalkınmadaki Rolü. http://www.deuiktisat.org/Files/72f4e877-3082-4ced-a794-b175ebe280b9.pdf (Erişim Tarihi: 27 Eylül 2013)

gösteremeyeceği belirtilmiştir[197]. Bu düşünce Ali Rıza Efendi ve yanındaki heyetini Birinci Daire Belediye'sine davetsiz teftiş etme durumunda bırakmıştır.

> *"Şehrimiz Birinci Daire Belediye'si ahvali temizliğini gerekli ciddiyette yapamadığından, Vilayet Sıhhiye Müfettişi Ali Rıza Efendi ve yanındaki heyetiyle birlikte bahsedilen belediyenin dâhili yerlerini devir ve teftiş etmişlerdir. Uygulama sonucu noksanlıkları belirterek, alınması gereken önlemleri içeren raporu merciine takdim eylemişlerdir"*[198].

Basında yer alan haberlerden de anlaşılacağı üzere İzmir basınının, Birinci Daire Belediye'sine karşı yoğun bir eleştiri yağmuruna giriştiği gayet açıktır. Fakat Birinci Daire-i Belediye salgına karşı önlem alma hususunda sadece belediyelerin çabasının yeterli olmayacağını ileri sürerek kendini savunmuştur. Nitekim belediye, kentlilerin de belediyelerin çalışmalarına yardımcı olmaları gerektiği belirtilerek, halkın duyarlı davranması istemiştir. Ayrıca belediye sokaklarda süprüntü ve sağlığa zararlı sair maddeler atılmaması, yola pis bulaşık sularının dökülmemesini istemiştir. Kentte yeteri kadar çöp arabası bulunmadığı için, bunlar sağlanıncaya kadar ev sahiplerinin çöplerini küfe ya da sepetler içerisinde kapılarının önüne bırakmaları istenilmiştir. Mevcut çöp arabalarının hizmette kusur eylemeleri durumunda, belediyeye bilgi verilmesi halktan rica olunmuştur[199].

Tüm bu tedbirler konuşulurken belediye tabibinin gazetelere gönderdiği raporda; cezaevinde dahi temizliğe son derece dikkat edildiği, cezaevinin bütün duvarlarının badanalanmış ve halen badanalanmakta olduğu, gerekli yerlerde kireç ve asit fenik kullanıldığı gibi, mahkûmların elbiselerini de temiz tuttukları belirtilmektedir. Ayrıca incelemeler sonucunda yedi yüze yakın hükümlü içerisinde yalnız iki mahkûmun rahatsız olduğu saptanmıştır. Nitekim hastaların koleradan değil, birinin sıtmadan diğerinin ise ayağında oluşan şişkinlikten rahatsızlandığı açıklanmıştır. Diğer taraftan kadınlar hapishanesinde de temizlik uygulamalarına aynı hassasiyetin gösterilmekte olduğu da raporda belirtilmiştir[200].

---

[197] Hizmet, 19 Temmuz 1890, s. 1.
[198] Hizmet, 12 Ağustos 1890, s. 1.
[199] Beyru, a.g.e, s.110.
[200] Hizmet, 19 Ağustos 1890, s. 2.

İzmir'de tedbir adına sürdürülen tüm bu çalışmalar sırasında ölümcül kolera salgınları Mekke, Cidde ve Halep'te tüm yıkıcılığıyla devam etmektedir. Halep'te ölümcül kolera salgınlarının devam ettiği, gün gün vefatlar ve vukuatlar olduğu açıklanmaktadır. Bu yerlerden hacıların hastalığı İzmir'e taşıyacağı korkusu üzerine, illet-i müthişenin men-i sirayeti için salgın önlemleri ve temizlik önlemleri açısından belediye bir takım yeni tedbirler almıştır. Şehrin sokaklarını temizlemek ve çöp toplamakla görevli olan ekibe, sekiz arabayla on iki hayvan ve on bir yeni araba ve sekiz süpürgeci daha ilave edilmiş olduğu, İki Çeşmelik'te bulunan umumi helâların Asmalı Mescit lağımına aktarılmasına ve Ok Kalesi bölgesindeki pisliğin yeni bir lağım inşaatıyla ana lağıma katılması sağlanmıştır[201]. Belediyenin bu gayreti üzerine halk, belediyeye karşı memnuniyetini de dile getirmiştir.

Hastalığın İzmir'de yıkıcı etkisini engelleme yolunda, belediye çalışmalarının ve yerel basının önemini daha önce de belirtmiştik. Sokakların temizliği, ilaçlanması ve alt yapı ile ilgili çalışmaları belediye yürütmekteyken, halkın hastalığa karşı bilinçlenmesi konusunda yerel basının önemi de yadsınamaz. Dönemin yerel gazetelerinden *Hizmet Gazetesi*[202] adeta halkın sözcüsü görevini üstlenmektedir. Şehrin hastalık hakkındaki durumundan ve şehirde aksayan çalışmalardan herkesi haberdar etmesinin yanı sıra, kamuoyuna karşı belediyeleri eleştirmesiyle, bir nevi belediyelerin denetçisi görevini üstlenmiştir. Bu denetim daima olumsuz seyir izlememiş, bazen belediyelere tebrikler sunulduğu da görülmüştür.

Hastalığın ortaya çıkması ve yayılmasını önlemek adına, belediyelere büyük görev düştüğünü bir kez daha belirtmekte fayda var. Belediyelerin yukarıda bahsettiklerimizin yanı sıra yapması gereken en önemli uğraşıları arasında kuşkusuz altyapı çalışmaları gelmektedir. Nitekim aşağıda yer verdiğimiz gazete haberinden de anlaşılacağı üzere, özellikle kanalizasyon sisteminin yenilenmesi, hastalıkların salgın hale gelmemesi için büyük önem taşımaktadır.

"Namazgâh civarından gelen Kurşunlu cami-i şerifi havalisinde bulunan lağımların patladığı ve fena halde çevreye rahatsızlık verdikleri

[201]Hizmet, 11 Temmuz 1890, s. 1

[202]Hizmet Gazetesi'nin İzmir basın tarihinde büyük bir yeri vardır. Halit Ziya ve Tevfik Nevzat tarafından 1886 yılında çıkarılmaya başlanan gazete, uzun yıllar dinamik yapısını korumuştur. Daha detaylı bilgi için bkz. Zeki Arıkan, İzmir Basın Tarihi (1868-1938), İzmir 2006, s.173-174.

haber veriliyor. Bir takım illetlere sebep olan şu sıcak günlerde, lağımların uzun müddet bu halde bırakılmamasına Birinci Daire-i Belediye'den isteriz" [203].

Bu tür haberleri çoğaltmak mümkündür. Örneğin, Damlacık civarından gelen lağımın bozularak o civara rahatsızlık verdiği, Birinci Belediye Daire memurlarınca da defalarca müracaat edildiği halde tamiratın henüz yapılmadığı gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. Haberde; *"Bundan sonra havalar sıcaklaşacağına ve sıcaklarda taaffün(fena, pis kokular) edecek şeylerin vücuda geleceğinden sıhhat açısından havalar ısınmadan onarılması için uyarıya gerek yoktur"*. Şeklindeki haberlerle sorunun Birinci Belediye Dairesi'nce çözüleceği ümit edilmektedir[204]. Yine hapishane civarından ve Arap mahallesinden gelen lağımların da yollara aktığı haber verilmiştir. "*Birinci Daire-i Belediye'ye lağımın tamiratıyla şikâyetleri ortadan kaldıracağı ümidindeyiz"*[205] şeklindeki beklentiler gazete tarafından sıkça dile getirilmiştir.

Belediyelerin hastalığın sirayetini önlemek adına yaptıkları çalışmaları görmezlikten gelmek haksızlık olur. Fakat belediyelerin bu çalışmaları uzun soluklu olamadığı için ara sıra belediyelerle halk karşı karşıya gelmiştir. Tamiratının üzerinden henüz kısa bir süre geçmesine rağmen Namazgâh'ta Kurşunlu Medresesi lağımları yine taşmış, ahali zor durumda kalmıştır[206]. Haber gazete sütunlarına şu şekilde yansımıştır;

"*Birkaç defa tamiri rica edilen Namazgâh'taki Kurşunlu Medresesi lağımları hala eski halindeymiş. Ayrıca sokağın pisliğinden de şikâyet olunmaktadır. Damlacık'tan hiç geçilemiyor. İki Çeşmelik'in üstündeki süprüntüler hiç kaldırılmamış. Şunların da çaresine bakılarak yeni baştan feryada başlatılmamasını temenni ederiz"*[207].

Altyapı sorunları hakkındaki diğer bir habere göre;

"*Hacı Ali Paşa Caddesindeki Kızlarağası Hanı'na giden caddede yani talaşçılar içinde bir tarafı keresteci Ziya Efendinin ve hastanenin altından geçmekte olan lağımın kapattırılmak sebebiyle oraları durulmaz*

[203]Hizmet, 27 Temmuz 1887, s.1.
[204]Hizmet, 6 Mart 1888, s.1.
[205]Hizmet, 19 Mart1889, s. 1.
[206]Hizmet, 23 Nisan 1889, s. 1.
[207]Hizmet, 21 Mayıs 1889, s. 1.

hale gelmiştir. Şu durumu belediyenin nazar-ı dikkatine arz ederiz"[208] denilmektedir.

Bir başka haberde ise Kemeraltı'ndan Miralayzade Lütfi Bey Efendi'nin hanesi yani hapishane caddesi üzerindeki lağım ile Guraba Hastanesinin doğusundaki sokaktan gelen lağımın delinerek tehlikeli bir halde olduğu haber verilmektedir. *Birinci dairenin nazar-ı dikkatine sunulmuştur*[209] ifadelerine rastlamaktayız.

Salgınların artmasında rol oynayan bu gibi durumların ortadan kaldırılması sağlık açısından büyük önem teşkil etmektedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Kentte lağım tesisatının yokluğu, tesisatın yetersizliği ya da bozukluğu konularındaki gazate haberlerine sık sık rastlamaktayız. Bu haberler ile gazeteler, belediyelerin dikkatini çekerek, önlemler alınması hususunda sürekli uyarılarda bulunmaya çalışmışlardır. Kentin alt yapı sorunlarını sürekli dile getiren gazeteler, aynı zamanda yiyecek maddelerinin salgınlardaki etkisi üzerinde de durmuşlardır.

> *"Şehrimizde bazı kasap esnafının yine gaddarlığı ele alarak ahalimize koyun yerine keçi eti yedirmektedirler. Bundaki ehemmiyet herkesçe malum olup çok söz söylemekten ise belediyelerimizin nazar-ı dikkatine bırakmak daha münasiptir"* [210].

Konuya ilişkin bir başka haberde ise, kasapların Karataş'ta kokmuş et satmakta oldukları ihbar edilmektedir.

> *"İzmir'in en güzel bir mahallesi ahalisinin sıhhati umumunca nasıl tecavüz olunduğu bilinemiyor. Böylelikle biz bir esnafın belediye memurlarının ihmal-i müsamahasına uğrasalar bile vatandaşlarının ihlal-i sıhhati suretiyle istifade-i tecavüz etmeyeceklerine inanmağa çalışırız"*[211] söylemiyle, esnafların vicdan muhakemesi yapmaları amaçlanmıştır.

Kolera'nın önüne geçmedeki en önemli faktörün hijyen olduğunun bilinmesi, yiyecek ve içeceklere temkinli yaklaşmayı mecbur kılmıştır. Kasapların mezbahadan nakil etmekte bulundukları etleri açık arabada ve sağlığa uygun olmayan biçimlerde

[208]Hizmet, 21Aralık 1889, s. 1.
[209]Hizmet, 4 Ocak 1890, s. 1.
[210]Hizmet, 25 Şubat 1888, s. 1.
[211]Hizmet, 10 Nisan 1888, s. 1.

götürdükleri, kasap dükkanlarının Bonkowski[212] paşa zamanındaki hijyenden uzak oldukları, kasapların hijyen hususundaki eğilimlerinin paşa dönemindeki titizlikle yapılması zorunluluğu belediye tarafından şart koşulmaktadır[213]. Bunun yanında bazı sokak dondurmacılarının vişne şurubu yerine zararlı boya suyunu dondurarak satmakta oldukları *"Bu memba zehrini yapanların bu yoldan vazgeçmeleri ilgili makamın dikkatine"*[214] denilmek suretiyle haberleştirilmiştir. Sıcakların birdenbire artmasıyla şerbetçiler de fevkalade çoğalmıştır. Fakat bunların birçoğu limonata, demirhindi, üzüm şerbeti namıyla türlü türlü boyalar içerdiği ileri sürülmüştür[215]. Halkın sağlığını tehdit etmelerinden şerbetçiler de belediyeye şikâyet edilmişlerdir.

Gazete haberlerinden anlaşıldığı üzere bir taraftan halk belediyeyi yeterince temizlik yapmadığı için suçlarken, diğer taraftan belediye de halkın yeterince duyarlı olmadığını iddia etmektedir. Karşılıklı suçlamaların devam ettiği süreçte ise, çöplerin bazı yerlerde kokmaya başladığı gazetenin birçok nüshasında karşımıza çıkmaktadır. Özellikle de Belediyelerin kentin temizliğine dair gerekli hassasiyeti göstermedikleri şeklindeki eleştiriler, yine gazetede uzun uzadıya anlatılmıştır.

> *"Sokaklar pislikten geçilmez hale geldi. Hangi sokaktan geçilse süprüntüden oluşmuş tepeciklere ve enkaz yığınlarına tesadüf etmemek mümkün değildir. Memurlardan birinin ifadesine göre hamam yokuşun civarındaki bir hastaya bakmak için gelen bir tabip yollardan geçerken asit fenik kokluyormuş. Zaten hepimiz o ihtiyacı dilemekteyiz. Asit fenik kullanmayanlar da genizlerini tıkamadan birçok yerlerden geçemiyorlar. Önümüz yazdır. Şimdiden memlekette pis bir kokuşma oluşturan nezafetsizlik bu yaz bir hastalık doğurabilir. Bunun önünü almak cidden güç olur. Herkesin verdiği temizlik vergisi nereye sarf ediliyor? Ahali onu*

[212]Charles Bonkowski, 1841 yılında İstanbul'da doğmuştur. Bir Leh mültecinin oğlu olduğu bilinmektedir. İlköğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra Paris'e giderek burada dönemin meşhur kimyacıları olan Şevroy ve Fremi'den dersler almıştır. İstanbul'a dönüşünde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de kimya muallimliği görevine atanmıştır. Eczacılıkta da kendini yetiştiren Bonkowski, kimya, tıp ve eczacılık alanında birçok çalışma yapmıştır. Uzun yıllar devletin birçok kurumunda çalışmış, "saray kimyagerliği" görevinde bulunmuş ve milletler arası toplantılarda devleti temsil etmiştir. 1892 yılında bulaşıcı hastalıklarla mücadele için "Dersaadet ve Bil-Umum Vilâyât-ı Şahane Hıfzıssıhha Sermüfettişliği" görevine getirilmiştir. Bu alanda da başarılı çalışmalar gerçekleştiren Bonkowski Paşa, 10 Ocak 1905 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Feza Günergün, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905), I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, Ankara 1992, s. 229-252

[213] Hizmet, 24 Mayıs 1893, s. 2.

[214] Hizmet, 13 Temmuz 1889, s.1.

[215] Hizmet, 13 Haziran 1891, s. 1.

mahal-i sarfını bilmedikleri şeyler için vermiyorlar. Şu üç yüz bin kişinin muhafazan sıhhati için olsun belediyelere vazifeye davet ederiz. Satılan meyvelere, sokakların temizliğine dikkat edilmiyorsa bunlar ikinci üçüncü derece de kalır. Küçük zehirlenmeler olabilir fakat nezafetsizlikten gelecek hastalıktan on binlerce kişi mahvolur"[216].

Yine yaz sıcaklarının doruğa çıktığı Ağustos ayı içinde çıkan bir gazete haberinde, belediyelerin pazar gününden beri (18 Ağustos1889) temizliğe önem gösterdikleri belirtilmektedir. Birçok araba İzmir'in içine dağılmış ve süprüntüler süratle meydandan kaldırılmıştır. En kötü durumdaki Kemeraltı Caddesi bile hakikaten temizdir. Hatta hastalığa karşı bir tedbir olmak üzere, caddeye asit fenik dökülmüştür[217].

Havaların sıcak gitmesine rağmen her iki belediyenin de temizliğe dikkat etmesi sonucu (Birinci Belediye Dairesi Başkanı Ragıp Bey ve Karşıyaka Belediye Başkanı Mehmet Efendi'nin) temizlik konusunda övgüye değer çabalarda bulundukları gazetede rastladığımız haberler arasındadır[218]. Diğer taraftan bu gelişmeleri öğrendiğimiz Hizmet gazetesi, objektif olmayı yayın ilkeleri haline getirdiklerini vurgulamaktadır:

"*Her zaman böyle dikkat edilse de, dikkate karşılık teşekkür alınsa ne iyi olur. Doğruya doğru demekten hiçbir zaman çekinmeyiz. Hatta yanlış bir şey yapsak da sonra hakikati anlasak hiçbir taraftan ihbar olmaksızın hatamızı düzeltir, hatta özür dileriz"*[219].

1890 yılına gelindiğinde İzmir'de koleraya dair birkaç vukuattan ötesi yaşanmamıştır. Sıhhiye nezaretine ulaşan resmi telgrafta; Temmuzun sekizinden (1890) beri hiçbir köyde vukuat olmayıp, yalnız Kordon'da Ağustosun on birinde dört vefat ve on ikisinde bir vukuatın meydana geldiğini basında çıkan haberler arasında görmekteyiz[220].

1893 yılına gelindiğinde ise durum farklıdır. Nitekim İzmir'de ortaya çıkan kolera salgını ciddi bir paniğe neden olmuştur. Koleradan bir vukuat gerçekleştiği duyumunun tahkikatı için sadaretten emir buyrulmuştur[221]. Emrin ardından İzmir'in ahval-i

[216]Hizmet, 7 Mayıs 1889, s.1.
[217] Hizmet, 20 Ağustos 1889, s.1.
[218] Hizmet, 18 Mayıs 1889, s.1.
[219] Hizmet, 20 Ağustos 1889, S. 1.
[220] Hizmet, 26 Ağustos 1890, s. 1.
[221] BOA. *İ.HUS* 14/24 lef: 1, (13 Temmuz 1309-25 Temmuz 1893)

sıhhiyesini tahkik ile görevli Sıhhiye Müfettişi Koçoni Efendi İzmir'e gelmiştir. Dersaadet ve Vilayet-i Şahane-i Hıfz-ı Sıhhat-i Umumiye Müfettişi Ser-kimyager Hazret-i Şehriyarı Mirliva Saadetlü Bonkowski Paşa da II. Abdülhamit'in emriyle İzmir'e gönderilmiştir. Koçoni Efendi ve Bonkowski Paşa hemen şehrin ahval-i sıhhiyesine teftiş ve muayeneye çıkmışlardır[222]. Yapılan tahkikatın akabinde şüpheli hastalığın kolera olduğu ortaya çıkmıştır. Hastalığın nereden geldiği hususunda ise, İzmir'e gelmiş olan İngiliz gemisinin mürettebatından yayıldığı kanaati hâsıl olmuştur[223].

Hastalığın kolera olduğu söylemine binaen gerek İzmir halkı gerekse İzmir'de yayınlanmakta olan neşriyat bunun aksini iddia etmektedir. Hizmet gazetesindeki haberde:

> *"Memleketimizde koleranın varlığına dair sözümüzün aksini ispat edecek bir şey yoktur. Kolera söylentilerinin üzerinden on dört gün geçmesine rağmen, koleranın olduğuna dair vukuat yoktur. Eğer hakikaten kolera olsaydı şimdiye kadar tesiri müthiş derecede olurdu"*[224] denilmektedir.

Haberin devam eden bölümlerinde, hastaların muayenelerinde de kesinlikle koleraya rastlanmadığı yönünde açıklamalar yapılmaktadır. Bu kesin haberin akabinde aslında hastalığın İzmir'de görüldüğü, ama halkın telaşa kapılmasını önlemek için kolera adının geçmemesi gerektiği düşüncesi hâsıl olmaktadır. Nitekim *Aydın Gazetesi*'nin itirafı üzerine[225] *Hizmet Gazetesi* de hastalığın şehirde mevcut olduğunu daha fazla saklayamamıştır. Aydın gazetesinin şehirde kolera olduğu yönündeki beyanatıyla, şehrin ticaretinin çok büyük zarar gördüğü de iddia edilmektedir. Hatta şehirde kolera hastalığı olduğunu Avrupa gazeteleri bile yazmıştır. İzmir'de kolera olduğu haberi, Yunanistan'a Doktor Yuvanof tarafından hemen ulaştırılmıştır[226]. Bunun üzerine İzmir'de kolera olduğunun kesin bir şekilde anlaşılmasıyla[227] Yunan Hükümeti

[222]Hizmet, 2 Ağustos 1893, s.1.
[223]BOA. *BEO*. 246/18397 lef:1,(15 Temmuz 1309- 27 Temmuz 1893); BOA. *BEO*. 249/18631 lef:1, (15 Temmuz 1309-27 Temmuz 1893)
[224]Hizmet, 5 Ağustos 1893, s.1.
[225]Hizmet,12 Ağustos 1893, s.1.
[226]Hizmet,12 Ağustos 1893, s.1.
[227]BOA. *BEO*. 249/1861, lef: 1 (15 Temmuz 1309-27 Temmuz 1893); BOA. *BEO*. 251/18793 lef: 6 (24 Temmuz 1309-5 Ağustos 1893)

Orta Asya ve Akdeniz taraflarından geleceklere karşı on bir gün karantina uygulaması başlatmıştır[228].

Kentte koleranın tekrar ortaya çıkması üzerine oluşturulan sıhhiye komisyonu şehrin sağlık durumu sürekli rapor etmektedir. 10 Temmuz Pazartesi günü şehirde koleradan dört kişi musap olmuş, bunların ikisi vefat etmiştir. Ayrıca eski musaplardan iki kişi daha vefat etmiştir. Dünkü Salı (15 Temmuz) günü dahi yedi kişi musap olarak bunlardan beş kişi ve eski musaplardan iki kişi vefat etmiştir [229]. Ağustos ayında da durum farklı değildir. Nitekim sıhhiye komisyonundan alınan malumatlarda: 6 Ağustos 1893 Cuma günü yirmi bir kişi musap olup bunlardan altısı, öncekilerden de dördü vefat etmiştir[230]. 7 Ağustos 1893 Cumartesi günü yirmi beş vukuat gerçekleşmiş olup, bunlardan on altı kişi vefat etmiştir. Önceki musaplardan ise dört kişi vefat etmiştir[231]. 8 Ağustos Pazar günü İzmir'de yeniden on yedi kişi musap olup, bunlardan yedi kişi ve önceki musaplardan üç kişi vefat etmiştir[232].

Aynı dönemde hastalık devletin sınır komşularında da etkili olmuştur. İbrail, Kalas, Bükreş, Bako, Klarasi, Şistre, Laheycan, Korur ve Farsköy'de kolera büyük yıkımlara sebep olmuştur[233]. Temmuzun 26'sından Ağustosun 8'ine kadar İran'ın Şistre kentinde yüz otuz, Laheycan'da yirmi beş, Koçur'da on beş ve Farsköy'de on beş vefat olduğu İzmir ve Tahran sıhhiye doktorları tarafından çekilen telgraflardan anlaşılmaktadır [234]. 9 Ağustos Pazartesi günü yirmi bir kişi hastalığa yakalanmış, bunlardan yedi ve önceki yakalananlardan da beş kişi vefat etmiştir[235]. 10 Ağustos Salı günü ise dokuz kişinin vefat ettiği sıhhiye komisyonunun telgrafından öğrenilmektedir[236].

---

[228] BOA. *BEO*. 245/18325, lef: 1 (13 Temmuz 1309-25 Temmuz 1893); BOA. *BEO*. 245/18318, lef: 1, lef: 2, (13 Temmuz 1309-25 Temmuz 1893)
[229] Hizmet, 16 Temmuz 1893, s.1.
[230] BOA. Y. *PRK.SH*. 4/47 lef: 2 (12 Ağustos 1309-26 Ağustos 1893)
[231] BOA. Y. *PRK.SH*. 4/48 lef: 4 (14 Ağustos 1309-26 Ağustos 1893)
[232] BOA. Y. *PRK.SH*. 4/47 lef: 3 (12 Ağustos 1309-26 Ağustos 1893)
[233] BOA. Y. *PRK.SH*. 4/47 lef: 2 (12 Ağustos 1309-24 Ağustos 1893)
[234] BOA. *Y. PRK.SH*. 4/48 lef: 2 (14 Ağustos 1309-26 Ağustos 1893); BOA. *Y.PRK.SH*. 4/47 lef: 3 (12 Ağustos 1309-24 Ağustos 1893)
[235] BOA. *Y.PRK.SH*. 4/47 lef: 4 (12 Ağustos 1309-24 Ağustos 1893); BOA. *Y.PRK.SH*. 4/48 lef: 3 (14 Ağustos 1309-26 Ağustos 1893)
[236] BOA. *Y.PRK.SH*. 4/47 lef: 5 (12 Ağustos 1309-24 Ağustos 1893)

1893 yılının, yaz aylarında İzmir'de etkisini oldukça arttıran kolera, şehir için yüzyılın en son ve en yıkıcı afeti olması açısından büyük önem teşkil etmektedir. Bu önem doğrultusunda hastalığın etki derecesini gösterebilmek için, bu üç aylık zaman diliminin detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Gerek arşiv belgeleri gerekse dönemin basınına yansıyan haberler, günbegün hastalığın seyri hakkında bizlere koleranın şehirde nasıl bir yıkıma yol açtığını göstermektedir. 1893 yılı Ağustos ve Eylül aylarında hastalığa yakalananlar ve ölümlere dair bilgiler şu şekildedir;

-11 Ağustos 1893 Çarşamba günü dördü İslam, ikisi Rum, on dördü Musevi, biri Ermeni toplamda yirmi kişi musap olarak yedisi yeni, üçü eski musaplardan olmak üzere on vefat vuku bulmuştur. 12 Ağustos Perşembe günü ise yedi kişi musap olmuştur. Musap olanlardan ikisi Rum, beşi Musevi'dir. Bunların beşi de vefat ettiği gibi, eski musaplardan da on vefat olmuştur[237]. 13 ağustos Cuma günü ikisi İslam, ikisi Rum, on üçü Musevi, biri Ermeni, on sekiz kişi musap olarak bunlardan on bir ve eski musaplardan da beşi vefat etmiştir. Şu halde üç gün zarfında kırk altı musap, kırk bir vefat vuku bulmuştur[238].

-14 Ağustos Cumartesi ikisi İslam, üçü Rum, biri ermeni, dokuzu Musevi olmak üzere on beş kişi koleradan musap olup, bunlardan beş kişi eski musaplardan da iki kişi vefat etmiştir. 15 Ağustos Pazar üçü İslam, ikisi Rum, biri Ermeni, on ikisi Musevi olmak üzere on sekiz kişi musap olarak bunlardan altısı ve eski musaplardan dördü vefat etmiştir. 16 Ağustos ikisi İslam, ikisi Rum, biri Katolik ve on üçü Musevi olmak üzere on sekiz kişi musap olarak bunların yedisi eski, yeni musapların da sekizi vefat etmiştir. Elhasıl üç gün zarfında elli bir musap otuz iki vefat olmuştur. Geçen haftaya göre kısmen vefat ve vukuatların azaldığı ileri sürülmektedir. Lakin hastalık münasebetiyle, karantinalardan dolayı mahsulât-ı mahalliye (yerel ürünler yetiştirilememekte) edilememekte olduğundan şehrimizin ticaretini büyük bir sekteye uğramıştır[239].

-17 Ağustos üçü İslam, beşi Rum, on yedisi Musevi olmak üzere yirmi beş kişi koleraya musap olup ve bunlardan dokuzu vefat etmiştir. Eski musaplardan da beş vefat

[237] BOA. *Y.PRK.SH*. 4/48 lef: 1 (14 Ağustos 1309-26 Ağustos 1893)
[238] Hizmet, 26 Ağustos 1893, s.1.
[239] Hizmet, 30 Ağustos 1893, s. 1.

vuku bulmuştur. 18 Ağustos Çarşamba günü üçü İslam, ikisi Rum, onu Musevi olmak üzere on beş kişi musap vuku bulup bunlardan sekizi, eski musaplardan da altısı vefat etmiştir. 19 Ağustos Perşembe beş İslam, bir Rum ve altısı Musevi olmak üzere on iki kişi musap olmuştur. Bunlardan altısı eski, yeni musaplardan yine altısı vefat etmiştir. 20 Ağustos Cuma günü iki İslam, altı Rum ve on bir Musevi olmak üzere on dokuz kişi musap olmuş ve bunlardan on biri ve eski musaplardan yedisi vefat etmiştir. Şu halde dört gün zarfında cem etmiş bir musap, elli dört vefat olmuştur[240].

-21 Ağustos 1893 Cumartesi günü iki İslam, iki Rum, on Musevi olmak üzere on dört kişi koleraya musap olmuştur. Bunlardan altı, eski musaplardan da dört, toplamda on vefat vuku bulmuştur. 22 Ağustos Pazar günü bir İslam, bir Rum, bir Katolik, beş Musevi olmak üzere koleraya sekiz kişi musap olarak üçü vefat etmiştir. Eski musaplarda beşi vefat etmekle vefat edenlerin adedi sekize ulaşmıştır. 23 Ağustos Pazartesi günü iki İslam, beş Musevi olmak üzere yedi kişi musap olarak bunların birisi, eski musaplardan da dördü vefat etmiştir. Cem'en beş kişi vefat etmiştir[241].

-24 Ağustos Salı günü dört Rum, iki Katolik, altı Musevi olmak üzere on iki kişi musap olup, üçü vefat etmiş, eski musaplardan da iki vefat vuku bulmuştur. Elhasıl dört gün zarfında beş İslam, yedi Rum, üç Katolik, yirmi altı Musevi olmak üzere kırk bir kişi musap olmuş ve bunlardan yirmi sekiz kişi vefat etmiştir. Geçen haftanın aynı günlerinde on İslam, on iki Rum, iki Ermeni, bir Katolik, elli bir Musevi olmak üzere yetmiş altı kişi musap olarak bunlardan otuz altısı vefat etmiştir. Şu halde: bu hafta zarfındaki musapların geçen hafta musapları miktarının yarısı derecesindedir[242].

-25 Ağustos 1893 Çarşamba günü beş İslam, beş Rum, bir Ermeni, iki Musevi olmak üzere on üç kişi koleraya musap olarak bunlardan dört kişi vefat etmiştir. Eski musaplardan da beş vefat vuku bulmuştur. 26 Ağustos Perşembe günü bir İslam, iki Rum, altı Musevi olmak üzere dokuz kişi musap olarak dört yeni, iki eski musap olmak üzere altı vefat vuku bulmuştur. 27 Ağustos Cuma günü iki Rum, üç Musevi olmak üzere beş kişi musap olarak birisi vefat etmiş eski musaplardan sekiz vefat vuku bulmuştur. Elhasıl üç gün zarfında altı İslam, dokuz Rum, bir Ermeni, on bir Musevi

[240] Hizmet, 2 Eylül 1893, s. 3.
[241] Hizmet, 2 Eylül 1893, s. 1.
[242] Hizmet, 2 Eylül 1893, s.1.

olmak üzere yirmi yedi kişi musap olmuş ve bunlardan yirmi dört vefat vuku bulmuştur. Geçen haftanın aynı günlerinde on İslam, dokuz Rum, yirmi bir Musevi olmak üzere kırk altı kişi musap olarak bunlardan kırk dördü vefat etmişti. Şu halde, bu hafta zarfında ki musap olanlarla vefat edenlerin miktarı dahi geçen haftakine oranla yarıya düşmüştür. "*İnşa-ı yakin vakitte gelinen zail olurda memleketimiz hal-i sabıkına avdet eder"* [243]. Bu ifade memleketin eski haline dönebilmesi için yapılan çalışmaların sonuç vermekte olduğunu bildirmektedir.

-28 Ağustos 1893 Cumartesi birisi İslam birisi Rum ikisi Musevi olmak üzere dört kişi illeti koleraya yakalanmış, vefat vuku bulmamıştır. 29 Ağustos Pazar günü ikisi İslam, birisi Rum, birisi Ermeni üçü Musevi olmak üzere yedi kişi musap olarak bunlardan üç vefat vuku bulmuş, eski musaplardan bir kişi vefat etmiştir. 30 Ağustos Pazartesi günü birisi İslam, ikisi Rum, ikisi Musevi olmak üzere beş kişi musap olarak bunlardan ikisi, eski musaplarında dördü vefat etmiştir. 31 Ağustos Salı günü üçü İslam, ikisi Rum, dördü Musevi olmak üzere dokuz kişi musap olarak bunlardan bir kişi, eski musaplardan da iki kişi vefat etmiştir. Dünkü Salı günü vuku bulduğu gösterilen musaplardan üç kişi üç dört gün evvelce tutulmuş oldukları halde haber verilmeyerek hastalıklarını gizlemiş iselerse de dünkü gün haber alınmıştır. Şu halde dünkü musapların miktarı altı kişiden ibaret demektir. Elhasıl: dört gün zarfında yedisi İslam, altısı Rum, birisi Ermeni on biri Musevi olmak üzere yirmi beş kişi musap olarak bunlardan on üçü vefat etmiştir. Geçen çarşamba nüshasında dört gün zarfında vuku bulan kırk bir musap yirmi sekiz vefat daha evvelki haftanın dört günü içersinde vuku bulan musap ve vefatın miktarına oranla yarısı olduğunu belirtmiştik. Bu haftanın vukuatı ise, hastalığın en şiddetli zamanlarına oranla yüzde yetmiş seksen derecesinde azalmıştır. Koleranın kesinlikle yok olmaya yüz tuttuğu ileri sürülmektedir[244].

-1 Eylül 1893 Çarşamba günü yalnız Musevi olmak üzere üç kişi koleraya yakalanmış, eski musaplardan olmak üzere bir kişi vefat etmiştir. 2 Eylül Perşembe günü birisi Rum, ikisi Musevi olmak üzere üç kişi hastalığa yakalanarak eski musapların birisi vefat etmiştir. 3 Eylül Cuma günü cümlesi Musevi olmak üzere beş

[243] Hizmet, 9 Eylül 1893, s.1.
[244] Hizmet, 13 Eylül 1893, s.1.

kişi olarak ikisi eski musaplardan da dört vefat vuku bulmuştur. Elhasıl: üç gün zarfında onu Musevi birisi Rum olmak üzere on bir kişi musap olmuş, beşi vefat etmiştir[245].

-4 Eylül 1893 cumartesi günü ikisi İslam, birisi Rum, birisi Ermeni olmak üzere dört kişi hastalığa yakalanmış, ikisi yeni birisi eski musaplardan olmak üzere, üç vefat vuku bulmuştur. 5 Eylül günü birisi İslam, birisi Musevi olmak üzere iki kişi musap olmuştur. 6 Eylül pazartesi günü birisi İslam, birisi Musevi olmak üzere iki kişi musap olmuştur. Vefat yoktur. 6 Eylül pazartesi günü ikisi İslam, birisi Rum olmak üzere üç kişi musap olarak ikisi yeni, ikisi de eski musaplardan olmak üzere dört vefat vuku bulmuştur. 7 Eylül Salı günü 3 yaşlarında bir İslam çocuğu musap olarak vefat etmiş, eski musaplardan da iki musap vuku bulmuştur. Elhasıl: dört gün zarfında altısı İslam, ikisi Rum, birisi Ermeni, birisi Musevi olmak üzere on kişi musap olmuş, dokuz vefat vuku bulmuştur[246].

-7 Eylül 1893 Çarşamba günü koleradan musap olmadığı gibi vefat da vuku bulmamıştır. 9 Eylül Perşembe günü birisi Rum, birisi Musevi olmak üzere iki kişi koleraya tutularak birisi vefat etmiştir. 10 Eylül Cuma günü yalnız Musevi olmak üzere iki kişi musap olarak bunlardan biri, eski musaplardan da bir kişi olmak üzere toplam iki kişi vefat etmiştir[247].

-11 Eylül 1893 Cumartesi günü; koleraya üç kişi tutulmuş ise de vefat vuku bulmamıştır. Mezkûr hastalığa tutulanların ikisi İslam, biri Rus muhacirindendir. 12 Eylül Pazar günü bir İslam kadın hastalığa yakalanmış ise de vefat vuku bulmamıştır. 13 Eylül Pazartesi günü mezkûr hastalıktan musap yoktur. Yalnız eski musaplardan bir kişi vefat etmiştir. 14 Eylül Salı günü Küplü sokakta bir İslam kadın hastalığa yakalanarak vefat etmiştir. Dört gün zarfında birisi İslam, birisi Musevi olmak üzere, iki vefat ve beş musap vuku bulmuştur[248].

-15 Eylül 1893 Çarşamba günü; bir Rum koleraya yakalanmış ve vefat etmiştir. İzmir'in içerisinde yeni hastalanan olmamakla birlikte eski hastalardan bir kişi vefat etmiştir. Perşembe günü bir Musevi hastalanmış, önceki hastalardan bir kişi vefat

[245] Hizmet, 16 Eylül 1893, s.1.
[246] Hizmet, 20 Eylül 1893, s.1.
[247] Hizmet, 30 Eylül 1893, s.1.
[248] Hizmet, 27 Eylül 1893, s.1.

etmiştir. Cuma günü yine yeni hasta olmayıp, öncekilerden bir kişi vefat etmiştir. Bu üç gün zarfında hastalananların sayısı iki, vefat edenlerin sayısı ise üçtür[249]. 16-22 Eylül arasında hastalığa yeni yakalanan olmayıp, eski hastalardan bir kişi vefat etmiştir[250].

-22 Eylül 1893 Çarşamba günü musap ve vefat olmamıştır. 23 Eylül Perşembe günü Rum milletinden yalnız bir kişi musap olmuşsa da vefat vuku bulmamıştır. 24 Eylül Cuma günü dört kişi musap olarak içlerinden birisi, eski musaplardan da bir kişi vefat etmiştir. Bunların dördü de Rum milletindendir. Bu gün dahi koleradan bir iki vefat olduğu haber alınmıştır[251].

-25 Eylülde biri İslam, biri Rum, dördü Musevi olmak üzere altı kişi musap olup, bunlardan bir İslam, bir Rum, bir Musevi ve eski musaplardan da iki Rum vefat etmiştir. 29 Eylül bir İslam bir Musevi ve Seydi Köyünde bir Rum musap vefat etmiş ve eski musaplardan biri de vefat etmiştir. 27 Eylül ikisi İslam, biri Rum olarak üç kişi musap olmuş ve bunlardan biri İslam ve biri Rum vefat etmiştir. 28 Eylül bir Rum kadını musap olmuştur. Vefat yoktur[252].

-29 Eylül 1893 Çarşamba günü yeni musap olmayıp eskilerden üç vefat vardır. 30 Eylül Perşembe günü iki İslam bir Rum olmak üzere üç musap olup bunlardan biri vefat etmiştir. 1 Ekim Cuma günü iki İslam bir Ermeni bir Musevi olmak üzere dört musap olup bunlardan ikisi vefat etmiştir[253].

-2 Ekim 1893 Cumartesi günü, birisi İslam, birisi Musevi, ikisi Rum olmak üzere dört kişi koleraya yakalanarak, bunlardan birisi Musevi, birisi Rum, olmak üzere iki kişi, eski musaplardan da bir Musevi vefat etmiştir. 3 Ekim Pazar günü Rum milletinden iki kişi musap olarak bunlardan birisi, eski musaplardan da bir kişi vefat etmiştir. 4 Ekim Pazartesi günü eski musaplardan iki kişi vefat etmiştir. Yeni musap yoktur. 5 Ekim Salı günü Musevi milletinden bir kişi musap olmuş, eski musaplardan da bir kişi vefat etmiştir[254].

[249] Hizmet, 30 Eylül 1893, s.1.
[250] Hizmet, 4 Ekim 1893, s.1.
[251] Hizmet, 7 Ekim 1893, s.1.
[252] Hizmet, 11 Ekim 1893, s.1.
[253] Hizmet, 14 Ekim 1893 s.1.
[254] Hizmet, 18 Ekim 1893, s.1.

-6 Ekim 1893 Çarşamba günü, birisi İslam-ı zükûr, birisi Ermeni inas olmak üzere iki kişi koleraya tutulmuştur. 7 Ekim Perşembe günü, biri İslam musap olarak eski musaplardan bir kişi vefat etmiştir. 8 Ekim Cuma günü yeni musap olmayıp eski musaplardan iki kişi vefat etmiştir[255].

Hizmet Gazetesi'nin nüshalarından yararlanılarak çıkarılan yukarıdaki veriler, ekim ayı sonu itibariyle vukuat ve vefattan bahsetmemektedir. Sağlık kurulu tarafından açıklanan bültenlere de artık hastalık ve ölümlere yer verilmemiştir. Bu bağlamda hastalığın gerçekten ekim ayı itibariyle son bulmaya yüz tuttuğu ya da son bulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

[255] Hizmet, 21 Ekim 1893, s.1.

1893 KOLERA SALGINI[256]

Günler		Hastalananların Sayıları					Ölenlerin Sayısı
	İslam (Türk)	Rum	Ermeni	Musevi	Katolik	Toplam	
14/8/1893	-	-	-	-	-	4	4
15/8/1893	-	-	-	-	-	7	7
16/8/1893	-	-	-	-	-	17	4
17/8/1893	-	-	-	-	-	13	10
18/8/1893	-	-	-	-	-	21	14
19/8/1893	-	-	-	-	-	25	21
20/8/1893	-	-	-	-	-	17	10
21/8/1893	-	-	-	-	-	21	12
22/8/1893	-	-	-	-	-	19	11
23/8/1893	7	2	1	14	-	21	10
24/8/1893	-	2	-	5	-	7	15
25/8/1893	2	2	1	13	-	18	16
26/8/1893	2	3	1	9	-	15	7
27/8/1893	3	2	1	12	-	18	10
28/8/1893	2	2	-	13	1	18	15
29/8/1893	3	5	-	17	-	25	14
30/8/1893	3	2	-	10	-	15	10
31/8/1893	5	1	-	6	-	12	12
1/9/1893	2	6	-	11	-	19	18
2/9/1893	2	2	-	10	-	14	10
3/9/1893	1	1	-	5	1	8	8
4/9/1893	2	-	-	5	-	7	5
5/9/1893	4	4	-	2	2	12	5
6/9/1893	5	5	1	2	-	13	9
7/9/1893	5	2	-	2	-	9	7
8/9/1893	-	2	-	3	-	5	9
9/9/1893	1	1	-	2	-	4	-
10/9/1893	2	1	1	3	-	7	4
11/9/1893	1	2	-	2	-	5	6
12/9/1893	3	2	-	4	-	9	3
13/9/1893	-	-	-	3	-	3	1
14/9/1893	-	1	-	2	-	3	1
15/9/1893	-	-	-	5	-	5	6
16/9/1893	2	1	1	-	-	4	3
17/9/1893	1	-	-	1	-	2	-
18/9/1893	2	1	-	-	-	3	4
19/9/1893	1	-	-	-	-	1	3
20/9/1893	-	-	-	-	-	-	-
21/9/1893	-	1	-	1	-	2	1
22/9/1893	-	-	-	2	-	2	2
23/9/1893	2	-	-	1	-	3	-
24/9/1893	1	-	-	-	-	1	-
25/9/1893	-	-	-	-	-	-	1
26/9/1893	1	-	-	-	-	1	-
27/9/1893	-	1	-	-	-	1	2
28/9/1893	-	-	-	1	-	1	1
29/9/1893	-	-	-	-	-	-	1
30/9/1893							
3/10/1893	-	-	-	-	-	-	1
4/10/1893	-	-	-	-	-	-	-
5/10/1893	-	1	-	-	-	1	-
6/10/1893	-	4	-	-	-	4	1
7/10/1893	1	1	-	4	-	6	5
8/10/1893	1	1	-	1	-	3	4
9/10/1893	2	1	-	-	-	3	2
10/10/1893	-	1	-	-	-	1	-
11/10/1893	-	-	-	-	-	-	3
12/10/1893	2	1	-	-	-	3	1
13/10/1893	2	-	1	1	-	4	2
14/10/1893	1	2	-	1	-	4	3
15/10/1893	-	2	-	-	-	2	2
16/10/1893	-	-	-	-	-	-	2
17/10/1893	-	-	-	1	-	1	1
18/10/1893	1	-	1	-	-	2	-
19/10/1893	1	-	-	-	-	1	1
20/10/1893	-	-	-	-	-	1	2
	74	68	9	171	4	472	343

Daha önce de aktardığımız bilgiler doğrultusunda hazırlanmış olan yukarıdaki tablo, salgının 1893 yılı Ağustos, Eylül ve Ekim aylarını içeren üç aylık süre zarfında etkili olduğunu göstermektedir. Rauf Beyru tarafından hazırlanan tablo sıhhiye komisyonunun raporları doğrultusunda hazırlanmıştır. Ancak komisyon raporlarına yansımayan daha nice vakanın olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Özellikle 1893 yılı yaz aylarında İzmir'de birçok ölüme neden olan kolera hastalığı, şehrin sınır komşularını da tedirgin etmiştir. Hüdavendigar ve Konya vilayetlerinde, Karesi Sancağının Karaçam mevkiinde, Kütahya Sancağında, Karahisar Sancağı Hamidiye istasyonunda ve Burdur Sancağı civarlarında birer tahaffuzhane tesis edildiği, adı geçen yerlerden gelen telgraflardan anlaşılmaktadır. Bu tahaffuzhanelerden birinde kontrol olunmadan geçişin mümkün olmayacağı yönünde kesin hüküm mevcuttur[257]. Ayrıca Hüdavendigar ve Konya vilayetleri hududunda teşkil olunan kordonlarda istihdam edilmek üzere, masrafları vilayetten karşılanacak bir miktar jandarma askeriyeden talep edilmektedir. Görev fevkalade dikkat gerektirdiği için bunun titizlikle yerine getirilebilmesi ve zabıtalara yardım etmek adına, askeriyeden elli adet asker de bu talebe ilave edilmiştir[258].

Diğer taraftan İzmir'deki şüpheli hastalık ortadan kalkana kadar, Beylerbeyi Hastanesinde görev yapmakta olan altı askeri doktor İzmir'e gönderilmiştir[259]. Buna ilaveten hastalığın tamamen ortadan kalkması için yeni bir teknoloji kullanılmaya başlanmıştır: Etüv makinesi. II. Abdülhamid giysilerin dezenfekte edilmesi için geliştirilen bu yeni icada kayıtsız kalmamış, kolera salgının yarattığı endişeyle iki adet küçük etüv makinesi getirtmiştir. Hayli pahalı bu iki makineden biri İstanbul Kavak Tahaffuzhanesi'ne monte edilip diğeri Klazomen Tahaffuzhanesi'ne gönderilmiştir. Etüv makinesinden iyi netice alınması sonucu, makinenin aynısından şimendiferlerde de kullanılmak üzere gönderilmesi için valilik Bab-ı Ali'ye başvurmuştur. 3 Ağustos 1893 te üç adet etüv makinesi şimendiferlerde kullanılmak üzere İzmir'e gönderilmiştir[260].

[257] BOA. *Y.A.HUS*. 279/101 lef: 1 (15 Ağustos 1309-27 Ağustos 1893)
[258] BOA. *DH.MKT*. 137/2 lef: 1, lef: 2 (8 Eylül 1309-20 Eylül 1893)
[259] BOA. *DH.MKT*. 110/29 lef: 1, lef: 2 (20 Ağustos 1309-1 Eylül 1893)
[260] Böke, a.g.m. s.152.

Bunlardan bir tanesi Aydın'a gönderildiği için 31 Ağustos 1893 te yeni ve daha büyük bir etüv makinesi istenmektedir[261].

Nitekim 1893'ün ekim ayından itibaren İzmir'de vukuat olmadığı gibi hastalığa yakalanan da olmamıştır. Kokaryalı civarındaki çadır ve barakalardaki ahaliye, sıhhiye heyeti tarafından ziyaretlerde bulunulduğu ve ahalinin durumunun gayet yerinde olduğu belirtilmektedir. Klazomen tahaffuzhanesinde dahi ahalinin sıhhiyesi yerindedir[262]. Kolera illetinin hususi bir tedavisi bulunduğu bahsiyle bunun uygulaması için İzmir'e gelecek olan Bolu belediye tabibi Kosti Monol Efendinin, koleranın ortadan kalkmakta olduğu için tayinine gerek kalmadığı yazışmalarda geçmektedir[263]. Kolera korkusunu kısmen atlatabilen ahali, padişaha şükranlarını sunarken, on gün olan karantina süresinin beş güne indirilmesi de istenilmektedir[264]. Çünkü geçimini zor sağlayan fukara yiyecek ekmeğe muhtaç durumdadır. Ekmek dağıtmanın hem fukarayı bu sıkıntıdan kurtaracağı hem de bu vesileyle padişaha hayırlı işlere muvaffak olmaya nasip edeceği uğultuları ahali arasında duyulmaktadır. Bu isteklerin dikkate alınması sonucu komisyon hemen toplanmış, akabinde ekmek dağıtımına karar verilmiştir. İstekleri yerine getirilen ahali ise padişaha yâd ve teşekkürlerini sunmuşlardır[265].

İzmir'de salgının son bulmasına rağmen, hastalığın etkilerinin ve özellikle karantina önlemlerinin bir süre daha devam ettiğini görmekteyiz. Salgının tam olarak son bulmasından çok daha öncesinden başlayarak, kent dışına sığınmış olan ailelerin, çevredeki köy ve kasabalardan yavaş yavaş dönmeye başladıkları[266] bildirilmektedir. Bunlar genellikle kent dışında evleri olan ve imkânları bulunmayan, bu nedenle kent dışına çıkarılarak orada çadırlara yerleştirilmiş olan fakir Musevi halktır[267].

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, XIX. yüzyılın tamamından ziyade yüzyılın son döneminde İzmir'de etkisini gösteren kolera en büyük etkisini 1893'te yapmıştır. Bu bağlamda gerek arşiv belgelerinde, gerekse dönemin basınında yer alan haberlerde

[261] BOA. *DH.MKT*. 110/29 lef: 1, lef: 3, lef: 4, (20 Ağustos 1309-1 Eylül 1893)
[262] BOA. *Y.PRK.SGE*. 6/2 lef: 2, (23 Eylül 1309-5 Ekim1893)
[263] BOA. *DH.MKT*. 146/30 lef:1, lef:2, lef:3, lef:4 (26 Eylül 1309-8 Ekim 1893)
[264] BOA. *Y.PRK.SGE*. 6/2 lef: 1, (23 Eylül 1309-5 Ekim1893)
[265] Hizmet, 23 Ağustos 1893, s.1.
[266] Hizmet, 30 Eylül 1893, s. 1.
[267] Beyru, a.g.e. s. 164.

kolera ve etkilerine dair birçok bilgiye rastlamaktayız. Özellikle hastalığa karşı tedbir almaya dayalı haber ve duyurular yerel basının gündeminden hiç eksik olmamıştır. Hatta hastalık hakkındaki bilgilendirmeyi kendisine vazife edinen Hizmet Gazetesi, konuyla ilgili sürekli ilgilendiğini görmekteyiz. Öyle ki; Hizmet Gazetesi belediyelerden daha iyi hizmet almadaki en büyük payın kendisine ait olduğunu da vurgulamaktan kendini alamamaktadır. Lakin tarafsızlık konusunda adil olamadığı gazete sayılarının takibi sonucu anlaşılmaktadır. Gazete bir gün yerdiği belediyeleri bir başka gün övgüleriyle göklere çıkarmaktadır. Ayrıca belediyeler hakkında yazdıkları makaleler sebebiyle, ahali tarafından fevkalade takdir edildiklerini belirtmekten de kendilerini alamamışlardır. Tüm bu hareketleri sonucu memleket dâhilindeki süprüntülerin kaldırılmasını ve bir gün içerisinde ucube yerlerin tamirden geçirilmesini kendi başarıları saymaktadırlar. *"Biz zaten olmayacak bir şey istemiyorduk. Temizlik için toplanan parayla memleketimizin temizliği uğruna hoşgörülülük neşesinden kendimizi alamıyorduk"*[268] ifadesi ile güya tevazu örneği göstermektedirler.

[268] Hizmet, 14 Mayıs 1889, s.1.

III. BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE İZMİR'DE DİĞER SALGIN HASTALIKLAR

1.1. FRENGİ

1.1.1. **Frengi Hakkında Genel Bilgiler**

Frengi, toplumları hem fiziksel hem de psikolojik etkileyen, sinsi bir zührevi hastalık olarak[269] karşımıza çıkmaktadır. Hastalığın etkisi; sadece hastalığa yakalanan kişiyle son bulmayıp, genetik yolla yeni doğan bebeklere de geçmesi yönüyle neslin devamını tehlikeye atmaktadır. Küçük temaslar sonucu yayılabilen bu hastalık, etkisi itibariyle ciddi sağlık sorunlarıyla sonuçlanabilmektedir. Küçük bir kıvılcım şeklinde başlayıp, ivedilikle toplumları yok etme derecesine ulaşabilmektedir.

3.1.1.1. **Frenginin Tanımı, Türleri ve Belirtileri, Teşhis ve Tedavisi, Tarihte Etkili Olduğu Coğrafyalar**

Treponema Pallidum adlı bir bakteriden kaynaklanan[270], cinsel birleşme yolu ile bulaşan, zamanında tedavi edilmediğinde beyin, sinir sistemi, gözler, kemikler ve eklemler başta olmak üzere vücudun birçok uzvuna zarar verebilen hastalığa frengi[271] denilmektedir. Frenginin mikrobu ince bir spirokettir[272] Alman F. Scbaudınn tarafından bulunmuştur. Bu mikrobun direnci çok zayıftır ve insan vücudu dışındaki ortamda fazla yaşayamaz. Bu bağlamda frengi savaşında dezenfeksiyon tedbirlerinin, mesela veremde

---

[269] Fatma Bulut, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: "Frengi", Tarih Okulu, S.3, İlkbahar 2009, s.109.

[270] Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu ve Suat Vural, Tıp Terimleri Sözlüğü, Ankara 2004, s.246.

[271] Mehmet Temel, Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele, İstanbul 2008, s.27.

[272] **Spiroket:** Burgumsu, özel yapılara sahip bakterilerdir. Periplazma kamçıları ve dingil telleri yapıları ile özel bir hareket yeteneğine sahiptir. İnsanda hastalık yapanları Treponema, Borrelia, Leptospira cinslerinde bulunur. Spiroketler ince yapıları nedeniyle ancak karanlık alan mikroskoplarında gözlenebilirler. Genel Mikrobiyololojiye ve Bakteriyolojiye Giriş, Mikrobiyoloji 5 http://www.drtus.com/yeni/modules/pocketus/mikrop.pdf (Erişim Tarihi: 27 Kasım 2013)

olduğu kadar büyük önemi yoktur. Frengi insandan insana cinsel temas ve öpme ile geçtiği için, hastalığın en etkin dağıtıcısı insandır[273].

Frengi hastalığının, tarihte ilk nerede ve ne zaman ortaya çıktığına ilişkin değişik görüşler bulunmaktadır. Son dönemlere kadar kabul gören yaygın kanı, frenginin 1492' de Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'ya yayılmaya başladığıdır[274]. Ama bir takım gelişmeler bu yaygın kanıyı değiştirebilecek delillerle konuyu tekrar tartışmaya açmıştır. Nitekim 9 Eylül 2011 Sabah Gazetesi'ne verilen bir demeçte, frenginin Kristof Kolomb ile evrimleşmediği daha öncesinde de var olduğu savunulmaktadır. Savunuda Antalya'daki Perge Antik Kenti'nde yürütülen kazılarda çıkarılan iskeletlerde, hastalığa rastlandığı ileri sürülmektedir. Kemik ve diş bozukluğu görülen bir çocuğun iskeletinde frengi hastalığı tespit eden Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal, bu buluşun frengi hastalığının tarihini bin yıl geriye çektiğini bildirmektedir[275].

Perge Antik Kenti'nde, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu başkanlığında sürdürülen kazılarda elde edilen veriler, frenginin 1492′te Kristof Kolomb ve tayfasının Amerika kıtasının keşfinden dönüşünden sonra eski dünyaya yayıldığına ilişkin tezleri çürütmektedir. Kazı alanında antropolojik çalışmalar yürüten Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal, AA muhabirine yaptığı açıklamada, frenginin kökenine ilişkin tartışmaların 19. yüzyıldan bu yana sürdüğünü hatırlatmaktadır. Erdal yaptığı açıklamada;

> *"Frenginin kökenine ilişkin çoğu batılı bilim insanları tarafından ortaya atılan tezlerde, hastalığın Güney Amerika'da yaygın olan "Pinta" adlı hastalıktan evrimleşerek, cinsel yolla bulaşan bir hastalığa dönüştüğü düşüncesi ileri sürülmektedir. Bunun yanında 1492'de Kristof Kolomb ve tayfasının Avrupa'ya dönmesinin ardından eski dünyaya hızla yayıldığı ve çok sayıda insanın ölümüne neden olduğu düşünülmektedir. "Elimizde bu tezleri çürütecek veriler var"*[276].

[273] H. Braun, Bulaşıcı hastalıklar, Çev. Ziya Öktem, Ankara 1944, s.75.
[274] Abdullah Martal, Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir, İzmir 2007, s. 117.
[275] http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/09/29/frengi-kolombtan-once-de-varmis (Erişim Tarihi: 8 Eylül 2013)
[276] http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/09/29/frengi-kolombtan-once-de-varmis (Erişim Tarihi: 8 Eylül 2013)

Prof. Dr. Erdal, yaklaşık 10 yıl önce İznik Roma Açık Hava Tiyatrosu'nda yapılan kazılarda, frenginin XIII. yüzyılda görüldüğüne ilişkin kanıtlara rastladıklarını söylemektedir. Burada gün ışığına çıkarılan iskelet kalıntılarında, frenginin 1492 öncesinde de görülen bir hastalık olduğunu saptadıklarını anlatan Erdal, kazılarda anne karnında, cinsel yolla bulaşan frengi hastalığına yakalanan bir çocuğun dişlerinde yapı bozukluğu tespit ettiklerini ifade etmektedir[277].

İnsanda bu derece kalıtsal rahatsızlık bırakabilen hastalığın acı verici yolculuğu ani gerçekleşen bir durum değildir. Henüz anne karnında başlayabilen hastalığın etkisi, uzun bir süre devam edebilmektedir. Hastalık, vücudu ele geçirip uzun yıllar sızılar içinde yaşatabilmektedir. Bunu yaparken ise üç aşamalı bir rahatsızlık süreci izlemektedir. Frengi; hastalığın bulaştığı kısımda, en çok üreme organlarının dış kısımlarında ve az olmak üzere parmak veya ağızda sert bir yara ile başlar. Daha sonra kana geçer. Bu hastalığın ikinci evresidir ve o zaman deride genel belirtiler ve boğaz yangısı görülür. Spiroketler birçok organa yerleşir, oralarda zararlar yapar ve senelerce süren ve çoğu kez ölümle sonuçlanan hastalıklar meydana getirir. Bu da frenginin üçüncü evresidir. Nitekim frengi insanı senelerce hastalıklı ve uzuvları çalışamaz bir halde bırakabilir[278]. Hastalığın bu derece etkisini ve vücuttaki ilerleme evrelerini, Kuşadası Belediye Tabibi Ekrem Bey 16 Ağustos 1890 tarihli frengi hakkındaki yazısında şöyle dile getirmiştir;

> *"Küçük bir yara birçok yaraya sebep olabilir. Yayılması müthiş olan adı geçen irinin sarımtırak olup kan yoluyla ya da uzvun harap olan yerlerinde bulunur. Virüs şiddetli olup aşılama olunduğu zaman, mutlaka yara meydana gelir ve bu da illet-i efrenciye olarak adlandırılır. Bazı yazarlar iç irinin de bulunabileceğini söylemişlerse de, yapılan muayenelerde şimdiye kadar değinilen şekilde bir keşif yaşanmamıştır. Denilebilinir ki kadınlardaki sızı erkeklerden daha az ise de yaranın bulunduğu yere göre etkisi değişebilmektedir. Hatta bazen zavallı kadına insanlığın huzurundan bile mahrum eder. Hastalığın uzun süren tedavi aşamasından sonra, niteliğini çıbandaki renk değişiminden anlayabiliriz. Çıban iyileşmeye yüz tutmuşsa kül rengini almaktadır[279]*.

[277] http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/09/29/frengi-kolombtan-once-de-varmis (Erişim Tarihi: 8 Eylül 2013)
[278] Braun, a.g.e, s.76.
[279] Hizmet, 16 Ağustos 1890, s.1.

Frengi sadece cinsel organları değil, yüzü ve tüm vücudu süratle kaplayan kabarcıklar, ülserleşmeler, uzuvlarda şiddetli acı, cüzamda olduğu gibi bir yıl veya daha fazla süren kabarcıklar, burun, ağız ve boğazda göze hoş görülmeyen doku kaybı meydana getirmektedir[280]. Frenginin yol açtığı bu büyük yıkımlar, hastalığın tedbiri için yapılanların ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü frengi, sadece hastalığa yakalanan kişiyi değil, genetik yolla yeni doğan bebeklere de geçtiği için, bütün toplumu etkileyen bir sorun haline gelmiştir. Toplum frengiye yakalananlarla ilişkisini kesmiş, onları dışlamış ve kız alıp vermemiştir. Böyle olunca da frengiye yakalananlar hastalığını gizlemiş, bu da hastalığın hızla yayılmasına neden olmuştur[281].

Peki, insanı bu derece zarar veren hastalıktan korunmak için ne yapmak gerekir? Bu bağlamda yapılması gereken; hastalığın tehlikesi hakkında gençler bilinçlendirilmeli, kanunsuz cinsel birlikteliklerden kaçınılması hususunda halk ahlaki davranışlara yönlendirilmelidir(erken evliliklerin tavsiye edilmesi gibi). Ayrıca kötü yola düşmüş kadınların hükümet tarafından kontrolünün sağlanmasına ve gerekenin yapılmasına, hastalıklı olduğu halde cinsel değmelerde bulunanların cezalandırılmasına, erkeklerin cinsel münasebetlerde kondom kullanma zorunluluğuna dikkat edilmelidir.

Frenginin ortaya çıkışındaki belirsizliğin benzerini, hastalığın Osmanlı topraklarına nasıl sirayet ettiği hususunda da görmekteyiz. Bazı kaynaklarda hastalığın İspanya'dan sürülen Yahudiler aracılığıyla ülkeye bulaştırıldığı ileri sürülürken, bazılarında ise savaşlar yoluyla Osmanlı ülkesine bulaştırıldığı iddia edilmektedir. Bu iki genel görüş dışında bir üçüncüsü daha vardır ki, o da hastalığın Osmanlı ülkesine Rusya'dan bulaştığıdır. Savaşlar yoluyla ve Karadeniz kıyılarından Rusya'ya fırıncılık yapmaya gidenlerin memleketlerine dönmeleriyle hastalık, Osmanlı topraklarında da görülmeye başlamıştır. Bu bağlamda 1806-1812, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra işgal edilen yörelerimizde hastalık etkisini daha da arttırmıştır[282]. Hatta 1854 Kırım ve 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşından sonra hastalık artarak salgın halini almıştır[283].

[280] Massimo Livi Bacci, Avrupa'da Nüfus Hareketleri, Çev. M. Timuçin Binder, İstanbul 2009, s.65
[281] Mehmet Karayaman, 20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık, İzmir 2008, s.176.
[282] Yıldırım, a.g.m, s.1329
[283] Martal, a.g.e, s.117.

Hastalık her ne yolla gelmiş olursa olsun, neticede Osmanlı topraklarında frengi salgınlarının görülmeye başladığı kesinlik kazanmıştır. Hatta kesinlik kazanmasının ötesinde, Osmanlı toplumunda iki tür frengi tespiti yapılmıştır. Bunlardan birincisi; masum frengi, ikincisi ise; fuhuş yoluyla bulaşan masum olmayan frengidir.

Hastalığın Osmanlı coğrafyasındaki yayılışı hakkında, Osmanlı askeri hekimlerinden Ahmet Sait Bey frengi üzerine bir risale yazmıştır. Risalede (1854-1856 Kırım) harbinden sonra Kastamonu ve dolaylarında frengi hastalığı görüldüğü, II. Abdülhamit devrinde (1876-1909) orduyu ıslaha gelen Von De Goltz Paşa'nın isteğiyle Almanya'dan During isminde bir görevli getirilerek Kastamonu'da frengi mücadele teşkilatının kurulduğu belirtilmektedir[284]. During Paşa[285]: "*Anadolu'daki Endemik Frengi Hakkındaki Araştırmalar"* başlıklı konferansında Osmanlı ülkesinde masum Frenginin yayılışına ilişkin şu bilgileri aktarmıştır:

> *"Bir köyde, bir mıntıkada bütün okul çağındaki çocukların muayene edilmesi ile 140 çocuktan 100'den fazlasında frengi görülmüştür. Bunun nedeni çocukların hepsinin aynı kaptan su içmesi, ağzında frengi yarası olan bir kişinin o kaba salyasını bırakması, kaptan su içenlerin dudaklarını kabın keskin kısmı ile yırtması ve böylelikle frenginin diğer çocuklara geçmesi olmuştur. Bunun da fen dilinde "Masum Frengi" olarak adlandırılmaktadır ve memleketteki frenginin büyük bir kısmı da bu cinstendir"*[286].

Masum olmayan frengi ise; cinsel yolla bulaştığı için toplum tarafından ayıplanan bir hastalık olmuş ve gizli tutulmuştur. Hastalığa yakalananlar; hastalığı fahişelerden aldıkları suçlamasıyla karşılaşma korkusu ile rahatsızlıklarını gizlemişler, söylemeye cesaret edememişlerdir[287]. Aynı zamanda frenginin henüz doğmamış bebeklere de bulaşması insanlar arasında lanetli aile kavramının doğmasına da neden

---

[284]Bulut, a.g.e, s.112.

[285] Ernest Von During, XIX. yüzyıl sonlarında orduda yayılan frengi ile mücadelenin gerekliliği için Von De Goltz Paşanın önerisi ve Profesör Unna aracılığıyla Paris'den gelmiş, frengi tarama ve mücadelesini başlatmış, teşkilatların kurulmasına ön ayak olmuş, çalışmaları daha çok lepra ve sifiliz üzerine yoğunlaşmıştır. Yurt dışından gelen ilk dermatoloji hocası olup Hüseyin Hulki, Celal Muhtar, Menahem Hodara'nın yetişmelerine katkısı olmuştur. Ayrıca bkz, Gülay Satar, Hulusi Behçet ve Behçet Hastalığının Tıp Literatürüne giriş süreci, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Adana 2009, s.12.

[286] Bulut a.g.e, s.112.

[287] Hulusi Behçet, "Frengi Niçin Ayıp Görülür? Frengiyi Neden Gizli Tutmak Adet Olmuştur? Tabiatta Ayıp Denen Hastalık Var mıdır*?"*; Bulut, a.g.e, s.112.

olmuştur. Osmanlı toplumunda işsizlik ve sefalet fuhşu artırırken, fuhuş da toplumu yok etme tehlikesiyle karşı karşıya bırakan frengi vakalarını arttırmıştır. Bunun yanında Osmanlı toplumunda frengi vakalarının artmasına neden olan bir başka gelişme de; II. Abdülhamit döneminde illet-i efrenciyeliler'in askere alınmaması olmuştur. Yemen çöllerinde askerlik yapmak istemeyenler, bilinçli olarak frengi hastalığına yakalanmışlardır[288].

1.1.2. İzmir'de Frengi

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, ticaret ve sanayi alanındaki gelişmeler doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli liman kentlerinden biri haline gelen İzmir'de, veba ve kolera etkisini devam ettirirken, zührevi hastalıklar da yeni bir sağlık sorunu olarak ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen dönem itibariyle frengi ve benzeri hastalıkların ortaya çıkması ve kolayca yayılması çeşitli etkenlere bağlıdır. Yetkililer tarafından gerekli önlemlerin alın(a)maması ve halkı hastalıklara karşı bilinçlendirmede yetersiz kalınması[289] hastalığın yayılmasının temel sebepleri arasındadır.

Nitekim İzmir, limanı sayesinde dış dünya ile bağlantıları olan, çeşitli etnik unsurları içinde barındıran ve eğlence hayatı dönem itibariyle oldukça renkli olan bir şehirdir. Bu yönüyle İzmir, hastalığın ortaya çıkışından sonra hızla yayılabileceği tüm özellikleri taşımaktadır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru İzmir basınında, hastalığa ilişkin çeşitli haberler yer almaya başlamıştır. Gazetelerde hastalığın Avrupalılardan bulaştığı, Anadolu'da halkın beşte birinin bu hastalığa yakalandığı ve bu illetin sıtma, humma ve hatta ölümden bile kötü olduğu[290], yalnız hastalanan kişiyi değil onun sülalesini ve doğacak çocuklarını da etkileyeceği vurgulanmıştır[291]. 1893 büyük kolera salgınından hemen önce İzmir'de gazetelerin gündeminde yavaş yavaş yerini alan yine bu hastalık olmuştur.

> *"Avrupa'nın şarka hediye ettiği şeylerin biri de efrence denilen kaçınılmaz beladır. Bu maraz sıtma gibi, humma gibi, sarıca gibi ve hatta ölüm gibi de değildir. Ölüm bir hayatı mahveder. Fakat bu korkunç ve*

[288] Karayaman, a.g.e, s.177.
[289] Martal, a.g.e, s.117.
[290] Hizmet, 3 Ağustos 1889, s. 1.
[291] Beyru, a.g.e, s.130.

müthiş hastalığa tutulanların sülalesini istikbaldeki evladını parça parça etleri düşerek can vermeye mahkûm eder. Dünyada zürriyet yetiştirmekle memur olan insanlar ailesini, salgında olan çocuklarını kendi eliyle öldürmek kadar feci bir hadise tasvir olunabilir mi? Bu maraz bulunduğu yerdeki insanların burnunu kulağını düşürerek şebekten yakışıksız bir hale getiriyor. Avrupalı fahişelerden bulaşan bu maraz İzmir gibi büyük şehirlerde hala fuhuşhanelerden dağılmakta olduğu gibi, Anadolu içinde zehirlenen yabancılar vasıtasıyla hastalığın sirayet kabiliyeti genişlemekte ve her tarafa dal budak salmaktadır. Bir frenklinin ağız dokundurduğu bir fincan birçok kişileri aşılayacağı gibi su, kadeh, çamaşır, temas bile bunun sirayetine hizmet eder durumdadır. Beş okka suya damlayan ufak bir frengi cirahtı birkaç kişiyi zehirlemiş. Bir frengilinin ayağındaki ufak belirsiz bir yaranın hemşiresine temas eylemesi o zavallının vücudunu frengi yaraları içinde bırakmıştır. Avrupa'da hastalık fuhuşhaneler aracılıyla tedavi edilirken, bizdeki kerhaneler rezalet içinde ve her türlü kayıttan uzak şekilde fuhuş edebiliyor. Bir frenkli yıllarca hastalık saçabiliyor. Alaşehir'de bir frengi hastanesi yapılması planlanmışken hala yapılmadı. Sıhhatimiz için her türlü fedakârlığı gösteren efendimize çare bulmasını arzu ederiz"[292].

Hastalığın İzmir ve çevresinde gerçekten ürkütücü boyutlara ulaştığını ortaya koyan bir başka haberde ise şu ifadelere yer verilmiştir;

"Refikimiz (Aydın) gazetesi son nüshasında frengi illetinin vilayetimizin bazı mahallerinde bulunan ahali üzerinde korku saldığını beyan ediyor. Bu haber acıma duygumuzu harekete geçirip bizi de birkaç söz söylemeye mecbur kılmıştır. Bu illet-i facia birkaç seneden beri vilayetimizin bazı mahallerinde yüz göstermeye başlayarak icray-ı tesirattan gayrı durmamakta olmasıyla ve bu sebeple birçok kimselerin mahvolup gitmekte olduğu malumunuzdur. Bu illet-i müthişenin önünü alabilmek üzere Hükümet-i Seniyeye dahi teşbisat-ı lâzımeden halli kalmamış ise de faide-i kargir olamamıştır. Vilayet-i Sıhhıye Müfettişliği'nden mukaddema Makam-ı Vilayet-i Celile'ye takdim bulunduğunu haber aldığımız raporlarda bu illetin men-i itşarı olmak üzere İzmir ve Manisa ve Aydın gibi büyük şehirlerimizdeki fuhuşhaneler gösterilmiştir. Bunlardaki erbab-ı fuhuş suret-i mükemmelede tedavi edilmedikçe bunun önünü alabilmek çok zor olacağı bildirilmiş, iş müfettiş efendinin bu babdaki mütealasına herhalde bir tedbir musib olmak üzere telakki eylediğimizi beyandan çekinmeyiz. Şurasını dahi arz ederiz ki, bazı tedbir önerileri müfettişe ulaştırmaya düşünülmüş. Hatta birkaç sene evvel ikinci belediye dairesi tarafından

[292] Hizmet, 3 Ağustos 1889, s. 2.

Kemer'de, Mısırlı Merhum Hüseyin Efendizade Halit Beyin köşkü, ancak frengi illetine mahsus bir hastane ittihaz edilmek üzere kiralanarak, bir yıllık kira bedeli de ödendiği gibi diğer gerekli malzemeleri de tamamlanarak, hastanenin devamlı masrafları karşılanması için fuhuşhanelerden aylık belirli para toplanmasına ve hastalığın bulunması olası olan yerlerin daimi kontrol altında tutulmasına karar verilmişti. Mülkçe muhassenat-ı kabil inkâr olmayan şu karara isabeten mevki-i icra konulacağı sırada suret-i karar diğer noktadan muhakime edilerek her nasılsa icradan alına konulmuştur. Fakat bize kalır ise fi zamanına ortadan kaldırılması mümkün olmayan erbab-ı fuhuşun bir yandan birçok insanı frengi iletiyle aşılamakta olmalarına kayıtsızlıkla beklemekten bahis olunmuş. Yeniden gerekli mevkiin ilgilenmesini tedbir olarak görürüz. Hatta bu tedbirin yalnız İzmir'de değil Manisa, Aydın, Nazilli, Muğla gibi büyük beldeler de dahi gerekli mevkilere bildirilmesiyle illetin ortadan kalkması çaresine bakılması menfaatimiz için istemekten geri durmayız. Şurasını dahi beyan eyleriz ki; frengi tıbben sarı ve miras yoluyla geçen bir illet olduğunu, ayrıca bu illetin Anadolu'nun birçok yerinde görülmesi tedavinin zorunluluğunu ortaya koymaktadır[293].

Kentin hastalık durumu hakkında bilgilendirmelerde bulunan ve ne şekilde tedbirler alınması hususunda görüşlerini beyan eden Hizmet Gazetesinin haberleri, belediyelerin nazarı dikkatindedir. Belediyeler için yerel basın, yapılacak çalışmalar konusunda görüşlerine itibar edilebilecek bir oluşum halini almıştır. Hatta hastalığın kentteki etkisinin ne derecede olduğu yine yerel basın aracılığıyla öğrenilebilmektedir.

İzmir yerel basınında frengiyle ilgili haberlere sıkça yer verilmesi, hastalığın boyutunun ileri derecelere ulaştığını göstermektedir. Bu bağlamda merkezi yönetimin duruma karşı önlemi, valiliklere hastaneler yapılmasını önermesi olmuştur. Bu önerinin gerçekleştirilmesi hususu ise belediyeler üzerine yıkılmaya çalışılmıştır. Oysa o tarihlerde belediyelerin bu işin üstesinden gelecek maddi imkânları olmadığı gibi bu tür hastalıklarla ilgili bir uzmanlaşma da söz konusu değildir[294]. Buna rağmen halk ilanlarla uyarılmaya çalışılmıştır[295].

"İlan-ı Husus: Atina mektebi muallimlerinden Mösyö nam zat bu kere şehrimize gelerek Kordon'da eski Mille otelinde ikamet etmektedir. Frengi

[293] Hizmet, 27 Kasım 1886, s.1.
[294] Martal, a.g.e, s.121.
[295] Hizmet, 16 Temmuz 1887, s.1.

ve bel soğukluğunda ihtisas kazanmış olduğu bilinen bu zaata, hastalılığa yakalanmış olanların kendisine müracaatı sayesinde sonuçtan memnun kalacakları" bildirilmiştir.

Frengi hastalığının sirayetini engelleme hususundaki en tedirgin çalışmalar, şüphesiz fuhuşhaneler ve fuhşiyatın kontrolü üzerine yapılan çalışmalar olmuştur. Kordon ve Hacı Bey Hanı gibi bazı mahallelerde bulunan fuhuşhanelerin kaldırılması ve fuhşiyatın kontrol altına alınması için, fuhuşhanelerin Sakızlar mahallesine taşınması kararının arkasından, orada çalışanların hastanede tedavi edilmeleri kararı alınmıştır. Böylelikle hastalık kısmen kontrol altına alınacaktır. Ayrıca hastalığın def'i için görevlendirilen memurun maaşı, hastaların tedavi masrafları ve tedbir hizmetleri için gerekli harcamaların hepsi, fuhuşhanelerden alınan vergi ile karşılanacağı Sıhhiye Komisyonu tarafından rapor edilerek Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir. Fakat fuhuşhanelerden vergi alarak frengi illetine yakalanmış fahişelerin tedavisine mahsus olmak üzere bir hastane yapmak, fuhuşhanelerin varlığını resmen tasdik demek olduğundan, yapılacak masrafların belediye tarafından veya hazineden karşılanması uygun görülmüştür[296]. Bu düşüncenin akabinde gerek belediyenin gerek hazinenin bu işe girişecek durumda olmadığı bildirilmiştir. "*Hazine bu harcamaya müsait olmadığı halde bu ihtiyacı bir şekilde giderebilecekti, ama belediyenin bu iş için kudreti yoktur"* savunusu yapılmaktadır.

İki üç yıl sonra hastanenin Aydın Vilayeti Sıhhiye Müfettişi Ali Rıza Efendi eliyle yaptırılmak üzere Bab-ı Ali'ye bilgilendirilmede bulunulmuştur. Yapılacak hastanenin masrafları dahi hesaplanmış ve masrafların vilayetçe karşılanacağı açıklanmıştır. Bunun yanı sıra Gureba Hastanesine erkek-kadın ayrı olmak üzere birkaç koğuş ve odalardan oluşan bir daire olsa bile büyük fayda sağlayacağı dile getirilmiştir[297]. Neyse ki Doktor Marino tarafından bir hastane yapılmışsa da, yolsuzluklar nedeniyle inşa edilen bu hastanenin idaresinin, Belediye Meclisi ve Sıhhiye heyeti tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Yine hastalığın sirayetini önlemek için belediye adına bir hastane ve mevcut hastanelere birer koğuş yaptırılarak hastalıkla baş

[296] BOA. *DH.MKT*, 1689/118 lef: 1,(2 Kânunusani 1305-14 Ocak 1890); BOA. *A.MKT.MHM*, 502/23 lef: 1(21 Temmuz 1307-2 Ağustos 1891)
[297] BOA. *DH.MKT*, 172/48 lef:1, (13 Teşrinisani 1309-25 Kasım 1893)

edilmeye çalışılmıştır[298]. Bu girişimler hastalığı önleme yolunda atılmış en somut adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özetle; frengi hastalığı, Avrupa'dan çeşitli yollarla Osmanlı ülkesine bulaşmış, XIX. yüzyılda gazetelerin gündemini yoğun olarak işgal etmiş, toplumları hem fiziksel hem de psikolojik olarak sarsan sinsi bir zührevi hastalık olarak Osmanlı toplum hayatında var olmuştur. Hastalığın yoğun yaşandığı XIX. yüzyıl frengi ile mücadele ve tedavi yollarını araştırmak üzere uzmanlardan oluşan çeşitli komisyonlar kurulmuş, frengi hastaneleri inşa edilerek salgının önü alınmak istenilmiştir. Lakin yüzyılın sonunda frengi, bir ölçüde denetim altına alınsa da tam olarak engellenememiştir.

3.2. ÇİÇEK

3.2.1. **Çiçek Hakkında Genel Bilgiler**

Çiçek hastalığı, kaynağı virüs olan son derece bulaşıcı bir hastalıktır. Cinsiyet, ırk ve yaş ayrılığı gözetmeyen bu hastalığın etkeni Borreliota variolae denen virüstür. Bulaşma insandan insana olduğu gibi eşya aracılıyla da olabilmektedir. Kuluçka dönemi 1-2 haftadır. Bu dönem bitince ateş, titreme ve bel çevresinde ağrılar başlar. Üçüncü ya da dördüncü günde döküntü, yani kırmızımtırak benekler ortaya çıkar; bunlar daha sonra kabarcıklara ve en sonunda sarımsı sivilcelere dönüşür. Biçimleri yuvarlak, büyüklükleri mercimek kadar, bazen daha iri de olabilmektedir. Hastalığın onuncu gününe doğru sivilceler kurur ve kabuk bağlar. Bu kabuklar düşünce, altında sivilcelerin izinin kaldığı görülür. "Çiçek izi" diye bilinen bu izler önce kırmızı, sonra beyazımsı olur ve içeri göçerek "çiçek bozuğu" denen durumu meydana getirmiş olur. Osmanlı döneminde halkın yarıdan fazlasının yüzlerinde çiçek bozuğu çukurları oluşmuştur[299]. Hastalığı başarıyla atlatanlar bağışıklık kazandıklarından hastalığın asıl müsebbibi, hastalığa yakalanıp bulundukları yerde salgınlara yol açan ve yeterli sayıda bağışıklığı olmayan çocuklardır. Hastalıktan ölümler çok yüksek olmasa bile, hastalığın en büyük etkisi, çocuklarda körlüğe neden olmasıdır[300].

[298] BOA. *DH.MKT*, 719/15 lef:1, lef:2 (24 Mayıs 1319-6 Haziran 1903)
[299] "Çiçek Hastalığı", Sağlık Ansiklopedisi, C.II, İstanbul 1975, s.401
[300] Özdemir, a.g.e, s.398.

Tarihin en eski çağlarından beri (İ.Ö 7. yy)[301] insan topluluklarını etkilemiş olan çiçek hastalığı Çin, İran ve Mısır'da tanınmış bir hastalık olup, haçlı savaşları ile Avrupa'ya yayılmıştır. XVI. yüzyılda çoğalan çiçek hastalığı İspanyollar tarafından Amerika'ya götürülmüştür[302]. Akabinde İngiltere'de yavaş yavaş ortaya çıkmış ve I. James'in hükümdarlığında (1603- 1625) belirgin hale gelmiştir[303]. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kitle ölümlerinin yegâne sorumlusu bahsi geçen hastalık olmuştur.

On bin yıllık geçmişi olduğu tahmin edilen bu hastalık milyonlarca insanın ölümüne, yakalandıktan sonra sağ kalanların da üçte birinin kör kalmasına neden olmuştur. Böylesine yıkıcı bir hastalığın önünü alabilmek için en önemli adım ise aşı uygulaması olmuştur.

Aşının çiçek hastalığındaki öneminin kavranması, bizi aşı hakkında daha detaylı bilgi sahibi olmayı mecbur bırakmıştır. Bu bağlamda atalarımızın aşılama tarihinde önemli kilometre taşlarından olduklarını net bir şekilde ifade edebiliriz. Esasen ilk aşıyı bulan ulus Çinlilerdir. Türkler Orta Asya'da komşuları olan bu ulustan o tarihlerde her salgında on binlerce insanın ölümüne neden olan çiçek hastalığına karşı, hastalığa yakalanmış insanların derilerindeki veziküllerin içinde bulunan sıvıyı kullanmayı öğrenmişlerdir. O dönemde alınan sıvı fındık veya ceviz kabuklarının içerisinde kurutulup ve çiçek hastalığı geçirmemiş kişilerin derileri iğneyle çizildikten sonra, üzerine damlatılmaktadır. Türkler bu yöntemi, yani "variolasyon"u Orta Asya'dan göç ettikleri bölgelere de taşımışlardır[304].

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de özellikle İstanbul'da saray çevresinde varyolasyon (çiçek hastalığına karşı bağışıklık oluşturma) uygulanmış ve çok sayıda insan ölümden ve ciddi deri hastalıklarının açtığı yaralardan kurtulmuştur. Ancak uygulanan sıvı canlı ve attenüe edilmemiş yani enfeksiyonu önlemek için değişikliğe uğratılmış canlı organizmalardan yapılmış çiçek virüsü içerdiğinden, uygulamanın ciddi oranda yan etkisi de bulunmaktadır.

---

[301] Nuran Yıldırım, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.V, 1985 İstanbul, s.1331.
[302] Karayaman, a.g.e, s. 171.
[303] Bacci. a.g.e, s. 91.
[304] Mehmet Ceyhan, "Aşı Tarihi" Sağlıkta Nabız Dergisi, Cilt:6 Sayı: 23, 2009, s.14.

Çiçek aşısının 1630 seneleri civarında İstanbul'da uygulandığı bilinmektedir. İstanbul'da 7.11.1697 tarihli bir mezar taşında "Aşılamacızade Hekim Ali Çelebi" ibaresi tespit edilmiştir. Bu zatın 65 sene yaşadığı kabul edilirse, daha önce çiçek aşısı yapan babasının 1632'lerde bu işi yaptığı ortaya çıkmaktadır. Hatta Cevdet Paşa'nın meşhur tarihinde (*Tarih-i Cevdet*)[305] , çiçek aşısının ilk önce Anadolu Yörükleri tarafından yapıldığını, böyle bir Yörük'ün İstanbul'a gelerek çocukları aşıladığını kaydeder. Cevdet Paşa bu uygulamanın insandan insana değil de inek memesinden insana yapılan şekliyle olduğunu da kaydetmektedir. 1846'da Mektebi Tıbbiye-i Adliye-i Şahane matbaasında basılan "Menafi-ul-etfal" isimli eserde de 1679 senesinde Anadolu'dan gelen ve çiçek aşısını yapmasını bilen bir adamın İstanbul'da 5-6 çocuğu aşıladığı belirtilmektedir[306].

Osmanlı Devleti'ndeki aşı uygulamalarının giderek gelişme gösterdiğinin bir diğer kanıtı ise, Lady Montagu'nun yazmış olduğu mektuplardır. O dönemde İstanbul'daki İngiltere başkonsolosunun eşi olan Lady Montagu çiçek hastalığı geçirmiş ve yüzünde hastalığın izleri kalmıştır. İngiltere'de henüz bulunmayan çiçek aşısının İstanbul'da yaygın bir şekilde kullanıldığını görmüş ve iki çocuğunu da aşılatmıştır. İstanbul'dan yazdığı ve tarihe "şark mektupları" olarak geçen mektuplarla ve Londra'ya döndükten sonra bizzat kendisi çiçek aşısını İngilizlere tanıtmıştır. Lady Montagu'nun bu mektupları ilk kez, 1721'de Londra'da "Transactions" adlı dergide "Türkler çiçek hastalığını nasıl alırlar" başlığıyla yayınlanmıştır. 1 Nisan 1717 tarihinde Edirne'den Lady Montagu tarafından, arkadaşı Miss Sarah Chiswell'e yazılan mektup İngiltere'de aşılamanın başlamasına neden olmuştur. Mektup şu şekildedir[307]:

> *"Hazır hastalıktan bahsetmişken size bir şey anlatacağım ki onu okuyunca burada olmayı arzu edeceksiniz. Bizde çok mebzul ve vahim olan çiçek hastalığı, burada aşı denilen bir ameliyenin icadı dolayısıyla tamamıyla zararsız bir hale getirilmiştir. Birçok ihtiyar kadınlar vardır ki Eylül ayında sıcaklar hafiflediği zaman, bu ameliyeyi yapmayı kendilerine iş edinmişlerdir. Halk birbirlerine haber yollayarak aileden birisine çiçek aşısı isteyip istemediğini sordurur. Bunlar bir yerde toplanırlar. On beş, on altısı bir yere geldi mi ihtiyar kadın elinde içerisi çiçek cerahati dolu bir fındık kabuğu ile gelir ve size hangi damarınızı açtırmayı istediğinizi sorar.*

[305] Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Cilt: I, s. 203
[306] Ceyhan, a.g.m, s.14
[307] Ceyhan, a.g.m, s.15.

Sonra derhal gösterdiğiniz yeri büyük bir iğne ile size hiç acı vermeden açar ve damarın içine iğnenin başının alacağı kadar bu zehirli damladan koyar ve sonra yaranın üstüne bir boş ceviz kabuğu koyarak kapatır. Aynı surette birkaç damar daha açar... Onlar aşıyı bacaklara ve kolların görünmeyen yerlerine yaptırırlar. Aşı yapıldıktan sonra çocuklar ve küçük hastalar bütün gün oynarlar ve sekiz saat için tamamıyla sıhhatlidirler. Sonra ateş ve nöbet başlar ve iki üç gün yatakta kalmaya mecbur olurlar. Çocukların yüzlerinde yirmi veya otuz kadar ufak çıban çıkar ki, bunlar hiç iz bırakmazlar ve sekiz gün içinde hastalıktan evvelki haline gelirler. Yara açıldığı yerde hastalık devam ettiği müddetçe cerahat akar ki zannedersem pek faydalıdır. Her sene binlerce kişiye bu ameliye yapılır. Fransız sefiri latife kabilinden, burada çiçek aşısını içmelere gider gibi kolaylıkla yapıyorlar. Çiçek aşısından ölmek akla gelecek bir durum değildir. Ve emin olabilirsiniz ki bu tecrübenin emniyetine inanıyorum. Çünkü sevgili küçük oğluma da tatbik ettireceğim. Bu faydalı keşfi İngiltere'ye ithal edecek kadar sadık bir vatandaşım. Eğer varidatlarının birer kısmını feda ederek insaniyete yardım edecek kadar fazilet sahibi olanını bilseydim, bizim doktorlardan bazılarına bilhassa yazmayı ihmal etmezdim. Fakat bu hastalık onların çok işine yarar. Hatta bu suretle çiçek hastalığını ortadan kaldırmaya azmetmiş âdeme kin ve garaz beslenir. Şayet yaşar ve geri gelirsem onlarla mücadele etmekte kendimde cesaret bulabileceğim. Bu vesile ile dostunun kalbindeki kahramanlığa hayran olmalısın.

Lady Montagu oğlunu henüz üç aylık iken, İstanbul'da İngiltere'den getirmiş olduğu cerrah Metiland vasıtasıyla (fakat Türkiye'de öğrendiği usul ile) aşılatmıştır. Cerrah Metiland İngiltere'ye dönünce bu aşı hakkında 1772 senesinde iki eser yazmışsa da, pek ilgi uyandıramamıştır. Ancak sonraları Lady Montagu'nun İngiltere'deki kızını da saray hekimlerinin huzurunda aşılatması büyük ses getirmiştir. Daha sonra İngiltere veliahdının hanımı da bir çocuğunu çiçek hastalığından kaybetmek tehlikesi ile karşılaşınca, Lady Montagu gibi, bütün ailesini aşılatmak için kraldan izin istemiş, ancak kral 6 idam mahkûmu üzerinde bu aşıyı tecrübe ettirerek zararsız olduğuna inandıktan sonra torunlarına da yapılması için izin vermiştir. Sonraki yıllarda çok sayıda İngiliz bu yöntemle aşılanarak ölümden kurtulmuştur[308].

XIX yüzyılda dünyada yaklaşık iki yüz milyon insanın ölümüne neden olan çiçek salgınları, Asya ile Avrupa arasında göç ve kervan yolu olan Anadolu'da da hayli etkili olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı

[308] Ceyhan, a.g.m, s.16.

coğrafyasında sıklıkla görülmeye başlanmıştır[309]. Hastalık, 1845 yılında İstanbul'da salgın halini almaya başlayınca bazı tedbirleri zorunlu kılmıştır. Bu tedbirlerin başında salgınlara karşı mücadele etmek için yukarıda da değindiğimiz aşı uygulamaları ve aşı üretimi gelmektedir.

XIX. yüzyılda diğer salgınlarla mücadelede görülen noksanlıklar çiçek salgınlarında da kendini göstermektedir. Çiçek hastalığıyla mücadelede, yeteri derecede aşı memurunun ve tıbbı malzemenin bulunamaması önemli sorunlar arasında gelmektedir. Tayin edilen aşı memurlarına düzenli olarak maaş ve harcırahın verilememesi aksayan bu işleyişi tamamen aksatmaktadır. Mali istikrarsızlığın hayli dalgalı görüldüğü bu dönemde, ödemelerin bazen devlet bütçesinden, bazen ise belediye bütçesinden karşılandığı belirtilmektedir[310].

3.2.2. **İZMİR'DE ÇİÇEK HASTALIĞI**

XIX. yüzyılın son çeyreği İzmir için salgınlar dönemi olmuştur. Veba ve koleradan rahat bir nefes alabilme ortamının oluştuğu düşünülmekteyken bu sefer başka bir salgınla karşı karşıya kalınmıştır: Çiçek salgını. 1871 yılında bölgenin ilk yıkıcı çiçek salgını yaşanmıştır.1871 Kasımında başlayan salgın, sene sonuna kadar 222 kişinin hayatına sebep olmuştur[311].

Diğer önemli bir çiçek salgınının, bir on yıl sonra İzmir'de yeniden baş gösterdiğini gazete haberlerinden öğrenmekteyiz. 1882 yılının Mart ayı başlarında Musevi Mahallesinde ortaya çıkan salgın, Haziran ve Temmuz aylarında kentin diğer mahallelerine de yayılmış ve Ağustos ve Eylül aylarında ise, en şiddetli dönemini yaşatmıştır[312].

HASTANELER VE TOPLUMLAR	**1882-83 ÇİÇEK SALGINI SONUCU ÖLÜM SAYISI**		
	ERKEK	KADIN	TOPLAM
Rum Hastanesi	18	11	29
St. Antoine Hastanesi	2	-	2

[309] Temel, a.g.e, s.129.
[310] BOA. *DH.UMVM*. 80/13, lef:2.(20 Rebiülahir 1333-7 Mart 1915)
[311] Beyru, a.g.e, s.125
[312] Beyru, a.g.e, s.125.

Osmanlı Hastanesi	2	-	2
Rum Toplumu	150	130	280
Katolik Toplumu	4	4	8
Musevi Toplumu	58	19	77
Toplam	**234**	**164**	**398**

İstatistiğin veriliş tarzından, pek çok hastanın hastaneye yatırılmadan evinde ölmüş olabileceği tahmin edilmektedir. Pek çok ölüm vakasının sağlık idaresine bildirilmemesinin yanı sıra Müslüman ve Ermeni kökenli nufusun ölüm sayılarının verilmediği hâlbuki bu toplumlarda da hayli vukuat gerçekleştiği ileri sürülmektedir[313].

1882 yılına ait istatistiklerin ardından, 1887 İzmir'de bir kez daha çiçek salgınının başladığı ve bu durumun basına yansıdığını görmekteyiz.

> *"İzmir'in Damlacık mahallesiyle Muhacir mahallesinde çiçek hastalığı zuhur ederek etrafa sirayeti başlamış ve bazı vefayat vukua sebep olmakta bulunmuş olduğundan, hastalığın önü alınmak için mezkûr mahallelerden hastalığın sirayet etmediği mahallelere gidip gelme yasağı, Vilayet-i Sıhhiye tarafından Makam-ı Celile-i Vilayete takdim beyan olunmuştur. Ayrıca aşısız bulunan ahali için Birinci Belediye Dairesi'ne tebligat lüzumu görülmüştür"*[314].

Bu uyarı üzerine salgının diğer mahallelere de sıçradığı duyurulmaktadır.

> *"Şehrimizde Hamidiye mahallesiyle Karakapı semtinde çiçek illetinin şiddetlice hüküm sürmekte olduğu haber veriliyor. Geçenlerde ithaz olunduğu üzere çiçekli çocukların hamamlara götürülmemesi ve diğer çocuklarla temas ettirilmemesi tedbirin gereği olarak gerekli merciin nazar-ı dikkatine celp eyleriz"*[315].

1887 yılının başlarından yaz aylarına kadar etkisini gösteren hastalık,1888 yılının ilk aylarından itibaren İzmir ve çevresinde yeniden salgın halini almıştır. Nitekim çiçek hastalığının 1888 yılı başlarında günde 4-5 ölüme neden olacak şiddette, Bayındır ve Turgutlu'da hüküm sürdüğü haberleri yine gazetedeki yerini almıştır. "*Bayındır ve kasaba yörelerinde şiddetli hüküm sürmekte olan çiçek illetinden yirmi*

[313] Daha detaylı bilgi için bkz; Beyru, a.g.e, s.127.
[314] Hizmet, 2 Nisan 1887, s.1.
[315] Hizmet, 3 Temmuz 1887, s.1.

dört baş vefayat vuku bulduğunu haber aldık. Heyet-i Sıhhiye'den hastalığa çare bulunmasını bekleriz[316]*".* Aynı sayfanın bir diğer başlığındaysa Karaburun Nahiyesi İki Liman İskelesi mevkiinde vuku bulan çiçek illetinin tamamen yok olduğu mahalle muhabirinden bildirilmiştir[317]. Menemen kazasında da çiçek hastalığı görüldüğü haberleri duyurulmaktadır. Sıhhiyenin, hastalığın sirayetine meydan vermeyecek bir tedbir alması gerektiği ve aşısız olanların acilen aşılanması, iyilikler yapmakta bulunan Hükümet-i Seniyye'den beklenilmektedir[318].

İzmir'in içinde de çiçek vakalarının zaman zaman kendini gösterdiği ve halka telaşa düşürdüğüne dair birtakım haberlere de rastlamaktayız. Hastalığın özellikle Çingeneler arasında yaygın olduğu kanısıyla, 1891 yılında, Kemer istasyonu yakınlarında çadır kurmuş olan Çingene kafilelerinin, bu korku nedeniyle buradan uzaklaştırılmaları için halkın valililiğe başvurduğu[319] ifade edilmektedir.

İzmir'de çiçek hastalığı 1896 yılında da kısa süreli bir salgına neden olsa da, 1909 yılındaki salgın kadar tahribat yapmamıştır. Nitekim bir müddetten beri devam etmekte olan çiçek hastalığından; Haziran 1909 zarfında 37, Ağustos da ise 43 kişi vefat etmiştir. Bu sayı şehrin dönemdeki nüfusuna oranla hayli kabarıktır. Hastalığa yakalananların büyük bir bölümü belediye tarafından aşılanmış olmasına rağmen daha ciddi tedbirlere ihtiyaç duyulmaktadır. Hastaların hanelerinin temiz olması ve hastalığın def'i için bir hastane gerekmektedir. Belediye tarafından yapılmakta olan aşıdan bir tesir görülmediği ortadadır. Bu hususta Aydın Vilayeti'nden gönderilen aşı tüplerinin taze olmasına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun yanında haftada bir-iki bin aşı tüpü belediye reisi tarafından Sıhhiye Nezareti'nden istenilmektedir[320]. Aydın Vilayetinin kısa bir süre sonra aşı ihtiyacının, beş bin aşı tüpüne çıkmış olduğunu belirtmesi hastalığın izlediği seyri ortaya koymaktadır [321].

Ahenk gazetesi 6 Kasım 1909 Cumartesi nüshası ilk sayfasının büyük bir bölümünü çiçek hastalığına ayırmıştır. İzmir Sıhhiye Müfettişi Hüsnü Bey yaptığı

[316] Hizmet, 31 Ocak 1888, s.1
[317] Hizmet, 31 Ocak 1888, s.1.
[318] Hizmet, 18 Nisan 1894, s.2.
[319] Hizmet, 1 Ağustos 1891, s. 2.
[320] BOA. *DH.MUİ*. 15/44, lef: 1, lef:2, lef:3, (13 N 1327-28 Eylül 1909)
[321] BOA. *DH.MUİ*. 21/19, lef: 1, lef:2, (25 N 1327-10 Ekim 1909)

açıklamada, her altı yedi senede bir çiçek hastalığının görüldüğünü, vilayet merkezinde bin kişinin, bütün vilayette ise birkaç bin kişinin çiçek hastalığı nedeniyle öldüğünü belirtmiştir. 6 Ekim 1909 tarihi itibariyle belediyede toplanan Ecnebi ve Osmanlı doktorlarından oluşan bir komisyon oluşturularak, dezenfeksiyon ve aşı yapılması için her biri iki amele ve temizlik memurundan oluşan on takım kurularak çiçek hastalığıyla mücadele edilecektir. Ayrıca memleket haricinde sadece çiçek hastalarına mahsus ufak bir hastane açılması da kararlaştırılmıştır[322]. İki seneden beri devam etmekte olan çiçek hastalığının önünü alabilmek için 94.658 kuruş sarf edilmiş olup, şimdiye kadar 66.164 kişinin aşılanmış olduğu gazeteden edinilen bilgiler arasındadır. Buna ilaveten 1909 senesi Mart ayı itibariyle Daire-i Belediye'de müteşekkil Fevkalade Sıhhiye Komisyonu tarafından 214 hanenin dezenfeksiyonu yapılmıştır. Bunun yanında karantina idarehanesinden temin edilen dört dezenfektör vasıtasıyla 181 hanenin dezenfeksiyonu yapılmıştır. Bu dönemde 68 kişi çiçek hastalığından vefat etmiştir[323].

Hastalığın yayılmasını önleme hususunda belge ve gazetelerde geçen en belirgin tedbir aşı uygulamaları olmuştur. İzmir'de iki sene zarfında(1907-1909) 66164 kişinin aşılandığını raporlardan öğrenmekteyiz[324]. Bu bağlamda hastalığın önünü almada tıbbi gelişimlerden yararlanılmasına rağmen, bu gelişimlerin sürekliliğini sağlayabilmek adına maddi olanakların yeterli olmadığı anlaşılmıştır.

3.3. SITMA

3.3.1. **Sıtma Hakkında Genel Bilgiler**

Sıtma tarihin başlangıcından beri salgın halinde ölümlere yol açan, tehlikeli ve çoğunlukla uzun süren bir hastalıktır. Hastalığın diğer bir ismi ise malaryadır. Hatta dünyada daha çok malarya olarak bilinir[325]. Malarya kelimesi iki İtalyanca kelimenin birleştirilmesiyle türetilmiştir. Mal (fena), aria (hava) demektir. Sıtmaya bu ismin verilmesinin sebebi: eskiden bataklık yerlerin havasının zehirli olduğuna inanılır ve bu

[322] Ahenk, 6 Kasım 1909, s.1.
[323] Ahenk, 12 Kasım 1909, s. 3.
[324] BOA. *DH.MUİ*. 43/57 lef: 1. (4 Aralık 1909)
[325] Recep Akdur, Sıtma Ve Sıtma Salgınları Tarihi, Ankara Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, http://www.recepakdur.com/upload/sitma_tarihi_makale.pdf (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2013)

fena havanın solunmasından da sıtmanın meydana geldiği sanılırdı[326]. Oysaki hastalığın insana geçişi, sıtma asalağını taşıyan bir sivrisineğin ısırmasıyla olur. Sıtmanın etkeni "plasmodium" paraziti, taşıyıcısı olan "anofel" cinsi sivrisineklerin tipine göre değişen ve titreme ile yükselen bir ateşle seyreder[327].

Sıtmanın etkini olan plasmodium, insan kanında yüzerek ve çoğalarak, ateşlere, dalak iltihaplarına ve kalp çarpıntılarına sebebiyet verip insanları zayıf düşürmektedir. Parazit uygun koşullar bulduğunda insanı karanlık bir komaya sokup hızla öldürebilir. Ancak genellikle bünyeyi zayıflatır, kansızlığa yol açar, bağışıklık sistemini çökertir ve insanı tifo, grip, dizanteri gibi başka hastalıklara açık hale getirir. Sıtma doğrudan öldürdüğü her bir kişiye karşılık, dört ya da beş kişiyi dolaylı yollarla öldürür. Hamile kadınların bağışıklık sistemi bu parazite yenik düşer. Çocukların da bağışıklık sistemlerinin güçlendiği beş yaşına kadar bu parazite karşı dirençleri yoktur. Bu sebeple sıtma, ardında ölü doğumlar, düşükler ve her türlü hastalığa açık prematüre bebekler bırakır. Sıtma ateşi 40 dereceye kadar çıkabildiği için, spermleri pişirerek erkeklerin üreme yeteneğini de yok edebilir[328].

Yukarıda da değinildiği üzere sıtmanın hayati tehlike saçmasının yanı sıra başka hastalıkların da vücutta yer edinmesine kolaylık sağlamıştır. Bu nedenle hastalığın teşhis ve tedavisinde zaman ve izlenilecek yöntem hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda sıtmanın teşhisi için hasta arka üstü yatırılmalı ve muayene edilmelidir.

Muayenede:

1-Dalak büyükse

2-Eğer hastanın dili paslı ise; fakat dil pası dilin her tarafını kaplamış olmamalı ve orta kısmında bir beyazlık bulunmalıdır.

3- Hastanın dudaklarında veya yüzünde uçuk varsa

4-Hastanın yüzü solgun ve göz akları az kırmızı ise

---

[326] Ata Ünalan, Sıtma (Sıtmalı Yerlerde Çalışan ve Yaşayanlara Pratik Bilgiler), Ankara Sıtma Mücadelesi Merkez tabibi, Titaş Basımevi, Ankara 1943.
[327] Sağlık Ansiklopedisi, "*Sıtma*", c. 4, s. 1281–1282
[328] Nikiforuk, a.g.e, s. 34-35.

5-Hasta evvela bir titreme, sonra ateş, sonra terleme şeklinde bir nöbetten bahsediyorsa. Bu söz konusu beş durum mevcut ise hastaya sıtma teşhisi koymak kolaydır[329].

İnsanlık tarihinin en üzücü hastalıklarındandır sıtma. Hastalık hakkında detaylı bilgileri veren ilk hekim, M.Ö 2700'lü yıllarda yaşamış olan Çin imparatoru Shen Nung'dur. Sıtma ile ilgili bilgileri "Tıbbi Bilgiler Kitabı'nda" yer vermiştir. Bu bilgiler, sıtmanın çok eski devirlerden beri insanlığı tehdit etmekte olduğunu göstermektedir[330].

Sıtmanın ilk olarak ortaya çıkışının, Afrikalı çiftçilerin tarım alanı açmak amacıyla yağmur ormanlarını yok etme çabaları sonucu oluşan bataklıklar yoluyla meydana geldiği tahmin edilmektedir. Bu bataklıklarda sıtmanın taşıyıcısı anofeller hızla üremiş ve hastalığı bütün kıtaya yaymışlardır. Sıtma Afrika dışına, kanında dolaştığı siyah köleler vasıtasıyla çıkmış ve Hindularca hala "hastalıkların kralı" olarak kabul edildiği Hindistan'a yerleşmiştir. Hastalık milattan birkaç yüzyıl önce Çin'e ulaşmıştır. Hipokrat sıtmayı yakından tanımış ve günlük, günaşırı ve yetmiş iki saatte bir gelen ateş nöbetlerine dair çizelgelerle hastalığı tarif etmiştir. 33 yaşına kadar bütün Pers ülkesini, Suriye'yi, Fenike'yi ve Mısır'ı fetheden Büyük İskender bu hastalığı yenememiştir. Sıtma, Antik Yunan'da yaptığı sosyal tahribat neticesinde medeniyetin zayıflamasında etkili olmuştur. Çünkü sıtma ülkenin bütün siyasal enerjisini yok etmiştir[331].

Sıtma Avrupa'da da eski bir hastalıktır. İtalya'da sıtma her ortaya çıkışında insanlar daha sağlıklı dağ eteklerine veya dağlara kaçmış, bu durum dolayısıyla bölgelerin sömürülmesine ve ormanlardan arındırılmasına yol açmıştır. On dokuzuncu yüzyıl İtalya'sında sıtmanın yayılmasının coğrafi olduğu ve ormanlardan gelişi güzel arındırma eylemlerinin, kamusal inşaat projelerinin (özellikle durgun su havuzları yaratan demiryolu sisteminin yayılması), pirinç tarımının yayılmasının ve sezonluk işçi hareketindeki artışın bu hastalığı harekete geçirdiği fikri geniş ölçüde kabul edilmiştir.

---

329 Ünalan, a.g.e, s.22.

330 Sümeriye Kıyaklı, Batı Anadolu'daki Bazı İllerde Sık Görülen Salgın Hastalıkların Tanı Ve Tedavisine Yönelik Bilinçlendirme Ve Eğitim Çalışmaları Üzerine Araştırma, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Fen Ve Matematik Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Biyoloji Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s.1.

331 Nikiforuk, a.g.e, s.37-40.

Ölüm nedeni istatistiklerinin ilk kez yayımlandığı 1887'de sıtma kaynaklı 21.000 ölüm vardır[332]. Sıtmanın etkileri bu hastalığa yakalananlarla kalmaz, bu hastalığa yakalananlar diğer hastalıklara da açık hale geldiklerinden bu hastalığın etkisi çok daha fazla olmaktadır.

Sıtma, tarihler boyunca Anadolu'da da salgınlar yapmış, Ege ve Akdeniz kıyılarında yer alan antik medeniyetlerin birçoğunun çökmesinde önemli bir rol oynamıştır. Diğer bir anlatımla, Anadolu'nun geçmişinde, sıtma salt yaygın olmakla kalmamış, medeniyetleri çöktürecek ağırlıkta seyretmiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu döneminde de, aynı ağırlık ve önemde bir halk sağlığı sorunu olmaya devam etmiştir. Hatta dönemin romanlarından ''kara hastalığın''(sıtmanın) yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, İmparatorluğun son yıllarındaki bazı yazışmalardan sıtmanın yoğunluğunu sürdürdüğü bilinmektedir[333].

3.3.2. **İzmir'de Sıtma**

Yukarıda da bahsi geçtiği üzere; Anadolu'ya yabancı olmayan sıtma, İzmir'de ve yakın çevresinde çok eski dönemlerden beri kendini sıklıkla gösteren salgın hastalıklar arasındadır. 1893 kolera salgını öncesi İzmir gazetelerinde çok önemsememekle beraber sıtmadan söz edildiğini görmekteyiz.

XIX. yüzyılın sonlarında İzmir'in yakın çevresinde ve içinde, sıtmanın kaynağı sayılan bataklıklar bulunmaktadır. Bunlardan kente çok yakın olan bir tanesi Halkapınar ve çevresinde oluşan bataklıktır. Çayın sayısız kollara ayrılarak denize ulaşması ile bu bataklığın bir kesimi de Alsancak burnunun (şimdiki liman çevresi) uç kısımlarında, yani o günkü kent yapılaşma alanının hemen yanı başına kadar sokulmuş durumdadır[334]. İzmir ve çevresinde, sağlığa zararlı etkilerde bulunan bir diğer bataklığın ise Yenikale çevresinde olduğu bilinmektedir. 1889 yılının son günlerine ait bir gazete haberinde, bu bataklığın kurutulma ve doldurulma işlemlerine girişildiği, bunun için gerekli malzemelerin satın alınmış olduğu[335] açıklanmaktadır. Gazetenin Şubat 1890 başındaki

[332] Bacci, a.g.e, s.152.
[333] Akdur, a.g.m, http://www.recepakdur.com/upload/sitma_tarihi_makale.pdf (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2013)
[334] Beyru, a.g.e, s.134.
[335] Hizmet, 28 Aralık 1889/Cumartesi, s. 1.

sayısında ise, dekovil[336] inşaatının tamamlanarak bataklığın doldurulma işlemine başlandığı ve çalışmaları denetlemek üzere vilayet defterdarlığı nezdinde bir kurul teşkil edildiği gazete beyanından anlaşılmaktadır. Ve bu kurula bilgi vermek için İzmir İkinci Belediye Daire Reisi Emin Bey'in başkanlığında İstihkâm İnşaat Komisyonu Reisi Binbaşı Hakkı, Ramazan ve Fotaki Efendilerden oluşan bir komisyonun görevlendirildiği bildirilmiştir[337].

Diğer taraftan Osmanlı kentlerinin genelinde görüldüğü gibi, İzmir'de de kamu kuruluşlarının yapımı ve bakımı için ödeneklerin yetersizliği karşısında, halktan yardım istenmesi yönündeki uygulamalar kendini göstermektedir. Bu bağlamda Yenikale bataklığının doldurulması konusunda da halktan yardım toplanmıştır[338]. Diğer taraftan Birinci Daire Belediye Başkanı Ragıp Bey tarafından 120, Muhakeme-i İstinaf Hukuk Dairesi memuru Haralambo Efendi tarafından 40, kereste taciri İbrahim 40, yine kereste taciri Tevfik Bey 30 ve Balcı Osman Efendi 20 amele yevmiyesi karşılanarak, ameleler bataklıkların kurutulması işinde çalıştırılmışlardır[339]. Tüm bu çalışmaların sonucunda 1891 senesi sonlarına doğru Yenikale bataklığının tamamen kurutulduğu ve böylece İzmir kentini tehdit eden bir sıtma kaynağının daha yok edildiğini Hizmet Gazetesinin haberinden anlamaktayız.

> "*Şehrimizin havasını öteden beri ihlal etmekte olan bu bataklık (Yenikale bataklığı) doldurulduğu halinde havamız fevkalade temiz olduğundan, her türlü iyiliğe layık olan memleketimizin bu suretle mükemmeliyetliğini kazanacağı gibi, orası İzmir için güzel bir ordugâh olabileceğinden böyle iki mühim noktadan faydaya şahit olan ve civarın doldurulmasında gösterilen hizmet ne derecede takdire şayan ise bunun hizmetkârını takdir ederiz"*[340].

.

[336] Ray aralığı 60 santimetre veya daha az olan, araçları buhar, hayvan veya insan gücüyle yürütülen küçük demir yolu.
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52a82ab5df4be0.43886452
(Erişim Tarihi: 7 Haziran 2013)
[337] Hizmet, 1 Şubat 1890, s. 1.
[338] Hizmet, 22 Temmuz 1890, s.1.
[339] Hizmet, 22 Temmuz 1890, s.1.
[340] Hizmet, 22 Temmuz 1890, s.1.

Sıtmanın İzmir dışında diğer yerleşim yerlerinde de oldukça etkili olduğunu ara ara gazete haberlerinde rastlamaktayız. Torbalı-Kozpınar arasında yer alan Cellât Gölü ya da bataklığı, çevrede hastalığın oluşması ve yayılmasının belli başlı kaynağını teşkil etmiştir[341]. Yine İzmir Tepeköy ve civarındaki köylerde sıtma hastalığı görüldüğü, tedavi etmek üzere belediye doktorlarından birisinin gönderilmesinin zorunlu hale geldiği dönemin yazışmaları arasındadır[342].

3.4. KUDUZ

Kuduz, merkezi sinir sistemini ağır şekilde etkileyen ve hastalıklı hayvanlardan geçen bir hastalıktır. En ufak bir ihmali bile kabul etmeyecek kadar tehlikelidir. Hastalık virüsü cansız ortamda kalamayacağından, mikrobun hayat siklusunu[343] tamamlayabilmesi için hayvanlar arasında birinden diğerine hızlıca geçmektedir. Kuduz hastalığı kadar insanlığı ve hekimi güçsüz bırakan başka bir hastalık daha olmamıştır[344].

Milattan önce beşinci yüzyıldan beri bilinen kuduz hastalığının hayvanlardan insanlara geçtiği bilinmesine rağmen, kuduz köpeklerin salyasının bulaştırıcı olduğu XIX. yüzyılda anlaşılmıştır. 1879'da Galtier kuduz virüsünün bulunduğu beyin ve omurilik süspansiyonlarının tavşanlara intraserebral verilmesiyle onlarda da kuduz oluşturulabileceğini göstermiştir. Louis Pasteur, bu çalışmalardan yararlanarak kuduz hayvan salyalarında bulunan virüsü tavşan beyinlerine pasajlamış, nörolojik belirtiler gösteren tavşanların omuriliklerini çıkararak hazırladığı süspansiyonu 50'den fazla köpeğe denemiş ve aşıladığı köpeklere kuduz virüsü verdiğinde hastalanmadıklarını gözlemiştir. Pasteur bu aşıyı 1885 yılında Joseph Meister adında kuduz köpek tarafından ısırılan bir çocuğa vererek ilk kez insana uygulamış ve çocuğun kurtulmasını sağlamıştır. Bu başarının ardından tüm dünyada bu aşı kullanılmaya başlanmıştır[345].

---

[341] Beyru, a.g.e, s.135.

[342] BOA. *BEO*. 286/21443, lef: 1, lef: 2, (23 Rebiülevvel 1311-4 Ekim 1893)

[343] Belli aralıklarla aynı biçimde yinelenen olayları kapsayan döneme denir. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.52a8dd2982bf19.88106701 (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2013)

[344] İzmir Tabip Odası, İzmir Çevre Kirliliği ve Sağlık Sempozyumu, İzmir 1987, s.2.

[345] Serap Gencer, Kuduz Profilaksisi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri (Toplumdan Edinilmiş Enfeksiyonlara Pratik Yaklaşımlar Sempozyum Dizisi, no:61, Şubat 2008, s.223-234.

Kuduz aşısının Osmanlı devletinde uygulanması için padişah II. Abdülhamid Heyet-i Tıbbiye Mektebi Muallimi Zoeros Paşa, Muallim Miralay Hüseyin Remzi ve Veteriner Hüsnü Bey'den oluşan bir heyeti Paris'e göndermiştir. Zoeros Paşa kuduz aşısının hazırlanışını ve kullanılışını öğrendikten sonra, "Dâ-ül-kelb ve Bakteriyoloji Ameliyathanesi" ismi verilen kurumda kuduz aşısı imal etmeye başlamıştır[346].

XIX. yüzyıl İzmir için salgın hastalıklar yüzyılı olmuştur. Birçok salgın hastalığın görüldüğü bu dönemde, hastalıklara bir yenisi daha eklenmiştir. Yüzyılın sonuna doğru salgınlara bir de kuduz vukuatları eklenmiştir. Bu vukuatların tedavi süreci hayli sıkıntılı olmuştur. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere; hastalığın tedavisinin İzmir'de yapılamıyor olması, hastaların İstanbul'a gönderilmelerine sebep olmaktadır. Bu ise; hastalığın bir derece daha ileri boyuta ulaşması demektir. Tedavi için İstanbul'a giden hastaların muayene sürelerini geçirmeleri, Pasteur'ün uygulamakta olduğu yöntemden sonuç alınamamasına neden olmaktadır. Bu arada Pasteur usulü uygulamasının sonuç vermemesi, doktorları tedavi için yeni ilaçların araştırılmasına yöneltmiştir. Nihayetinde Beyoğlu Hastanesi Baş Tabibi Mösyö Boşe'nin hastalığa yakalananların tedavisinde kullanılacak bir ilaç bulduğunu ileri sürmüştür[347]. Daha sonra bu buluş, tedavi maksadıyla jandarma kontrolünde İzmir'den gelen iki Hıristiyan kadın üzerinde tecrübe edilmek istenmektedir. Bu işlemin ise bir bilim heyeti kontrolünde yapılması kararlaştırılmıştır [348]. Olumlu-olumsuz herhangi bir önemli değişiklik kaydedilmemiş olacak ki, belgelerde uygulamanın sonucundan bahsedilmemektedir.

Hastalığın tedavisi sürecinde dikkatleri çeken bir diğer husus ise, tedavi için İstanbul'a gönderilen hastaların yol masraflarının mahalli belediyelerce karşılanmasıdır[349]. Örneğin kuduz bir hayvan tarafından ısırılması üzerine tedavileri yapılan Köşklü Hasan'ın[350], Halkapınar Mahallesinde oturan anne ve kızın[351], yine

[346]Karayaman, s.186.
[347] BOA. *BEO*. 76/5649 lef: 1, (3 Rebiülevvel 1310- 25 Eylül 1892), BOA. *BEO*. 82/6085 lef: 1, lef: 3, lef: 4, (12 Rebiülevvel 1310-4 Ekim 1892)
[348] BOA. *BEO*. 76/5649 lef: 2, (3 Rebiülevvel 1310-25 Eylül 1892)
[349] BOA. *ZB*. 400/59 lef: 1, (7 Cemazeyilevvel 1322-20 Temmuz 1904), BOA. *ZB*. 403/62 lef: 1,(10 Recep 1325-19 Ağustos 1907)
[350] BOA. *ZB*. 87/45 lef: 1, (10 Ramazan 1323-8 Kasım 1905)
[351] BOA. *ZB*. 402/27 lef: 1, (8 Şevval 1323-6 Aralık 1905)

İzmir'de ikamet etmekte olan iki çocuğun[352], İzmirli yedi kişinin[353], Turgutlu'dan bir hastanın[354], İzmirli üç kişinin[355], Şekerci Mustafa Süleyman'ın[356], İstrati Anderiko'nun[357] ve Mari Yornavaki'nin[358] yol masrafları mahalli belediyelerce karşılanmıştır. Dönemin olumsuz koşullarına rağmen halk sağlığı açısından en azından hastaların yol masraflarının karşılanıyor olması, sosyal devlet olmanın bir göstergesidir. Her ne kadar doğrudan devlet eliyle olmasa da mahalli belediyeler sayesinde bu süreç tamamlanabilmiştir. Tedavi sürecinin aksamaması adına yapılan masraflar öncelikle devlet bütçesinden karşılanmış, daha sonra mahalli belediyelerce bu masrafların devlete geri dönüşü sağlanmıştır.

İzmir'de yukarıda değinilen hastalıklardan başka salgınların da vukua geldiğini öğrenmekteyiz. Her ne kadar diğerleri kadar etkili birer salgın olmasalar da, tifo, humma, difteri ve kızıl hastalıkları da, İzmir'de görülen diğer salgın hastalıklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.5. TİFO (Karahumma) Hastalığı:

Kirli içme suları ve pis yiyeceklerle bulaşan mikrobik bir hastalıktır. Salgın şeklinde olup, genellikle yaz ve sonbahar aylarında görülmektedir. Yurdumuzda diğer salgın hastalıklar kadar etkili olmayan tifo, daha çok savaş yıllarında salgınlar yapmıştır[359]. Ele alınan dönem itibariyle (1876-1909) İzmir ve çevresinde tifo hastalığının görüldüğünü gazete haberlerinden öğrenmekteyiz. Örneğin 1889 yılında Eşme ve Kula kazalarında görülen hastalık, özellikle Selendi Nahiyesinde etkili olmuştur.[360] Bunun üzerine Aydın Vilayeti emriyle Vilayet Sıhhiye Müfettişi Ali Rıza Efendi, adı geçen kazalara incelemelerde bulunmak üzere gönderilmiştir. Dönemim

[352] BOA. *ZB*. 403/23 lef: 1 (26 Rebiülevvel 1325-9 Mayıs 1907)
[353] BOA. *ZB*. 403/29 lef: 1 (22 Rebiülahir 1325-4 Haziran 1907)
[354] BOA. *ZB*. 403/95 lef: 1 (24 Şaban 1325-2 Ekim 1907)
[355] BOA. *ZB*. 348/62 lef: 1 (1 Zilkade 1325-6 Aralık 1907)
[356] BOA. *ZB*. 404/84 lef: 1 (27 Şaban 1326-24 Eylül 1908) kuduz tedavisi için İzmir'den İstanbul'a gönderilen Şekerci Mustafa Süleyman'ın yol masraflarının mahalli belediye tarafından ödenmesine dair.
[357] BOA. *ZB*. 404/72 lef: 1 (1 Şevval 1326-27 Ekim 1908)
[358] BOA. *ZB*. 405/33 lef: 2 (25 Cemaziyülevvel 1327-14 Haziran 1909)
[359] Yıldırım, a.g.m, s.1327.
[360] Hizmet, 11 Haziran 1889, s.1.

basına yansıyan haberlerinden anlaşıldığı üzere, Ali Rıza Efendi Eşme'de 120, Selendi'de 25 hastayı tedavi etmiş ve hastalığın buralarda yayılmasını engellemiştir.[361]

İzmir'de ise hastalığın yayılmasını önlemek adına daha farklı uygulamalar görmekteyiz. İzmir'de; hastalığın tedavisi hususunda kendilerini doktora götürecek gücü ve maddiyatı bulunmayan fukaranın tedavisi için belediye tarafından görevlendirilmiş, uygun vakitler ve münasip mevkilerde doktorlar bulundurulacağı ilan edilmiştir[362]. Belediyenin bu çabasını takdire şayan gören Hizmet Gazetesi, belediyeye uyarıda bulunmaktan da kendini alamamıştır. Fukaranın parasız baktırılacağı duyurulduğu halde, ilaçların ucuz verileceği duyurulmuştur. Hâlbuki doktora verecek parası bulunmayan fukaranın ilaca da para bulamayacağı meydandadır. Bu bakımdan belediyenin buna da bir çare bulması istenmektedir[363].

Tifo salgını İzmir'de etkisini hayli göstermiş olacak ki, Sıhhiye Müfettişliği'nden bildirilen rapor üzerine okullar tatil edilmiş ve hükümet önlem almaya davet edilmiştir. Her türlü hastalığın def'i için geçerli görülen temizlik hususu, bu hastalık için de önemli olduğu gazeteler vasıtasıyla vasıtasıyla halka duyurulmuştur[364].

3.6. Humma-i Lohusa Hastalığı:

İzmir'de yaygın olarak görülen bir diğer hastalık lohusa hummasıdır. Bu hastalık doğum sırasında temizliğe dikkat edilmemesi sonucu lohusa hastasının tutulduğu ateşli hastalıktır[365]. Doğum kanalının iltihaplanması hastalığa yakalanmanın temel sebebidir. Doğumdan 24 saat sonra yüksek ateş, karnın alt kısmında ağrı ve hassasiyet, baş ağrısı ve kokulu akıntı gibi belirtiler varsa bu hastalıktan şüphe edilebilir[366].

Daha öncede belirttiğimiz üzere, bir çok salgın hastalığın hijyen ortamından uzaklaşılması sonucu ortaya çıktığı gibi loğusa humması da aynı eksiklikler sonucu ortaya çıkmaktadır. Hastalığın 1886 yılından itibaren İzmir'de şiddetle hüküm

[361] Hizmet, 26 Haziran 1889, s.1.
[362] Hizmet, 5 Nisan 1891, s.2.
[363] Hizmet, 5 Nisan 1891, s.2.
[364] Hizmet, 21 Nisan 1891, s.2.
[365] Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.67
[366] Lohusalık, Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Şube Müdürlüğü, Bursa Sağlık Müdürlüğü, http://www.bsm.gov.tr/acsap/docs/lohusa.pdf (Erişim Tarihi: 21 Ağustos 2013)

sürdüğünü ve genç yaşta birçok kadının yaşamına sebep olduğunu yine gazete haberlerinde anlaşılmaktadır.

Hastalığın önünü alma konusunda uygulamalara başvurulması muhakkaktır. Doğumun bir hafta öncesinden başlayarak en az on gün sonrasına kadar, lohusanın yanına kalabalık ziyaretçi gruplarının kabul edilmesi yasaklanmalıdır. Ayrıca doğum odasının geniş ve havadar olması, yine odanın temiz tutulup zaman zaman asit fenik ile dezenfekte edilmesi, lohusaya hizmet eden kişilerin elbiselerini temiz giymeleri gibi önlemlerin alınması hastalığa yakalanmaktan koruyacağı bildirilmektedir[367].

[367]Hizmet, 25 Aralık 1886, s. 1.

SONUÇ

Salgın hastalıklar insanlık tarihi boyunca hep var olmuş, olmakta ve de olacaktır. Tarihsel süreçte hastalıklar değişmiş olabilir, fakat salgınlar daima bizimledir. Bu gün veba, kolera v.b salgınlara rastlanılmamakta; zira AIDS, kuş gribi, domuz gribi gibi salgınlar insanları hala korkutmaktadır. Bu bağlamda salgınlar, insan hayatında devamlılığını korumuş ve de koruyacaktır.

Çevresel döngünün ahenk içinde işleyişine müdahalede bulunan insanoğlu, bu hareketiyle bir nevi kendi sonunu hazırlamıştır. Doğal hayatın insan eliyle tahrip edilmesi, mikroorganizmaları virüslere çevirmiş ve bu virüslerin en büyük savaşımını insana karşı vermesine sebep olmuştur. Neticede en vahşi hayvanı bile evcilleştirebilen insan, bu küçük yaratıklara karşı çaresiz kalmış hatta onlara esir düşmüştür.

Gözle görülemeyen bu küçük canlılar gerçekten büyük işler başarmışlardır. Mikroorganizmaların salgınlar yapabilen muhteşem işbirliği, insanların siyasi, askeri, sosyal, demografik ve ekonomik bakımdan önemli alanlardaki işleyişlerini sekteye uğratmıştır. Tarihsel süreçte nice karşı konulmaz ve dayanılmaz orduların, doruk noktalarını yaşamaktayken aniden eriyip gitmeleri salgın hastalıkların sonucunda olmuştur. O halde salgın hastalıkların savaşların seyrini ve sonucunu doğrudan etkilediğini net bir şekilde söyleyebiliriz. Ordular düşmanlarının yanı sıra asıl büyük savaşını salgınlara karşı vermişlerdir. Kılıç, top ve nal seslerinin duyulmadığı bu savaş, aylarca sürebilen normal savaşın yaptığı etkiyi sadece bir iki gün içerisinde yapmıştır.

Tüm Dünya'da hüküm süren salgınlar Osmanlı topraklarında da çok sık görülmüştür. Hatta coğrafi konumu itibariyle doğu-batı arasında köprü vazifesi görmesi, bu coğrafyadan salgınları eksik etmemiştir. Bu olumsuz etkileşimin en belirgin örneğini İzmir'de de görmekteyiz. Anadolu'ya dışarıdan gelecek sevkiyatın büyük bir bölümü buradan sağlandığı için olumlu-olumsuz her durumla ilk karşılaşma yeri İzmir olmuştur. Bu durum ise, İzmir'i her türlü felakete hazırlıklı olmayı mecbur kılmıştır.

Kenti en çok etkileyen salgın hastalıklar, XIX yüzyıl ortalarına kadar veba sonrasında ise koleradır. Yüzyılın sonuna doğru vebayı kısmen atlatan kent, bu sefer daha etkili bir hastalık olan koleranın pençesine düşmüştür. İzmir'de bu iki hastalığın

dışında, frengi, çiçek, sıtma, tifo, kuduz ve humma gibi bulaşıcı hastalıklar da zaman zaman etkili olmuştur.

Esasen salgınlara karşı önlem alma hareketinin en iyi olduğu dönem yine yüzyılın son dönemi olmuştur. II. Abdülhamid salgınları uzaktan izlememiş, bizatihi deneklerin incelenmesi işlevinde bile kendisi orada bulunmuştur. Ayrıca salgınların tedavi usullerinin öğrenilmesi için Avrupalara doktorlar göndermiştir. Bu hareketin de yetersiz kaldığı görülünce, yabancı doktorların belli ayrıcalıklar tanınmak şartıyla Türkiye'ye yerleşmeleri teklif edilmiştir. Meşhur Doktor Nikol'ün Türkiye'ye gelip yerleşmesi bu hadisenin bir ürünüdür. Yine tahaffuzhanelerde kullanmak üzere Avrupa'dan etüv makinelerinin ülkeye girmesi II. Abdülhamid döneminde gerçekleştirilmiştir. Pasteur ile irtibatı sonucu kuduz aşısı üç yıl gibi kısa bir sürede İstanbul'da üretilmeye başlanmıştır. Çiçek aşısı üretim merkezinin açılması ve difteri serumunun bulunmasından kısa bir süre sonra İstanbul'da da üretilmeye başlanılması yine bu padişah desteğiyle olmuştur. Daha nicelere olması münasebetiyle Sultan II. Abdülhamid Han uyguladığı sağlık politikalarıyla zamanının bilim seviyesini yakalamış, çeşitli bulaşıcı hastalıklardan muzdarip halkının sağlığa kavuşmasına ve korunmasına vesile olmuştur.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)(Fonlar)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH. İUM.)

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (DH. MKT.)

Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMIK.)

Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdüriyeti (DH. UMVM)

İradeler Hususi (İ.HUS.)

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM.)

Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y. A. RES.)

Yıldız Esas Evrakına Ek Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (Y.EE. KP.)

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)

Yıldız Perakende Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK.)

Yıldız Perakende Evrakı Saray Görevlileri (*Y.PRK. SGE.*)

Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. SH.)

Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye (Y.PRK. MYD.)

Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)

Zabtiye Nezareti Belgeleri (ZB.)

SÜRELİ YAYINLAR

Hizmet Gazetesi

Ahenk Gazetesi

ARAŞTIRMA ESERLER

AKSOY, Şahin, Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Ders Notları, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa 2010.

AKYAY, Necmettin, "Türkiye'de Veba Salgınları ve Veba Hakkında Eski Yayınlar", Mikrobiyoloji Bülteni, Ankara Mikrobiyoloji Derneği Yayınları, C.8, S.2 Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1974.

ARI, Kemal, Mübadele Sürecinde Göçmenlerde Salgın Hastalık Riski ve "Fare İtlafı" (Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağan), Meta Basım ve Matbaacılık Hizmetleri, İzmir 2008.

ARIHAN, Seda Karaöz, Antik Dönemde Tıp ve Bitkisel Tedavi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

ARIKAN, Zeki, İzmir Basın Tarihi(1868-1938), İzmir 2006.

AYAR, Mesut, "1900 İzmir ve 1901 İstanbul Salgınları Bağlamında Vebanın XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Devam Eden Etkisi", History Studies, Volume 2/2, 2010.

AYAR, Mesut, Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895), İstanbul 2007.

AYHAN, Aydın, "Dünya'da ve Türkiye'de Veba Salgınları", Tıp Tarihi Araştırmaları Tarihi, S.16, İstanbul 2009.

BACCİ, Massimo Livi, Avrupa'da Nüfus Hareketleri ve Hastalık, Çev. Timuçin Binder, Literatür Yayınları Avrupa'yı Kurmak Dizisi: 13, İstanbul 2009.

BAYAT, Ali Haydar, Tıp Tarihi, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2. Baskı, İstanbul 2010.

BEHÇET, Hulusi, "Frengi Niçin Ayıp Görülür? Frengiyi Neden Gizli Tutmak Adet Olmuştur? Tabiatta Ayıp Denen Hastalık Var mıdır?", İstanbul Radyosunda Verilen Konferans, İstanbul Halkevi, İstanbul, 1935.

BEYRU, Rauf, 19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam, İzmir 2005.

BÖKE, Pelin, "İzmir Karantina teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)", Çağdaş Türkiye tarihi Araştırmaları Dergisi, VIII/18-19, 2009.

BRAUN H., Bulaşıcı hastalıklar, Çev. Ziya Öktem, Ankara 1944

BULUT, Fatma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: "Frengi", Tarih Okulu, S.3, İlkbahar 2009.

Büyük Larousse, "Kolera", C.III, İstanbul 1985.

CEYHAN, Mehmet, "Aşı Tarihi" Sağlıkta Nabız Dergisi, Cilt:6 Sayı: 23, 2009

ÇALIK Ramazan, TEPEKAYA Muzaffer, "I. Dünya Savaşı Sırasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı: 16, Konya 2006.

DAĞLAR MACAR, Oya, Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri, İstanbul 2010.

DİAMOND, Jared, Tüfek, Mikrop ve Çelik, Çev. Ülker İnce, Ankara 2008.

DOĞAN, Güner, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Karantina Uygulaması ve Venedik Uluslararası Sıhhiye Konferansı", Türkiyat Araştırmaları, Yıl: 8, Sayı: 15, Güz 2011.

DUMONT, Paul, "Yahudiler, Araplar ve Kolera: 19. Yüzyıl Sonunda Bağdat'ta Cemaatler Arası İlişkiler", Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, Çev. Ali Berktay, İstanbul 1999.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar, Kağan Eğnim, "Evliya Çelebi Seyahatnameleri'nde Hastalıklar", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Evliya Çelebi Özel Sayısı), Sayı 10, Denizli 2011.

GENCER, Serap, Kuduz Profilaksisi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri (Toplumdan Edinilmiş Enfeksiyonlara Pratik Yaklaşımlar Sempozyum Dizisi, No:61, Şubat 2008.

GÜNERGÜN Feza, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905), I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri, Ankara 1992.

İzmir Tabip Odası, İzmir Çevre Kirliliği ve Sağlık Sempozyumu, İzmir 1987.

KARDAŞ, Tuğba, XIX. Yüzyılda Kafkasya'da Salgın Hastalıklar ve Karantina Önlemleri(1800-1900), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010.

KARPAT, Haşim Kemal, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul 2003.

KAYSILI, Barış, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sağlık Eğitimi Üzerine Bir Araştırma (1839-1938), Selçuk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek lisans Tezi, Konya 2006.

KILIÇ, Orhan, Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar, Elazığ 2004.

KIYAKLI, Sümeriye, Batı Anadolu'daki Bazı İllerde Sık Görülen Salgın Hastalıkların Tanı Ve Tedavisine Yönelik Bilinçlendirme Ve Eğitim Çalışmaları Üzerine Araştırma, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Fen Ve Matematik Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Biyoloji Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

LÜLECİ, Abdullah, İşgal İstanbul'unda Salgın Hastalıklar(1918-1922) Sakarya Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2009.

MARMARA, Rinaldo, "İstanbul'da Veba Salgını", Çev. Güneş Çelikkol, Tarih ve Toplum, C.38, S.228, İstanbul 2002.

MARTAL, Abdullah, Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir, İzmir 2007.

NİKİFORUK, Andrew, Mahşerin Dördüncü Atlısı-Salgın Ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi, Çev. Selahattin Erkanlı, İstanbul 2010.

ÖZCAN, Tuğrul, 1828-1830 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Yaşanan Sağlık Sorunları, volume 2/3 2010.

ÖZDEMİR, Hikmet, Salgın Hastalıktan Ölümler 1914-1918, Ankara 2005.

PANZAC, Daniel, Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850), İstanbul 1997.

QUATART, Donald, Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922), Çev. Ayşe Berktay, İstanbul 2003.

Sağlık Ansiklopedisi, "Kolera", C.III, İstanbul 1975.

SARIKÖSE, Selma Turhan, XIX Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler Ve Salgın Hastalıklar, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya 2013.

SARIYILDIZ, Gülden, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", Tarih Boyunca Doğal Afetler ve Depremler Semineri Bildirileri, İstanbul 2002.

SATAR, Gülay, Hulusi Behçet ve Behçet Hastalığının Tıp Literatürüne Giriş Süreci, Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Adana 2009.

Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Zoonotik Hastalıklar Daire Başkanlığı, Tularemi Hastalığının Kontrolü İçin Saha Rehberi, Ankara 2010.

TUNCER, Baykara, İzmir Şehri Ve Tarihi, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir 1974.

TURNA, Nalân, "İstanbul'un Veba ile İmtihanı:1811-1812 Veba Salgınları Bağlamında Toplum ve Ekonomi", Studies Of The Ottomain, Cilt.1, Sayı: 1, Ağustos 2011.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

YETKİN, Sabri, "İzmir'de Veba Salgını (Mayıs- Ağustos 1900)", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Cilt 1, Sayı: 3, İzmir 1993.

YETKİN, Sabri, "Kolera Günlerinde İzmir", İzmir Kent Kültürü Dergisi Sayı: 3, Mart 2001.

YILDIRIM, Nuran, "Salgınlar," Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 6.Cilt, İstanbul 1995.

YILDIRIM, Nuran, "Kolera Salgınları", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı ortak Yayını, Cilt:5, İstanbul 1994.

YILDIRIM, Nuran, "Kolera ve İstanbul Suları", Toplumsal Tarih, Sayı: 145, İstanbul 2006.

İNTERNET BAĞLANTILARI

Abdülhamid'den Bugüne Değişmeyen Oyunlar",
http://osmania.info/category/osmanli-imparatorlugu-tarihi (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2013)

CEYLAN, Ömür, "Ölümün Unutulan Adı Veba", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırma Merkezi,
http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tumview.php?id=886. (Erişim Tarihi: 23 Ekim 2013)

DİNÇ, Gülten, "Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Tarihi" Mostar Aylık Kültür ve Aktüalite Dergisi, http://www.mostar.com.tr/koseDetaylar.aspx?id=377 (Erişim Tarihi: 4 Haziran 2013)

HOT, İnci, "Orta Çağ Avrupa'sında Salgınlar",
http://www.sdplatform.com/Default.aspx (Erişim Tarihi: 6 Temmuz 2013)

Lohusalık, Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Şube Müdürlüğü, Bursa Sağlık Müdürlüğü, http://www.bsm.gov.tr/acsap/docs/lohusa.pdf (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2013)